

A
TÖRTÉNETTANÍTÁS MÚLTJA
HAZÁNKBAN

NEVELÉSTÖRTÉNETI FORRÁSTANULMÁNY

(BÖLCSÉSZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS)

ÍRTA

DR THEOL. BALASSA BRÚNÓ

1 9 2 9

DUNÁNTÚL EGYETEMI NYOMDÁJA PÉCSETT

BEVEZETÉS.

Ezzel az írással jórészt töretlen ugar került szántás alá, mert a történettanítás iskolás múltja sem nálunk, sem külföldön a legújabb időkig nem találta meg a maga munkásait. Csak a legutóbbi évek során kezdték benne keresni a történeti közfelfogás egyik eredőjét és a korok szellemi bélyegének egyik vonását. Ezért ennek az írásnak a tárgya kinő a részletkutatást kísérő szűkebb érdeklődés kereteiből. Kritikus ponton igyekszik bemutatni egyes szakaszait annak a katolikusok és protestánsok között folyó küzdelemnek, amelylyel a történeti felfogás problematikájában ma újra találkozunk. Megállapítja azt az eddig kevésbé hangsúlyozott tény, hogy az iskolai művelődési anyag történeti része elsősorban a főiskolákon nyert helyet és csak ennek az anyagnak nagyra dagadt hullámai csaptak át a középiskolákba, melyek így egy időre a propedeutikus előképzés színhelyeivé váltak. Hazai szemszögből pedig rávilágít arra, hogy szellemi fejlődésünk vonala nem egyenletesen emelkedő ív, hanem vannak sajátosan torlódó szakaszai.

Emil Cl. Scherer, a történettanítás múltjára vonatkozó legjelentősebb mű szerzője,¹ vizsgálódásainak szálát a protestáns történettanításra vonatkozólag a göttingeni egyetem alapításával szakítja meg (1743), pedig a történeti érdeklődés és iskolás történettanítás éppen ekkor indul új és jelentős virágzásnak; kath. részről az 1880-as évekig szövi tovább a fonalat, de mindenütt csak a német főiskolákra van tekintettel és a XVIII. századtól kezdve ezekben is főleg csak az egyháztörténet tanítására veti a súlyt. Tagadhatatlan, hogy a történettanítás fejlődésének a főiskola volt első színhelye és a

¹ Geschichte und Kirchengeschichte an den deutschen Universitäten. Herder, 1927.

XVIII. sz. első felének prot. egyetemén kibontakozott már a tört. ismeretek minden ága (egyetemes, hazai, egyház-, irodalomtörténet), míg a kath. egyetemeken ez csak a század második felében következett be. Mindemellett mégsem ejthető el e téren a középiskolák szerepe, mert hisz egy század múltán, amikor a bölcséleti kar elveszti köteles előkészítő jellegét, ezek lesznek a történeti műveltség közlésének egyedüli csatornáivá.

E szélesebbre vont kereteken belül megsokszorozódik a kutatás nehézsége: hiányzik a történeti tankönyvek összegyűjtött sora, iskolás és történeti szempontból megejtett mérlegelése, melynek zsinórmértékét csak a tört. írás múltja szolgáltathatja. Ez viszont a történeti tankönyveket gyakran egyetemlegesen értékteleneknek ítélte. E könyvek felsorolásánál a főszempont nem annyira a teljesség, mint inkább a könyv elterjedtsége vagy sajátos belső szerkezete és fölfogása lehetett.

Sokszor elhangzott panasz, hogy iskoláink belső, tanulmányi életére vonatkozó adataink gyérek; ez igazában a részletkutatás folyamán tűnik ki, sőt e mozaik-szemek egységes képpé csakis a külföldi minta ismerete alapján egészíthetők ki. Ez magyarázza az első fejezet terjedelmesebb voltát, amely menten nem tűnik aránytalannak, ha a vizsgálódások keretébe bele vonnók a XIX. századot is, amikor a romantika, az uralkodó eszmék már erősen éreztetik hatásukat az iskolai történettanításnak anyagán és módszerén. Ennek kifejtését azonban — külső okokból — későbbi időre kell halasztanom. A tárgyalást egyelőre az 1806-ik évvel szakítom meg.

Budapest, 1928 dec. 8-án.

Dr. B. B.

ciszt. r. főisk. tanár.

I. A történettanítás fejlődésének általános vázlata.

A történetet legelőször a humanizmus korában kezdi rendszeresebben tanítani az iskola. Útját a XVI. századig azok a küzdelmek jellemzik, amelyekkel az értékességéről és szükségességéről való meggyőződést kellett a közvélemény előtt kivívnia, hogy továbbszármaztatását az iskolák intézményesen biztosítsák. Hosszú, a XVIII. századig benyúló út volt ez, melyet a történet megjárt, míg elérte azt, hogy az iskolák falain belül nemcsak valamelyes méltatásban részesült, hanem a teljes polgárjogot is elnyerhette. Pedig az embernek, e mindenkor történeti lénynek, érdeklődése nyomon követte útját. Csak a szemszöge volt hozzá kicsiny és világosságának a múltba visszavetett fénye csekély, hogy a múltnak lelkében összefonódott szálait fölismerhesse. De jelenéből mindig megszötte a maga, intézményei és kultúrája számára a múlthoz kötő szálakat: egyszer primitív műveltségű lelkének egy emberöltőt átfogó tapasztalatával, naiv, kritikátlan mondáival vagy legendáival, máskor a tudományosnak tartott tárgyilagosság teljes fölkészültségével és magas kultúrájában kifinomult élelátásával.

Az ember folytonosan érzi azt, hogy három nagy erő köti a múlthoz: belegyökerezik a fájába, majd a vérségi és faji kötelékek szűk kereteinek felbomlása után nemzetébe, meg vallásába és kultúrájába.

A műveltség bármilyen fokára állította is a maga emberét a kor, amelyben él, ez mögötte érzi nemcsak azt az embercsoportot, melyhez a verség köteléke fűzi, hanem fájának, később nemzetének nagyobb közösségét is. Ezeknek sorsát a szíven viseli, múltjuk kiemelkedő eseményei a lelkében élnek, dicsőségük a boldog emlékezést, gyászuk és katasztrófáik a szomorúságot váltják ki belőle. Hogy lelkének a történet írott lapjai vagy csak apáról fiúra szálló mondái,

énekei adnak-e szárnyat, végső gyökerében nem lényeges, a múltját kereső és vele együttérző emberi lélek mindig ugyanaz.

A másik pont, ahonnan az emberi lélek a múlt felé bocsátja gyökereit, a vallás. Vallásos érzése mondja, hogy a maga és fájának sorsa felsőbb hatalmak kezében is van és e hite szerint kialakuló eseménysorok jelentős hatással vannak nemcsak földi életére, de túlvilági jövődjére is. Ha ez a szellemi felsőbbség a faj lelkében formálódik ki, a faji vagy nemzeti vallásos kultusz a legszorosabb kapcsolatba kerül a faj múltjával és így a vallás és nemzet története összeszőődik.

A múlthoz fűző szálak harmadik köteget a kultúra neve fogja össze. A jelen esetben arról a kultúráról van szó, mely a klasszikus kor szellemi javainak átvételével a népvándorlás európai népeinek lett osztályrésze. Ezt a kultúrát az egyház adta át a megtérített népeknek; átvétele azonban az egyház közvetítő kezéből nagy, ugrásszerű emelkedést jelentett az új jövevényeknek. Nem is ment minden zökkenés nélkül. Az új lélek sokban nyers volt a kifinomult régi kultúrával szemben és elsajátításának formális feltétele: a nyelv,, mivel idegen talajba vitték és a nemzeti nyelv fölött kellett kilombosodnia, örökös nehézségeknek lett a forrása. Az iskolák, az átszármaztatás intézményes tényezői, hosszasan bajlódnak a nyelv tanításával, az átruházás megkönnyítését célzó összefoglalások (compendia, epitome) el-elszűkítették azokat az ereket, amelyeken ez a nemzeti lélekben nem gyökerező kultúra átvándorolt. Ez magyarázza a klasszikus műveltség fokozatos elsekélyesedését. Nagy, lelkes elmélyedésre volt szükség, hogy a mesterségesen tovább plántált nyelvi készség a klasszikus népek történetébe való behatolás kulcsává lehessen.

Hogy a keresztény kultúra első, középkori szakaszában alantas szerep jutott a történeti érdeklődésnek és ismereteknek, az az egyházi fölfogáson kívül, mely irtózott a pogány elemektől és nem sokra tartotta a világbirodalmak kialakulásához fűzött szüntelen harcok és öldöklések leírását, bizonyára azzal is magyarázható, hogy a római iskolázás nyomán megindult keresztény oktatás ez irányban nem talált inté-

menyes és kialakult előzményekre. A klasszikus kor sajátos felfogása, hogy a történetírónak is elsősorban gyönyörködtetés és megindítás a célja, amit az előadás formai tökéletességével és elevenességével, a nyelv csiszoltságával ér el, rányomja bélyegét sok század iskolázására. A római iskola a történetírók műveinek olvasásán kívül nem is fordított több gondot a történetre.¹ Csak a grammatikai iskolákban bajlódtak velük, esetleg a retorikai iskola bevezetéseképpen olvastatták őket. A költők és történetírók így lettek közvetítői a vallás és államélet jelenére és múltjára vonatkozó olyfokú tárgyi ismereteknek, melyeket a nyilvános élet kiegészíthetett annyira, amennyit a gyakorlat a római férfitől megkövetelt. Az egyház jóidéig keresi a helyes álláspontot az antik kultúrával szemben, de egy pillanatra sincs kétségben, hogy új világot akar teremteni, amelyben e talált kultúrjavak csak építőkövekként lesznek használhatók. A szárnyai alatt felnőtt népek pogány vallási elemekkel tarkított múltjának szívós és kérlelhetetlen üldözője és irtogatója maga az egyház. E népek a múlt emlékeinek megőrzéséről és fennmaradásáról tudatosan nem gondoskodtak. Hogy a múlt mondai emléke mégis mennyire belenőtt a lelkekbe, mutatják e mostoha körülmények között is fennmaradt homályos és eltorzult töredékek. A klasszikus történetre nem várt ily könnyörtelen elbánás, de tervszerű gondoskodásban még sem részesült. Az egyház arra szorítkozik, hogy saját céljának szolgálatában értékesíti a szt. írás alapos megértéséhez szükséges történeti ismereteket és a történetben rejlő épületes és elrettentő példákat erkölcsi okulásra használja fel. A keresztény vallás múltjának feltárásáról a papság gondoskodik, ennek a múltnak szemléletes tanítása a Szentírás eseményeihez és példáihoz fűződik. Ezen alkalmoszerű és hézagos közlési módhoz csatlakoznak a középkor templomainak mindenki számára érthető képei és szobrai („szegények bibliája”). Ezekből az elszigetelt történeti és művészeti elemekből szövődik össze a hívek lelkében a megváltásnak és az

¹ Quintil. X. 1., 31., II: „Est enim (história) proxima poetis et quodammodo carmen solutum, et scribitur ad narrandum, non ad probandum.” V. ö. *Fináczy*: Az ókori nev. tört. Bpest, 1922. 248. 1.

egyháznak a múltja. Az olvasni tudók kezében szórványosan a forrásnak, a Bibliának egyes részei, meg a jámbor legendák és szent történetek különféle gyűjteményei forognak. Még a középkori iskoláknak is jut belőle. Bizonyítja például *Petrus Commestor* v. *Manducator*, a párisi egyetem kancellárjának *História scholastica*-ja.² E mű írója a Genézistől kezdve végig vezeti az olvasót, a prófétákat mellőzve, az egész ószövetségen, tárgyalja az egész újszövetséget és végzi tárgyát az apostolok cselekedeteivel. Hogy a magyarság kezéből sem hiányzott a bibliai történeteknek ez az első iskolás könyve, annak bizonyosságát okleveleink őrzik.³ A másik ilyen gyűjtemény *Sevillai Izidor* nemzedékeket megjárt, merev és száraz kompendiumának, az *Etymologiarum libri c.* műnek, VII. és VIII. része, amely katekizmuszerű anyagán kívül az egyház múltjára ad többrendbeli fölvilágosítást.⁴ Az iskolaszerű tudományokat tanító monostorokban (és itt elsősorban szt. Benedek rendjének monostorai esnek számítás alá) sem volt a történetnek jelentős a helyzete. *Cassiodorus* hangsúlyozza a történet ismeretének fontosságát és a latin történetírók mellé, akik közül *Caesart* emeli ki, lefordíttatja a görögök közül *Sokratest*. *Sozomenost*, *Theodoretost*.⁵ De az ezekben lelhető történeti anyag nem érvényesülhetett az akkori iskolákban, melyek a tárgyi érdeklődés felkeltésére még nagyon kevés súlyt vetettek. A klasszikus kor letűntével az attól való távolodás arányában nőhettek volna a tört. írók műveihez kapcsolható történeti magyarázatok (*commentaria*); de ezeket a nyelv el-sajátítására irányuló igyekezet szorította ki. Az iskola leg-főbb feladatának a nyelv megtanítását tekintette.

Mindamellet a történeti vonatkozások elől teljesen el-zárkózni mégsem tudott a középkori iskola. A facultas artiumban *Aristoteles* Ethicájának és Politikájának magyarázatához mindig fűződtek történeti példák; a jogi karon a római és

² Seu historiae ecclesiasticae libri IV.

³ *Békefi*: A káptl. isk. tört. Bpest. 1910. M. T. A. 256. 1. jegyz.

⁴ Beszél itt Istenről és szentekről, szentatyákról, vértanúkról stb., majd az egyházzól sok eretnek szekta felsorolásával. *Fináczy*: A középk. nev. tört. Bpest. 1926. 97. 1. jegyz.

⁵ *Fináczy*: i. m. 112. 1.

kánon-jog pedig sohasem nélkülözhetette a pápák és uralkodók sorának, akármilyen száraz és puszta adatszerű, összefoglaló krónikáját.⁶ Ez vezetett azután el a középkor vége felé az összefoglaló történeti kompendiumok megírásához. Iskolás célok teremtették így meg elsőnek *Martinus Polonus* (t. 1278) domonkos szerzetes krónikáját.⁷ A szerző maga mondja, hogy az iskola céljai miatt fogta rövidre az anyagot (a pápák és császárok csupasz synchronisztikus táblázata e mű); azért járt el így, hogy a theologusok (*Petrus Commestor*), a jogászok (a decretum Gratiani és a dekretáliák mellett) könnyen forgothassák a könyvet. A domonkos írás példája a ferenceseket is írásra készíti. így születik meg a minorita *Márton Flores iemporum-a*, mely főleg a prédikációk könnyítésére nyújtja a pápák és császárok sovány történetét.⁸ A középkor bomlásával a fokozódó történeti érdeklődés jele, hogy az olasz, francia és német világ is megtalálja a maga kezdetleges történeti könyveit. *Flórenci Antonius* († 1459) *Summa historialis-a* és *Gauginusnak* († 1501) főleg a frank eseményeket bőven tárgyaló munkája mellett nagyon olvasott könyv a kölni karthauzinak, *W. Roleoink* v. Laer-nek († 1502) *Fasciculus temporum-a*.⁹

A középkori rendszeres iskolai oktatásban sem az alsó, sem a felső fokon nem jutott még önálló szerep a történet tanításának, de az egyetemekkel kapcsolatos bursák statútumai szerint az ifjúság mégis olvasta a történetírók műveit és a jámbor legendákat.¹⁰

Általában a középkor nem kedvezhetett a történeti fel fogásnak. Ebben a korban nemcsak a minisztérium-drámák

⁶ V. ö. *Wallenbach* 2, 466. 1. és köv.: *Scherer*: 2—3. 1.

⁷ *Chronica summorum pontificum imperatorumque ac de septem aetatibus mundi*. Turin. 1477. *Hurter*: 2, 429. 1.

⁸ *Hurter*: 2. 573. 1.

⁹ *Hurter*: 2. 1143. és köv. 11.

¹⁰ *Karl Schrauf*: *Zur Geschichte der Studentenhäuser an der Wiener Universität...* Wien. 1895. A Rózsa bursa 1432. évi szabályaiból: „... hortamur nostros stipendiâtes, quatenus diebus festivis .. . unus eoruui legât, ceteris presentibus et audientibus unum passum... in hystorialibus, aut in legendis sanctorum... et quilibet interrogatus respondeat alteri quod novit vei se excuset de nescientia...” 62. 1.

játszának az ég, föld és pokol hármas színpadán, hanem a jelen és múlt eseményei mögé is ezt a keretet rajzolta a jámbor elgondolás. Isten az emberi cselekvésnek jutalmazó és büntető ura és minden történés csak e végtelen távlatban szemlélhető; itt e földön való kapcsolataikra és összefüggéseikre nem jutott már a középkori ember érdeklődéséből (közvetlen történeti theologizmus), Hogy az események elszigetelt adatait egyetlen folyamatba állítsa bele, fölismerje a célt, melyre törnek és megszülte e tények mögött azok okainak finom és bonyolult hálóját, a csak magába és Istenbe merült léleknek még elérhetetlen feladat volt.

Egyedül Szt. Ágoston alakja emelkedik ki ragyogó elszigeteltségében a középkori felfogás megrajzolt világából. Páratlan meglátása megveti az első történetfilozófia alapját. Ami a középkori ember lelkében burkoltan él, azt ragadja ki és teszi a történeti világszemlélet vezérlő gondolatává. A történet az „Isten országának”, a Civitas Dei-nek sorsa, mely itt a földön a gonosznak és igaznak folytonos harcában áll. Ennek a küzdelemnek a jó győzelme vet majd véget. A jóért való küzdelemnek ezen mindent átfogó egységes történeti gondolata, mely a győzelmet végül is mint évszázadok harcok eredményét mutatja be, elszakított fonálként volta, hogy tovább szőjjék. De mint sok más korszakalkotó gazdag koncepciójának, ennek sem akadt folytatója és amikor félvette is újra a humanista történetírás és tanítás, már csak az epigonok, kisszerű kísérleteivé zsugorodott. Szt. Ágoston szemében érthető módon nagyra nőtt a történet ismeretének jelentősége; ezért mondja, hogy azt „mindenképen sajátítsa el az ifjúság, ha másként nem volna módjában, akár az egyházi iskolákon kívül is.”¹¹

Mikor a keresztény lélekbe oltott antik szellem megtermetté már a maga sajátos keresztény műveltségét, sőt meddővé kezdett válni, akkor visszazállt újra eredeti forrásához, az antik világhoz, hogy ismét megtermékenyüljön a renaissance másodvirágzására. A termékeny történeti érdeklődésnek, a tört. tudománynak és iskolás rendszeres tanítása-

¹¹ De doctrina christiana. lib. II. cap. 28. η. 42. „etiamsi praeter Ecclesiam perurili educatione discatur”.

nak itt fakadt azután forrása. A renaissance a maga egész irányával kedvezett a történeti felfogásnak, hisz alapjában az antik kultúrában való elmélyedést, szellemi kincseinek lelkes újraátvételét és eszméibe való beleélést sürgette. A renaissance mozgalmát történeti levegő lengi át, mely folytatódik a humanizmusban. A klasszikus írók által megrajzolt világnak eseményeit, történetét, állami, vallási, mindennapi életét apró részleteiben föl kellett tárniok, hogy meg-elevenedhessék előttük e régmúlt kor. A megújulás merőben megváltozott ember-eszményének minden jellegzetes tulajdonsága ott tükrözik a történettel szemben kialakult felfogásukban. A sokoldalú képzettség egyik elengedhetetlen feltétele a történetben való jártasság; az egyéni érvényesülés és halhatatlan dicsőség vágya maradandó állást biztosít az udvari történetíróknak; a klasszikus kultúra történeti művei kötik le legelőször a felébredt érdeklődést; a való élet irányába történt elfordulás az életbölcesség gazdagításának legkiválóbb forrását fedezi föl a történet ismeretében. Nem is hiányzik a történeti tanulmányok fontosságának hangsúlyozása a renaissance-kor nevelésének elméledőinél.¹²

Aeneas Sylvius Tractatus de liberorum educatione c. munkáját magyar vonatkozása ajánlja említésre, mert *V. László* nevelésére ad tanácsokat. Lelkére köti a király nevelőjének, *Wendel Gáspárnak*, hogy alaposan foglalkozzanak a klasszikus tört. írókkal és munkáikból csak a magyar és cseh vonatkozású részeket hagyják el, mert ezeket „tudatlan emberek írták, sok haszontalanság, sok hazugság fordul elő bennök”.¹³ Saját kora tört. írói közül *Leonardo Brunit* és *Poggiot* ajánlja a klasszikus kor jelentősebb tört. íróin kívül.¹⁴ A gyakorlati nevelők sorából csak *Vittorino da Feltre* († 1446) álljon itt, kinek iskolájában a szokásos nyelvi és irodalmi tanulmányokat már a történet egészíti ki.¹⁵

¹² V. ö. *Fináczy*: A renaissance k. nev. tört. 25. és köv.

¹³ *Acsay Antal* fordításában: A gyermeknevelés. Franklin T. 1898. 116—7. 11. v. ö. *Fináczy*: A ren. nev. 38. 1.

¹⁴ *Acsay*: 115. 1. és *Fueter*: 16. és 22. 11.

¹⁵ *Fináczy*: A ren. nev. 63. 1.

Erasmus is kiemeli a minden téren szükséges történeti ismeretek nélkülözhetetlen voltát, csupán a sok Öldöklést és háborút ítéli el kemény szavakkal.¹⁶

A történettanítás legalaposabb elméleti fejtegetője *Vives Lajos* († 1540) *De disciplinis* c. munkájában,¹⁷ a történet jelentőségét abban látja, hogy az egyéni tapasztalat szűk körét ez tágítja ki igazi életbölcsességgé. Otthonossá tesz a múltban és így már a gyermek a sokat átélt öreg ember tapasztalati kincseivel rendelkezik. A történet a maga jelentőségével meghaladja az összes tudományokat, mert ezek forrásává és szorgalmazójává lesz. A történet folytonosan változó eseményeket ölel fel, de ezek mögött megérteti velünk, hogy mi lázítja föl vagy csillapítja le az emberi kedélyeket, hogyan lehet a bajokat elkerülni vagy orvosolni stb. így tanulhatunk a múltból mások kárán. Alig akad valami a történetben, amit saját hasznunkra ne fordíthatnánk. A múlt tehát gazdag példatár, melyből okulást meríthetünk és életbölcsességre tehetünk szert. Íme a történet tanításának a hasznossággal megokolt célkitűzése, mely csekély árnyalatváltoztatással a legújabb korig nyúlik. *Vives* éles szeme azonban már azt is meglátja, hogy a nevelés szemszögéből nem a háborús események, hanem a történetnek a művelődéssel kapcsolatos kérdései a legértékesebbek.¹⁸ A történetnek ez a művelődési és nevelő értéke úgy követeli, hogy alapjait már a gyermekkorban kell megvetni, a múlt főbb korszakainak, jelentős eseményeinek és kiváló alakjainak ismertetésével. Rendszeres tanítása azonban csak az érettebb és serdültebb sornak a feladata. A tanítás módszere csak az lehet, hogy a történetet összefüggő képben közölje az iskola és ezt egészítik majd ki a részletekbe menő forrásmunkák, melyeknek elsorolásával *Vives* bámulatos olvasottságáról tesz bizonyagot. Tankönyvül *Nauclerus*¹⁹ vagy *Sabellicus* könyveit

¹⁶ Bibi. d. kath. Paed. VIII. kt. 107. 1. *Strakosch—Grassmann*: 28. 1.

¹⁷ Lib. V. cap. 1, 2. Bibi. d. kath. Paed. VIII. kt. 312—26. 11. és v. 171. 1.

¹⁸ *Fináczy*: A ren. nev. 157—59. 11.

Chronica suceinctim comprehendentia res memorabiles seculorum nium... Coloniae. 1544. első kiad. 1504. v. ö. Scherer: 24. 1., Fueter

ajánlja,²⁰ az egyháztörténethez *szt. Jeromos* és a fentebb említett florencei *Antonius* műveit tartja legalkalmasabb bevezetésnek. Sajnálattal említi, hogy az egyh. történetnek nincs a kor felfogásához mért. használható összefoglalása, pedig: ebből több hasznot meríthetnénk, mint a hadvezérek és bölcsek történetéből.

A klasszikus írók műveivel vonul be a történet a humanista szellemet ápoló tanító intézményekbe. Egyelőre a facultas artium lesz a színtere és ezt a tért megtartja jó másfél századig. A történet tehát most elsősorban a főiskola tananyaga, a középfokú oktatás csak alapjait vetheti meg és előkészíthet későbbi eredményes tanulására. Sőt maga a főiskola sem merítheti ki e nagyarányú ismeretanyagot, ezért utat kell mutatnia, hogy a magánolvasmányok során mikép egészítsék ki. Ezért utalták a facultas artiumon használt tankönyvek részletesebb és forrásszerű művekre, ezért sorolják föl a tört. tanítás elmélkedői a XVII. század közepéig az ó- és középkor úgyszólván valamennyi történetíróját.²¹

A klasszikus írók nyomán megkezdett történettánítás legelső mestere, *Luder Péter*, a heidelbergi egyetem tanára 1456-ban. Beköszöntő beszédében a stúdium humanitatis a szokásos ékesszóláson és költészetten kívül történettel bővül, melynek hasznát, mint minden humanista, erkölcsi példákat szolgáltatató és életbölcsséget gazdagító voltában látja. Rövidesen Bécs, Lipcse, Ingolstadt, Mainz, Freiburg, Tübingen. Köln, Rostock, Frankfurt, Wittenberg nyitják meg azon egyetemek sorát, ahol a tört. tanítás megveti lábát.²² A magyar ifjaktól is sűrűn látogatott bécsi egyetemen *Celtis Konrádnak*, a Dunai Tudós Társaság alapítójának nevéhez fűződnek az első történeti előadások (1497). Előadásait hirdető epigrammáinak tanúsága szerint *Ligurinus*-sal kapcsolatban középkori, *Tacitus* Germániája nyomán német történetet, sőt folyamatos, szabad előadás-

²⁰ Eredeti neve *Marcantino Coccio*: Rapsodia historiarum Enneadum... Paris. 1504. v. ö. *Fueter*: 30. és köv.; *Scherer*: 16. 1.

²¹ *Büdingen* 121. I.

²² *Scherer*: 13. és köv. 11.

ban (nem valami auctor nyomán) egyetemes történetet is ad elő.²³

A történettanítás alapjául szolgáló klasszikus írók között sűrűn szerepel *LIVIVS* akit a történetírás példaképének tekintettek, továbbá *Thukydides*, *Xenophon*, *Caesar*, *Tacitus*, *Cornelius Nepos*. Hogy tárgyalásukban nem tisztán a stílus szempontjai uralkodtak, mutatják e munkák humanistáktól kiadott szövegéhez fűzött bőséges történeti magyarázatok, de még inkább az, hogy a legsűrűbben oly művek teszik a történeti előadások alapját, melyeket a nyelvi szempont semmiképpen sem ajánlhatott, hanem csak az, hogy rövid foglatban a legtöbb és legalkalmasabb tárgyi ismeretet közölték az ókor megértéséhez. A történeti tárgyalás kedveltségét legjobban bizonyítják az olyan esetek, mint pl. mikor egy rostocki professzor *Ovidius* magyarázatához azt ígéri hallgatóságának, hogy a római császárok családfáját és a görög városok alapításának történetét fogja e tárgy keretében előadni.²⁴

Különös kedvvel magyarázták német főiskolákon *Tacitus* Germaniáját, mellyel kapcsolatban egybefoglalták az íróknak a germánokról szóló adatait. Egyéb források után is kutattak és ez a forrástanulmány lett kiinduló pontja a német hazai-történetnek. Egyébként az egyetemes történet utolsó szakasza, a Monarchia Romana is jórészt ezt a célt szolgálta. A történeti magyarázatokban mégis sok még a philológiai elem, erős hangsúly esik a klasszikus író nyelvi és formai szépségeire, de a történeti tartalommal együtt mindez

²³ *Hartfelder*: 5 Bücher Epigramme des C. K. Berlin. 1881. 72. Epigrammából:

„Historias veterum, veteris, non istius aevi
Celtis ego repetám, tempóra prisca docens.
Ordinar a Nino, Persas Medosque recensens,
Et quae Niliacis gesta fuere plagis.
Quanta fuit virtus Graiis, hinc commemorabo,
Et Latium quidquid gesserat impérium.
Hinc gentes patrias inquiram pectore docto
Et quidquid gessit Teutonis ora, dabó,
Donee ad Aemilium veniam, quid maximus orbis
lam dominum Latia Caesar in urbe manet.”

²⁴ *Scherer*: 44. l.

mégis úgy jelenik meg, mint ellenhatás a régi iskola merőben elvont irányával szemben.

A történet tanárának feladatát legérdekesebben jellemzi *Sturm* Jánosnak egy levele, melyben *Beuterus Mihály*, jogos történettudóst iskolája tanárának kéri föl. Ilyen emberre lenne szüksége — mondja —, aki jártas a latin és görög nyelvben, akiben a múlt korok ismerete párosul a héber, görög és latin irodalom emlékeinek alapos ismeretével. Tetszése szerint választhatna a történetírók közül, és feladata nemcsak ezek magyarázatára szorítkoznék, hanem kiterjedhetne arra is, hogy mint vérbeli történettudós irtsa a tévedéseket, megállapítsa az igazságot, ostorozza a hivatalok bűneit és magasztalja az erényt. Előadásaiban kimutatná a korok helyes sorrendjét, rávilágíthatna a csaták és színhelyeik leírására, a tárgyalások menetére, kibogozná az események okait, melyeket felemlítettek vagy mellőztek a történetírók és a történet előadásának formáját, szókészletét és kifejezésbeli ékességét elkülöníthetné a szónokokétól és költökétől.²⁵ E követelmények nyilván *Sturm* iskolájának legfelsőbb tagozatára, az akadémiára vonatkozhattak, mert a gimnáziumi osztályokból még a szokásos klasszikus történetírók is majdnem hogy kiszorultak. Strassburgban *Cicero* kultusza minden más író homályba borított.

A szellemi megújulás, melyet a humanizmus létrehozott, egészbe véve nagy lökést adott a történeti tanulmányoknak és ezzel együtt a történetírásnak is. Történetírás és tört. tanítás kölcsönös és jelentős kapcsolata és egymásra hatása *itt* veszi kezdetét és állandósul. Gyökeresen meg-

²⁵ *Vormbaum*: I. kt. 695. 1. „...in te esse audivimus: Graeci et Latini sermonis facultatem, históriára omnium aetatum, quae literaturam monumentis Hebraeorum, Graecorum, Romanorū sunt comprehensa... Et istud faceres et ex historicis deligeres, quos explicares, non ut interpret, sed ut historicus, falsa reprehenderes, vera distingueres, asperitate in vitii magistratum, acrimonia in sceleribus improborum, laudatione in virtutibus. Temporum ostenderes ordinem, locorum et pugnarum descriptiones indicares, qua ratione conficiantur, demonstrata re, quae collocutio atque tractatio consiliorum, actorum eventuum, causam etiam persequeris, quae praeteritae ab historicis sint et quae positae et historicum dicendi genus, verba, ornamenta ab oratoriis et poeticis distingues.”

változik a történeti felfogás: a tört. írásnak *Livius* lesz a mintaképe, a száraz és dőcögő előadást a klasszikus retorikusról váltja föl, a krónikás beosztás helyébe az annales forma kerül és kiütözik a renaissance sajátos bélyege: a laikus jelleg, mert a vallástörténet és a zsidóság története nem jut szóhoz. Az ókori írók mesészerű adatai sokáig élnek még tovább a renaissance tört. íróinak műveiben, melyekből azonban gonddal selejtezték ki az olyan csodás elemeket, aminőkkel a középkori jámborság ékítette történeti írásait. A középkort átfogó Monarchia Christi egységes történeti gondolata eltűnt és helyét a partikularizmus váltja föl.²⁶

A főiskolák falai közé tényleg ez a történeti felfogás vonult be, de a reformáció közbejöttével rövidesen megváltozott sajátos renaissance jellege.²⁷ A reformáció ugyanis újra biztosítja a theologiai felfogás uralmát. Egy újabb századon keresztül az emberiség történetét csak a *Sleidanus* és *Melanchthon* tankönyvei által meggyökereztetett négyes birodalom keretében lehetett szemlélni, amely felosztás *Dániel* egyik jövendölésén alapszik. A történeti felfogás ezen szempontja a humanista partikularizmussal szemben újra feléleszti, habár más színezéssel a középkori egyetemesség eszméjét. De volt ezenkívül még egy nyomós ok, mely biztosította a középkori egyetemes élet- és világszemlélet folytatódását. A német-római császárságban, a negyedik monarchiának, a rómainak egyenes folytatását látták, melyet jogosan illet meg az egész föld kerekége. Ezt az egyetemes történeti irányt támogatta a császári hatalom is (I. Miksa) és így érthető meg, hogy a reformáció szárnyai alatt az iskolákban az a theol. felfogású egyetemes történet talált utat, amelyből nem hiányozhattak az egyháztörténeti vonatkozások és amelynek ókori, klasszikus történeti magja az egész emberiség leegyetemesebb történetévé szélesedik.

A humanizmus hatása alatt megindult történettantítás fejlődésének a XIX. század elejéig szellemtörténeti szemszögből három jellemző szakasza van. A bölcsőjét ringató humanisztikus felfogás, melyet megszükitett és theologizált a

²⁶ *Scherer*: 18, 19. 11.

²⁷ *Scherer*: 3. 1.; *Fueter*: 182—3. 11.

reformáció, elkísérte a haladást a XVII. és XVIII. század fordulójáig. A westfáliai békét követő szellemi átalakulás során lassan kifermődik a múlt homo doctus-ával szemben a homo politicus eszménye, akinek munkatere az udvari élet, a politika, a diplomácia, a magasabb rendű közigazgatás. Az így elgondolt ember-eszménynek kialakítását megértő iskolázás melegen karolja föl a történetet és céljának megfelelően egyetemes és egységes ágat sokfelé osztja. A fejlődés további harmadik szakaszán a felvilágosodás fog hozzá a hagyományos történeti anyag átértékeléséhez és racionalizálásához.

A szellemtörténet ezen általános, nemcsak a történetre vonatkozó korszakai nem fedik a történet tanításának iskolás: differenciálódását, melynek végleges kialakulása a XVIII. század közepe táján befejezettnek tekinthető. Ekkorra már kiszakad az iskolás tanítás folyamán is az egyetemes történetből a világi és egyházi történet, a tudományosság (ez: jóidőig inkább bibliográfia stb. még) és a jog története; ezek mellé csoportosulnak a történeti segédtudományok és a történet sokrétű és gazdag anyagát már némileg kialakult didaktikai elvek osztják meg közép- és felsőfokú iskolák között.

A fejlődés e kettős szempontjából tekinthető át a tört. tanítás további sorának általános képe.

A reformáció által támasztott egyházi és társadalmi zavarok a humanizmus szellemének meggyöngyüléséhez vezettek.²⁸ A humanisták két emberöltőn át végzett munkássága egy időre megszakadt. *Melanchthon* érdeme, hogy az újjáélesztett tudományos képzést újból a humanista törekvésekhez kapcsolta, s kora ifjúságától a történet iránt érzett intuitív érdeklődésének eredménye, hogy ebben a mozgalomban a történetnek jelentős szerepe lett. Az iskolák érdeklődése és figyelme azonban már a reformáció előtt ráirányult a történetre, ezért *Melanchthon* e ponton is csak tovább szövi a hagyományos művelődés fonalát. Lendületet azonban tagadhatatlanul a protestáns iskolákban vett a történet tanítása. A protestantizmus sajátos helyzete is így kívánta meg ezt. A spekuláció és dialektika középkori fegyvertárát a

²⁸ *Paulsen*: I. ki 191. 1.

katholikus felfogás igazának védelmére kovácsolták. A religio és az ecclesia púra igazolása immár a történet területére tolódott át. Azonban a megindult munkálatok legjelesebb terméke, a Magdeburg! Centuriák,²⁹ közvetlenül épp oly kevésbé hatott a történettanítás további folyamára, mint *Baroniusnak* kath. részről ezzel szembeszögezett nagy történeti vállalkozása, az *Annales Ecclesiastici*.³⁰ A magdeburgiak jeles műveit — ez ma már világosan áll előttünk, — éppen a prot. iskolák vezető férfiai fogadták leplezetlen és hűvös barátságталansággal. Nem is lehetett tehát hosszú életű a vállalkozás.³¹

Melanchthon megingathatatlan tekintélyét az iskolák csaknem egy századon át tartó fejlődésben biztosította az a döntő szerep, mely neki a tudományos élet iskolás megszervezése körül jutott. A történet ismeretét nélkülözhetetlennek tartja mindenki számára, de főleg azoknak szükséges, akik másokat kormányoznak.³² A történet hasznossága adja szerinte tanulmányozásának is végső alapját; egyrészt az erkölcs szabályainak legmegkapóbb és leggazdagabb példatára nyílik meg a történet lapjain szemeink előtt, másrészt a történet segítségével a hitigazságok védelmezése is könnyebbé válik.³³ A történetnek erkölcsi hasznosítása érteti

²⁶ Teljes címe: *Ecclesiastica História, integram ecclesiae Christi ideáin ... secundum singulas centurias complctens . . .* 1559—74. v. ö. *Fueter*: 249. 1.

³⁰ V. ö. *Fueter*: 263. 1.

³¹ *Scherer*: 127—30. 11.

³² „An non infantes, an non velut in densa caligiine rerum versari videbimur, si hac luce (historiae) destituamur.” *Corp. Reform.* XI. kt. 862. 1. „Ac nescio an minore incoinmodo mundus hic nos ter sole, animo videlicet suo carituriis sit, quam história, civilium negatiorum ratione. *Corp. Reform.* XI. kt. 23. 1.

³³ *Corp. Reform.* „Und haben treffliche Historieei fleissig gemeldet, Avie uns die Historien in vielen Sachen erinnern, zu der Tugend vermahlen, von Untugend abschrecken, Schaden zu verhüten... ein ewiger Schatz sind, daraus alle Zeit Exempel. zum Leben dienlich zu nehmen.” III. kt. 1114.]: XII. kt. 712. 1. „Zum anderen ist ein vortrefflicher Nutzen, dass man Streitige Lehren zu Hellten viel Anleitung daraus haben kann, so man die erste reine Kirche recht und vernünftig ansieht. . . Zeugnis der reinen Lehre und die hohen Streitigkeiten mit den falschen Geistern merket.” Dabei findet auch ein Christ mancherlei Exempel, die

meg, hogy — Melanchthon hatása alatt, — miért kapcsolták össze a történetet a humanista retorikán és poétikán kívül, gyakorta az etnikai stúdiumokkal.³⁴ Mindamellet a középfokú oktatás keretében *Melanchthon* maga még nem tudott a történet tanításának intézmény szerűen helyet szorítani. Az 1518-ban a tanulmányok megjavításáról szóló tervezetében kifejti ugyan a történet tanításának szükséges voltát,³⁵ de javaslata nem valósult egyelőre meg. Csak a főiskola érezte meg *Melanchthon* hatását a történeti oktatás terén. A wittenbergi egyetem 1521. évi újjászervezése éppen úgy nem gondoskodott a történetről, mint 1536. évi tanulmányi rendje.³⁶ A hiányt *Melanchthon* azzal pótolja, hogy húsz évig a klasszikus tört. írók művei nyomán, majd 1555-től kezdve *Cáron* krónikája alapján rendszeres és összefüggő előadásban tanítja az egyemes történetet. Más főiskolák is követték ezt az eljárást, ami azért volt lehetséges, mert a vezérfonalnak választott könyvet humanista nyelvi köntösbe öltöztetve a reformáció theologiai felfogású történettan-könyvévé tette *Melanchthon*.³⁷ Tekintélye az általa képviselt történeti felfogást is uralkodóvá tette egy századra. A *Melanchthon-iéle* tört. szemléletnek egységes nézőpontja van. A világmindenség sora Isten munkája és minket Isten megismerésére vezet. A történeti eseményeknek két különálló, de

ihn zu Glauben und Gottesfurcht vermahren, wie denn in Wahrheit die Historien ein schrecklich Bild sind göttlichen Zornes und Gerichtes wider alle Laster.“ III. kt. L.; 217. 1.

³⁴ *Franki (fraknói)*: 23. 1. 2. jegyz. Academiae Wittenbergensis leges de studiis . . . a Ph. Melanchthone. Anno 1524. „Pertinet ad Ethicam doctrinam etiam stúdium colligendi virtutum exempla, negotiorum et casuuni communium et insignium mutationum in Imperiis, ex historiarum scriptis. Sed cum historiae non facile propter temporis angustiam pueris enarrari possint, privato ipsorum studio hanc operám commendo.

³⁵ Corp. Reform. XI. 22. 1. v. ö. *Scherer*: 26. 1.

³⁸ *Scherer*: 30. 1.

³⁷ *Joh. Cáron*: *Chronicum libri III*. Wittenberg. 1532. Jellemző a korra, hogy ez a tankönyvnek kiválóan alkalmas mű addig nem léphetne át az iskola küszöbét, míg *Hermann Bonnusban* nem talált latin fordítójára. 8°, 300 l. *Melanchthon* átdolgozásában kb. 1000 lap lett belőle, 3 kötetben jelent meg 1558, 1560 és 1562-ben, az utolsó kötet azonban már *M. mostohafia*, *Peucer Gáspár* állította össze. v. ö. *Scherer*: 48. 1.; *Fueter*: 186—88. 11.; *Büdinger*: 117. 1.; *Wesdock*: 11—2. 11.

sokszoros kapcsolatban lévő szála van: a világi és egyházi történeté. E kettő szétválasztása csirájában *Melanchthonra*. vezethető vissza.

Melanchthon haláláig már csaknem minden német egyetemén föltűnik a történet tanítása. Itt-ott külön tanára is van, leggyakrabban a retorikával vagy poétikával lép kapcsolatba, majd *Melanchthon* hatása alatt az erkölcstannal együtt látja el egy tanár. Tübingenben és Rinteln egyetemén a politikával kapcsolódik, ami az új fejlődés irányának kezdete. *Melanchthon* tanítványainak érdeme, akik az ő történeti tankönyvében a mester gazdag humanista műveltségének foglalatát látták, hogy a tört. tanítása mindenütt meghonosul, sőt lassankint a középfokú oktatás során is talál magának helyet. Itt-ott hangoztatják, hogy az erényes élet példáira, melyek a jó követésére, a rossz elkerülésére buzdítanak, az oktatás alsóbb fokán is szükség van.³⁸ A jámborság és az élet mesterének tekintett történet most már annál inkább talált szíves befogadásra, mert a klasszikus írók megértéséhez nagyban hozzásegített, a nyelv és szónoki gyakorlatra pedig bőséges anyagot szolgáltatott.³⁹

³⁸ *Vormbaum*: Mecklenburgische Kirchenordnung. 1552. „... die Jungen viel erinnerung von tugent mercken mögen, vnd sollen die Schulmeister vleiss thun, dass sie jhnen vorrat schaffen solcher Historien..” I. kt. 65. 1.; omnis potius exempla documenta in illustri posita monumento, intueri decet: unde tibi, quid imiteris capias: unde foedum inceptu, foedum exitu, quod vites.” IT. kt. 99. 1. Ordn. des Gymn. zu Görlitz. 1609.

³⁹ *Vormbaum*: I. kt. 538. 1. „ad pietatem veram conducant.” Brandenburger Schulordn. 1564.; „...vitae magistra et ab Exemplis demonstrata Philosophia...” IL kt. 631. 1. Ordn. des Gymn. zu Bayreuth. 1664: „Omnino autem et historiae cognitio iam inde ab initio iuventuti commendanda est. Non solum absque hac prudentia aliqua Rerum comparari non potest, propterea quod omnis prudentia vel experientia atque usu rerum vel doctrina percipitur. Experientia autem non nisi longo tempore variis periculis interim et casibus constat eoque etiam paucioribus contigit. Sed ne scriptores quidem cuiuscunque generis, sive latini, sive graeci intelligi recte possunt.” I. kt. 635. 1. Frankfurter Schulordn. 1524.; mint fenn Görlitz. 1609. „deinde vero quod usum spectat et praxim (historiae) ... ostendimus: quomodo historia vel ad sententiam alicuius probati auctoris, tamquam exemplum ad regulam: vel ad unum. pluresque locos communes referri debet. Haec praxis, haec exemplorum accommodatio facit, ut historiás in succum sanguini-

A XVI. század közepétől a XVIII. század harmincas éveig jellemző módon hangsúlyozzák a tört. tanításnak hasznosságát és kívánják, hogy az iskola által kirótt stílusgyakorlatok, szónoki feladatok és iskolás disputációk tárgya a történet anyagából vételessék.⁴⁰ önkéntelenül szembeötlik a történeti anyag sokfélesége, amelyben bibliai, mythologiai és ókori történeti elemek keverednek. A középfokú oktatás a fejlődés kezdetén önként érthetően megérzi, hogy feladata semmiképen sem lehet a történet teljes és rendszeres tárgyalása, amint azt az egyetem megkezdette. A főiskolákon a kor felfogása szerint való tört. tudomány járta, melyet csak az oktatás céljának megfelelő megválogatás és alakítás tehetett volna pedagógiailag értékes kultúryanaggyá. Ennek az átforgalmazásnak hiánya magyarázza meg az iskolának és a történeti tanulmányoknak közel két századon át tartó küzködését. A középfokú oktatás már a kiindulásnál meglátja, hogy feladata legfeljebb az alapvető ismeretek közlése lehet, melyeket sajátos nyelvi és retorikai célja szolgálataiba állít, ezenfelül pedig az egyetemen könnyíti meg a történeti tanulmányokat. Az iskola emberei korán megsejtik azokat a veszélyeket, melyeket az el nem határolt és rendezetlen történeti anyag szétfolyó és végeláthatatlan tárgyalása magában rejtett. E veszedelem láttán a prot. iskola csaknem ugyan-

nemque nostrum convertere possimus.”; „Damit auch die Knaben sehen und lernen, quis sit usus praeceptorum, sollen die Schulmeister ihnen oft vorgeben schöne Historiás sacras vel profanas, die sie ex memoria publice recitieren.” I. kt. 174. 1. Pommersche Kirchenordn. 1563.

⁴⁰ *Vormbaum*: I. kt. 64—5. 11. Mecklenburgische Schulordn. 1552. „Alle Wochen sollen die Knaben aus dem dritten Hauffen am Sonnabend Lateinische schrifften dem Schulmeister verantworten, Episteln und Historien oder Vers, vnd soll der Schulmeister den Knaben zu deutsch etliche schöne Historien dictirn, die sie ernach die wochen lateinisch machen, als vom Joseph, vom Samson, von David, von verlorren Son. Vnd aus andern Büchern, von Vlysse, vnd Polyphemo, von Hercule und Omphale, von Cyro, vom Cambyse vnd den gestrafften Richter, des haut Cambyses vff Richterstuel spannen liess, von Mida, der nicht recht vrteilt zwischen Appolline vnd Pan.”; ezenkívül I. kt. 419. 1. Magdeburger Schulordn. 1553.; I. kt. Brandenburg. 1564.; I. kt. 205. 1. Breslau. 1570.; II. kt. 763. 1. Nürnberg. 1576.; II. kt. 285. 1. Kursächsische Kirchenordn. 1580-ból; II. kt. 382. I. Strasund. 1643-ból; III. kt. 390. I. Braunschweig Lüneburgische Schulordn. 1737.

azokkal a szavakkal megírt előírásokkal sáncolja el magát, mint a jezsuiták utasítása.⁴¹

A történet hasznos voltáról való gyökeres meggyőződés nyitja meg egész sereg középiskolának kapuját a történet számára,⁴² melyekben azonban nem *Melanchthon* tankönyvét használták, hanem inkább *Sleidanus* négy monarchiáját. Úgy látszik amazt az akadémiák tankönyvének tekinthették, *Sleidanus* pedig a középiskola bevezető könyve lett. Hazai iskoláinkban is csak ez utóbbira akadhatunk. Ezen a könyvön nevelődött másfél század prot. ifjúsága, mert a világi történetet tárgyaló rész volt a legbővebb s ez a körülmény használatát a XVII. század közepén túl is biztosította, amikor már a főleg egyháztörténeti színezetű *Melanchthon-féle* könyv kiszorul az iskolából. 262 oldalas terjedelmét is az iskola viszonyaihoz mérte a szerző, mert hisz csak vezérfonalat akart adni az ifjúság kezébe, hogy eljuthasson azokhoz a forrásokhoz, ahonnan a szerző maga is merített.⁴³ A négy birodalom *Dániel* jövendölésében gyökerező felosztásán belül a chronologia a történeti anyag további elrendezésének alapja. A három kötetre osztott könyv elseje az asszír, perzsa és görög történet tárgyalása után a rómaina tér át és *Caesar* halálával zárul. A második könyvet a harmadiktól A. *Károly*

⁴¹ *Vormbaum*: I. kt. 205. 1. Breslauer Schulordnung. 1570-ből. „Der Rector ... (wird) ... etwas Hiſtoricum proponirn .. . Damit also die Jugend ein iudicum von nützer Lehre fassen möge, vnd also zu grossen studiis in den Universiteten präpariert werde.”; I. kt. 278. 1. Kursächsische Schulordn. 1580. „Wenn sie (praeceptores) .. . eine historiam ... erzählen müssen, sollen sie aufs alier-kürzeste vnd so viel müglich, mit wenig Worten vnd weiter derselben nicht Meldung thun, denn zu ihrem Vornehmen denen Knaben nützlich vnd notwendig ist.”

⁴² *Scherer*: 104, 116. 11, Strassburg, Altdorf, Stralsund, Beuthen, Koburg, Gotha, Danzing, Stettin, Leipzig, Stargard, Regensburg, Speier, Hornbach, Ilfeld, Bremen, Lüneburg, gymnáziumait vagy tudós iskoláit sorolja föl. Kiegészíthető e sor *Vormbaum* alapján a fenti idézetekből is.

⁴³ *Sleidan*: De quattuor summis imperiis. Bev. „et hac quidem de causa scriptionem banc suscepí, quo videlicet aetas illa formám aliquam habeat atque notationem eorum, quae discenda sunt, quam interea veluti filum aliquod sequatur... ut gustum aliquem percipiant futurae lectionis et varitate rerum invitati magis excitentur ad perlustrandum aliquando scriptores illos atque libros, undc sunt ista desumpta.”

alakja választja el. A humanista történetírók jellemző esztétizáló hajlama s gazdag és színes történeti anyaga miatt 1556-tól 1701-ig több mint 80 kiadást ért e mű.

Ámde *Melanchthon* és *Sleidanus* könyveinek páratlan elterjedtsége korán sem jelenti, hogy az iskola nem érezte szükségét új kézikönyveknek. A tankönyvek egész sora kerül ki a sajtó alól,⁴⁴ amit a mindig újabb történeti kutatás eredményeinek figyelembe vétele tett szükségessé, mellyel az iskolás történettanítás nem csak lépést akart tartani, hanem annak állandóan rövid kivonatát igyekezett nyújtani. A történetkutatók egyrésze a jogtudósok sorából kerül ki, akik a történet segítségével vetnek új fényt saját tudományukra. Ezek nyomán a történeti tankönyvekbe is sok jogtörténeti vonatkozású anyag kerül.

A középkori felfogás egységének bomlását jelzi a XVI. sz. elejétől kezdve a *jogtudományok* nagyraértékelése és gondos ápolása, melynek legelső megnyilvánulása azokban a rendszerező kísérletekben mutatkozik, amelyeknek hazai termékeként *Verbóczy* munkáját is kell tekintenünk. A jog folytonosan növekedő tekintélyét nem tartóztathatta föl a reformációtól újjáélesztett teológiai irány sem. A rendszerezés helyébe a jogi tudományok fejlődése során az analízis lép és ez vezet el a történet területére, ahonnan a jogtudós a törvények megértésére a legtöbb világosságot várja. A kutató munka súlya itt is eleinte az ókori történetre esik, melynek a római jogra kell fényt vetnie. Hogy mennyire a renaissance gondolatköréből táplálkozott ez a mozgalom, mutatja a gyakori hivatkozás *Vives* azon kijelentésére, hogy minden jog eredete a történetben rejlik. A jogászoktól megindított forráskutatás a történetírást gazdagította, a jogi érdeklődés iránya pedig a történet tanítására nyomta rá bélyegét az által, hogy különösen az egyetemes történetnek a joggal kapcsolatos részeit emelte ki.⁴⁵ A XVII. század első éveitől kezdve mind sűrűbben hangoztatják a németországi akadémiák történeti előadásai, hogy az egyetemes történetet főleg a jogi kérdések

⁴⁴ *Sehr er er*: 465—506. 11. teljességre törekvő sorát adja a főiskolák tankönyveinek, 194. 1., kiegészíti *F. Günther* adatait a középiskolákban használtakra vonatkozólag.

⁴⁵ *Scherer*: 117—120. 11.

szempontjából fogják tárgyalni, ami által a jogtörténeti vizsgálódás az ókori szűkebb keretből a történet egész területére kiszélesedik. Valójában a westfáliai békét követő változások külső mozzanata az, ami az így megindult fejlődést teljes kibontakozáshoz segíti. A diplomata, az udvari politikus nem nélkülözheti a történetileg megalapozott jogi ismereteket, főleg azokat, melyek a honi viszonyok megértéséhez szükségesek. A hivatalnok-udvari embert képző főiskolán válik ki aztán az egyetemes történetből a jogtörténet és lesz a korkövetelte kívánalomnak megfelelőleg Deutsche Reichsgeschichte-vé. A németiség sajátos politikai és területiális széttagoaltsága, melyet a westfáliai béke jóidőre megszilárdított még, fokozottabb alaposítást és részletekbe menő jártasságot kívánt a hatalom birtokosaitól és végrehajtó hivatalnokaitól. Ezért tagozódott a Reichsgeschichte Landesgeschichte-vé, mint hogy a német birodalom története nem is volt más, mint ezek összefutó szálának kötege. Az egyetemes történet jelzett differenciálódása jellegzetesen világítja meg azon hasznossági szempontot, mely a történettanítást humanista kezdeményezésétől fogva a XVII. század második feléig kísérte és iskolás művelésében ezen újabb szakaszában is áthatotta. A homo politicus a gyakorlati jogász szemével nézi saját nemzetének múltját, hogy a jelenben irányíthassa az események folyását. Ehhez azonban még átfogóbb tekintetre volt szükség, mely világosan szemlélhesse a többi európai állam jelen berendezettségét. A főiskolák Europäische Staatengeschichte-je szolgálta ezt a célt. Az egyetemes történet alakulása során az a nemzeti, ez meg a legújabb kor történetének önállósulásával azonos. Már a reformáció iskolája hangsúlyozta, hogy a tanítás különleges célja a legújabb idők alapos megértése legyen, soha kor és iskola nem érezte át és igyekezett oly buzgón teljesíteni a történettanítás szempontjából azt a feladatát, hogy a múlt ismerete a jelen intézmények és állapotok megértéséhez vezessen, mint a XVII. és XVIII. század iskolája.

A történetírásnak és történettanításnak a jogi stúdiumoktól nyert lendülete azonban a további fejlődés két más mozzanatának is forrása lett: az egyetemes történet a hazai és a legújabb kor történetének kiválásával külön világi és egyház-

történetre szakadt és teológiai szempontjainak elhomályosulását és profanizálódását eredményezte. Már *Melanchthon* elkülönítette az egyes centuriákon belül a világi és egyházi történet eseményeit. Amikor pedig a főiskola történettanítása a későbbi jogi tanulmányok szolgálatába szegődik, a teológiai karokon is kiütközik a sajátos történeti képzés biztosítására irányuló törekvés. A fejlődés sora itt is az, hogy az egyetemes történetből szakad ki az egyház története. Megnehezítette azonban ennek végleges kialakulását a négy monarchia teológiai kerete, mely a történet egész folyásának vallási színt adott. A világi történet különböző ágainak különválása és az iskola rendjében való elhelyezkedése a XVII. sz. második felében teljesen kialakul, még az ú. n. *historia litterarum* is külön vált, amely a tankönyvekben közölt források és irodalmi tájékoztatások foglalatosa, azaz a tudománytörténet volt;⁴⁶ az egyháztörténet azonban csak a XVIII. sz. harmincas éveiben szakad ki részben az egyetemes történetből, részben a Szentírás-magyarázatokból, jóllehet az apostolok cselekedeteiről és Szt. Pál leveleiről tartott előadások az ősegyház, a XVI. századról tartott előadások pedig tulajdonképpen a reformáció története voltak már közel egy század óta.

A történet *segédtudományainak* művelése az 1600-as évek második felétől kezdve vesz lendületet és ezt főleg a német történetre irányuló kutatásoknak köszönheti. A segédtudományok kialakulása azonban nem német földön játszódik le, ahol a történeti kutatás folytonosságát biztosító intézményekről nem történt olyan gondoskodás, mint pl. Franciaországban. A *homo politicus* képzését szolgáló iskola sajátos vonása, hogy a *chronológián* kívül leginkább a *genealógia* és *heraldika* érdekli, mert az udvari élet ezek ismeretét kívánta meg a „gáláns neveléstől”. Ezek tanítói is legtöbbször franciák voltak.⁴⁷ A *diplomatika* nem szolgálhatott ily gyakorlati célokat, azért nem is tanítják a XVIII. sz. fordulójáig. A történeti események színterével a *földrajz* ismertette meg az ifjúságot. Hogy a *földrajz* tanítása csak segítő szerepet töltött be, mutatják a főiskolák, ahol önálló jelleget nem igen

⁴⁶V. ö. *Hóman*: Tud. tört. írás II. 1. és jegyz.

⁴⁷V. ö. *Scherer*: 201. 1.

öltött, míg a középfokú oktatás során gyakran ez vált terjedelmesebbé a történet tanításánál.

A főiskolákat a keretükben végbement fejlődés útján lassankint nyomom követték a *középfokú* vagy tudós iskolák. A történettanításnak erkölcsi célzata mellett itt is sűrűn hangsúlyoztatottá válik a közügyek múltjára vonatkozó ismeretek fontossága, mely a XV11. században megkövetelt kormányzati bölcsesség alapja.⁴⁸ Most már nem elégségesek a töredékes történeti események, melyeket az iskolai stílusgyakorlatok használtak föl,⁴⁹ a kor felfogása ezentúl összefüggő és rendszeres tanítást kívánt, mely az életre neveljen és tárgyi ismeretekkel gazdagítson.⁵⁰ Ezért tartották az iskola legfontosabb feladatának, hogy a legújabb kor alapos ismeretét nyújtsa, sőt a mindennapi életét is. Ezen a címen léphette át az újság az iskola küszöbét.

Legfontosabbnak a jelen kor ismeretét tartják eleinte inkább vallási, később a világi nevelés szempontjából.⁵¹

⁴⁸ *Vorbaum*: II. kt. 582. 1. Ordn. des Gymn. zu Stralsund. 1643. „Rector ... explicabit, quomodo cuiuscunque generis historiae legendae, quid iude ad vitam communem et verum cognitionem erudiendam, minime neglectis, quae ad rudimenta geographiae et chronologiae spectant.” u. ott III. kt. 158—59. 11. Waldecksche Sch. Ordn. 1704. Hangsúlyozza, mint a tanítás célját a: „notitia rerum publicarum, quaeque in eis gestae sunt”; ezenfelül „prudentiam politicam”.

⁴⁹ *Vormbaum*: II. kt. 63.1. 1. Ordn. des Gymn. zu Bayreuth. 1664, „... . docli keineswegs, bisanhero, da man die gute Zeit mit Phrasendictiren, meisthenthelis zugebracht, und die Jugend nur damit beschweret.”

⁵⁰ *Vormbaum*: II. kt. 383. 1.

⁵¹ *Vormbaum*: II. kt. 630. 1. „... soll auch der Staat, so wol der Kirchen, absonderlich in Teutschlande, als auch des Weltlichen Regiments in den vorigen Seculo dargestellt gelehrt werden, damit man sehen und verstehen möge, aus was hochdringen Ursachen, die heilige und Gott wohlgefällige Reformation der Kirchen sein angestellt worden.” Ordn. des Gymn. zu Bayreuth. 1664.; a Waldeck'sclie Schulordm 1704. megjelöli a politikai történet anyagát és azután főleg a hazai történetet hangsúlyozza, u. ott. III. kt. 159—60. 11. „Insonderheit aber muss der Teitschen Jugend der Zustand von Teutschland ... bekannt gemacht werden, sowohl weil es eine Schande ist, eher umb fremde Reiche als sein eigenes Vaterland sich bemühen, als auch damit sie die Zeitungen und andere im Reiche vorfallende Sachen verstehen und darüber ein gesundes urtheil geben können.”

Amikor azonban az egyház, a haza és a tudományosság története is belépett a középfokú oktatás keretébe, a megnövekedett tanulmányi anyag veszélyeztette a nyelvi ismeretek hagyományos és zavartalan uralmát. A XVIII. század iskolás reformjait lényegükben a nyelvi és reális tanulmányi anyaga küzdelme jellemzi. A század második felében végbement tantervi módosítások és kísérletek e másfél százados küzdelemnek emlékei és rávilágítanak azokra a sikertelen próbálkozásokra, melyek egy tűnőben lévő kor részben holt ismeretanyagához tartalmában és módszerében még ki nem alakult új kultúrányagot akarnak hozzá kényszeríteni. De ezen kísérletek során kezd már kialakulni a középfokú oktatás hivatása is: nem lehet a feladata, hogy a történet egész területének részletes és alapos képét rajzolja meg, hanem mindennek csak alapját rakhatja le.⁵²

A XVII. század második felében kezd az iskola a történeti oktatás terén a maga céljainak és eljárásának megfelelő elveket keresni, mert eleddig munkája jóformán csak abban állott, hogy szűkebb mederbe szorítva közölte a történet tudományos anyagát annak sajátos módszerével együtt. Mivel a nevek és évszámok alkották a kor szemében olyannyira fontos chronologia alapját, ezek zsúfolt és sűrített foglalatái lettek az iskolás történeti kézikönyvek.

A történeti tanítás pedagógiai célzatú átformálásának legelső jelentősebb kísérlete a *pietisták* iskoláiban tűnik föl. A pietista vallási felfogás a protestáns dogmatizmus helyébe gyakorlati, erkölcsi célokat tűzött és a tudományok ápolásában is a gyakorlati szempontok felé hajlott. „Különös figyelemmel fordultak az államélet jelenségei felé s a történetben is gyakorlati — állam jogi, politikai — tanulságokat és nevelő célokat kerestek. A pietista tudósok — *Cellarius*, *Ludemig*, *Gundling* — előharcosai a gyakorlati irányú német polyhistor-iskolának, szoros érintkezésben álltak az államismereti irány jeles híveivel, különösen *Pufendorffal*, kinek

⁵² *Vormbaum*: II. kt. 455. 1. Hessische Schulordn. 1656. 1. Es soll an der „História gute fundamenta gelegt vnd also zum eingang auff die hohe Schule zu nützlichem progressibus eine gute stufte gemacht haben.“

rendszerét magyarázták és tovább fejlesztették.”⁵³ *Pufendorf* (1632—94.) mint a pápistaság elkeseredett ellensége veszi oltalmába a fejedelmek „circa sacra” jogát és fejt ki egyben legelőször meggyőzően, hogy a német-római császárság nem tekinthető a római változatlan folytatásának és ezért helytelen a történet négy monarchies kerete.⁵⁴ Ezen iskolából kerülnek ki a magyar evangélikus tanárok és történettudósok legjobbjai, akik itthon *Bél Mátyás*, világhírű pozsonyi rektor köré csoportosultak.⁵⁵ *Francke Hermann Ágost* a pietista nevelői célkitűzés és a korviszonyok hatása alatt szabja meg a történet tanításának helyét tantervében.⁵⁶ A történettanítás feladata eszerint abban áll, hogy a gyakorlati erkölcsös életre életerős indítást adjon, egyben alapját vesse meg annak a műveltségnek és tudásnak, melyet a homo politicus-nak az iskolázás folyamán el kell sajátítania. A középfokú iskola csak rövid, összefoglaló képből mutassa be az emberiség múltját és így készítsen elő az egyetem későbbi részletekbe menő tanulmányaira.⁵⁷ A történet szétfolyó anyagát az ókorban a zsidó, utána a római (majd német-római) császárság története köré kell csoportosítani.⁵⁸ A chronologia és Synchronismus az emlékezet támogatását szolgálják, a földrajz, az időrendet feltüntetető táblázatok és térképek pedig tegyék az előadást szemléletessé.⁵⁹ A tanár az óra elején mondja meg,

⁵³ *Hóman*: Tud. tört. írás 11. 1. A pietizmus történeti felfogását a legszélsőségesebben a giesseni egyetem történeti tanszékéről *Arnold* hirdette, v. ö. *Scherer*: 164. 1. és jegyz.

⁵⁴ V. ö. *Fueter*: 204. 1.; *Fináczy*: M. T. kt. 17. 1.; *Wesendonck*: 20—1. 11.

⁵⁵ *Hóman*: Tud. tört. írás. 19. 1.

⁵⁶ *Fináczy*: Üjkori nev. 167—8. 11.; M. T. II. kt. 26. 1.

⁵⁷ V. ö. *Paulsen*: I. kt. 548. 1. és *Hóman*: Tud. tört. 20. 1. *Vormbaum*: III. kt. 242. 1. Ordn. des Pädagogiums zu Halle. 1721. „Est is aber eigentlich die Universal-Historie, womit es die Scholaren im Pädagogium zu thun haben: indem hernach ein jeder in den Special-Historien, die er nach seinem besondern Zweck auf der Universität zu traktieren hat, um so viel besser zu rechte kommen kann, wenn er sich vorher einen rechten und aneinander hangenden Begriff von den wichtigsten Sachen gemacht, welche vom Anfange der Welt bis auf unsere Zeit in den vornehmsten Theilen der Welt vorgegangen sind.”

⁵⁸ *Vormbaum*: III. kt. 242—45. 11.

⁵⁹ *Vormbaum*: III. kt. 90. 1.

miről fog beszélni, hogy a tanulók arra irányíthassák gondolataikat.⁶⁰

A pietista iskolák vezették be tankönyvül az első képes kiadású munkát, *Buno János* könyvét.⁶¹ E *Comenius* hatása alatt készült iskolai könyv ábráival az időrend áttekintését óhajtotta megkönnyíteni.⁶² *Buno* könyvének történeti anyaga azonban idővel még korszerű átdolgozásban sem elégitette ki többé a pietista nevelőket, ezért cserélték föl utóbb *Cellarius Kristóf*, hallei egyetemi tanárnak, a XVII. és XVIII. század fordulóján a legelterjedtebb történeti kézikönyv szerzőjének munkájával,⁶³ melynek az az érdeme, hogy közkeletűvé tette a történetnek ó-, közép- és újkorra való fölosztását.⁶⁴ *Cellarius* történeti felfogásán egyébként még a régi theologiai és stílusbeli szempontok uralkodnak.⁶⁵ Ezen előzmények után jött létre a pietisták igazi történeti tankönyve, *Freyer Jeromosé*, mely a pietizmus terjedését nyomon követi a protestáns iskolákban és számos kiadást ért.⁶⁶ E könyvben a vallási szempontot nagyon elhalványította már a német racionalizmus. A történetnek a szerző szerint az a feladata, hogy szemlélete

⁶⁰ *Vorbaum*: III. kt. 90—1 11.

⁶¹ *Joh. Bunonis*: historiae universae epitome. Regiomontani. 1647.; *Idea historiae Universalis*. Lüneburg. 1672. v. ö. *Günther*: 264. 1.

⁶² *Vormbaum*: III. kt. 91. 1. „Man führet sie (a tanulókat a képek bemutatásánál) dabei nicht auf die unnutzen Dinge, die bey denen Bildern sind, sondern zeigt nur die Personen eine nach dem andern, in den selben und lasset sie mercken, in welchem decennio ader seculo sie stehen.” A történet neves alakjait az Europäischer Staats und Helden-saal mutatta be. A képek ajánlását lásd III. kt. 154—5. és 387. 11.

⁶³ *Cellarius*: historiae antiqua. Cizae. 1683.; *História media*. Cizae. 1688. *História nova*. Hallae. 1691. v. ö. *Büdinger*: 129. 1. Hazánkban is használt tankönyv, lásd *Teutsch*: Mon. Germ. Paed. VI. kt. 168. 1.

⁶⁴ A „medium aevum”-ra lásd *Scherer*: 207. 1.

⁶⁵ *Cellarius*: Epistulae selectiores. 208—13, 11. A *História Media* ajánlásából. „Etsi enim scholarum alumni non tam rerum seriem, quam Latinitatem et stylum in animo habent, cum Historicis se legends accingunt...”

⁶⁶ *Frey er Hieronymus*: Erste Vorbereitung zur Universal Geschichte. Halle. Első kiad. 1724.; Nähere Einleitung zur Universal Historie ... Halle. Első kiad. 1728. később *Niehmeyer* rendezte sajtó alá. A hatvanas években már a tizedik kiadás forog kézen. Hazánkban is használatosak, v. ö. *Günther*: 269. 1.

az embereket bölcsőbbé és okosabbá tegye.⁶⁷ A négy monarchia helyett a történet 3 korszakra (ó-, közép-, újkor) és ezek mindegyike további 8—8 szakaszra bomlik. Minden egyes ilyen szakasznak közös szempontjai vannak a tárgyalás folyamán: 1. az uralkodók, 2. a népek, 3. az egyház, 4. a tudományosság története és végül időrend és az egyidejű események összefoglalása. Az egyháztörténetnek még két külön ága van: a neves személyek és dolgok története.⁶⁸ A tanítás menetéhez utasításul azt adja *Freyer*, hogy a kezdők csak az uralkodók és népek politikai történetének rövid vázlatát tanulják. A középfokú oktatás során bővüljön ki a tanítás anyaga az egyház és a tudományosság történetével, a kettős időrend pedig az ismétléseknél szolgáljon segítségül. *Freyer* tankönyvének anyaga és ennek fonalán a történet áttekintése is egy féléven át heti 8 órában elsajátítható, de helyesebb inkább egy esztendőn át heti 4 órát fordítani elvégzésére.⁶⁹

Cellarius és *Freyer* a Történet anyagának világos és áttekinthető elosztásával segítettek az iskola tanító munkáján. *Zopf nah* hazánkban is sokat használt történeti tankönyve pedig elhagyta a forrásokra való folytonos utalásnak közel két századon át vonszolt kölöncét. Még a tanárt sem utalja a forrásokra, hanem csak nagyobb összefoglaló munkákat nevez meg számára, mert hisz forrásszerű anyagra nincs szüksége az iskolai történettanításnak. *Zopf* az anyag elrendezésében és megválogatásában *Freyerrel* egy úton jár, legfeljebb a történeti események magyarázatában keresi gondosabban az észszerű megokolásokat.

Hübner azzal akarta a tanulást egyszerűsíteni, hogy katekizmus-formába öntötte a történeti anyagot. Rövid kérdések és a hozzájuk fűződő összefüggő, hosszabb feleletek

⁶⁷ *Freyer*: Erste Vorb. 1. 1. „Die Historie ist eine Wissenschaft allerhand merkwürdiger Dinge, welche in der Welt vorgegangen und also beschaffen sind, dass ein Mensch durch vernünftige Betrachtung derselben immer weiser und klüger werden kann.”

⁶⁸ Ugyanígy *Haner György Jerem.*: Das Königl. Siebenbürgen-1763.

⁶⁹ *Freyer*: Nähere Einleit. 4—5. 11.

adják az iskolás történeti anyagot. *Hübner* követői azonban megmerevített kérdéseikkel széttagolták és szétforgácsolták a történet egymásba fonódó eseményeit.⁷⁰ Erre a *Hübner-éle* mintára szabták a jezsuita iskolák tankönyveit *Maximilian Dufréne* és *Wagner Ferenc*, de minden ügyességük sem volt képes a katechetikus tanítási alak fogyatékosságait kiküszöbölni.

A prot. *Offerhaus Tursellin* és *Petautus* jezsuiták történeti könyveit dolgozza át iskolai célra azon felfogás szerint, amely a tankönyv legelső feladatát abban látja, hogy megörögzítse a könnyen feledésbe jutó neveket, helyeket és évszámokat. A 20—25 év politikai történetét felölelő néhány szakasz után szúrja közbe a szerző ezen idő egyházi és tudományos történetét.

E tankönyvek, melyek csaknem kivétel nélkül használatosak voltak hazai prot. iskoláinkban is, célkitűzésben, felfogásban és az anyag elrendezésében tükrözik a történettánnak azt a képét, melyet külföldi és hazai iskolázásunk a Ratio Educationis előtt mutat. A közös és jellemző vonások sorából kiütözik a profán és egyházi történet különállósága. A tankönyvekben ez egyidőre úgy jut kifejezésre, hogy az egyháztörténet eseményeit az egyes korok végén külön fejezetek foglalják össze. Fokozatosan halványul el a történettánnak vallási indítéka. Már nem olvassák ki lépten-nyomon a Gondviselés irányítását a történet folyásából, hanem életbölcseiséget és a közéletre szükséges okosságot remélnek elsajátításától. E felfogás lassan szétfeszítette a történet szemlélet középkori vallásos keretét, a négy monarchiát, és az egyéniségére és merőben újszerű ideáljaira eszmélt ember az újkorban érzi magát. Az elméket mindjobban hatalmába ejtő racionalizmus nem tekinti továbbra az egyént és a társas közösséget a vallás természetfölötti szférájában, ahol a történetet eddig az Isten irányította, hanem tisztán

⁷⁰ *Hübner*: Kurtze Fragen aus der politischen Historie... Leipzig. 1702. 9 kt; az iskolák az 1722-iki leipzig-i kiadást használták, Kurtze Einleitung in die polit. Hist. Hasonló formában írt tankönyv *Hilmar Curas*: Einleitung in die Univ. Hist. Berlin. 9. kiadás. 1751. v. ö. *Wesendock*: 27—31. 11.; *Günther*: 267. 1. Hazánkban is használt tankönyv.

emberi és földi vonatkozásaiban.⁷¹ A történet profanizálódásának útja volt ez, az az út, melynek kiindulópontján *Leibniz* és *Locke* is álltak, mikor a XVI. és XVII. század nagy teológiai küzdelmeinek láttán az emberi gondolkodásnak a vallási problémáktól elvonatkoztatott útjait keresték. A történetíró ezentúl az események észszerű, racionális összefüggéseit kereste, mert — így látta a XVII. század második felének történeteszemlélete — közvetlenül az uralkodók irányítják a népek sorsát, őket pedig emberi okok vezetik.⁷²

Ez a fordulat a történettanításban azt az üdvös újítást eredményezhette volna, hogy a királyok személye köré csoportosított történeti események koncentrálódnak. Az iskolai történettanítás azonban csak lassan jutott el idáig s még lassabban alakultak ki az anyag kiszemelésének és didaktikai formálásának helyes szempontjai. Egyelőre még zavar uralkodik e téren.

Cellariust például még az indítja új történeti tankönyv írására, hogy a kisázsiai uralkodók hiánytalan sorrendjét egyetlen iskolai könyvben sem találta meg. *Cellarius* méltatója viszont az elhunyt tankönyvíró történeti munkásságának legnagyobb érdemét tiszta és mintaszerű latin nyelvében látja.⁷³ A XVIII. század folyamán is sokat emlegetett „scholasztikus (valójában: deduktív) módszer” a történettanításban lehetetlenné teszi a legegyszerűbb pedagógiai elvek érvényesítését.⁷⁴ A benne gyökerező okoskodás csak azt a megoldást látja helyesnek a történet tanítására, hogy a történet fogalmának, felosztásának, segédeszközeinek ismertetése után az egyetemes történet valami rövid (évszámokra, nevekre és helyekre szorítókozó vértelen és unalmas) vázlatát sajátítsa el a zsenge korban lévő tanuló, ezt bővítse ki idővel az egyetemes történet eseményanyagával és végezetül fűzze majd hozzá a partikuláris, hazai történetet. Az egyetemeken rendes előadásai (lectiones) az aprólékos adatok halmozása miatt nem jutnak el egy-egy korszak végére, a gyakorlatokul szol-

⁷¹ *Scherer*: 272—3. 11.

⁷² *Scherer*: 259. 1.; *Günther*: 273. 1.

⁷³ *Cellarius*: *Epist. selectae. Dissert. Praef.*

⁷⁴ *Scherer*: 385. 1.

gáló kollégiumoknak pedig már a rendeltetésük is az volt, hogy valami részletkérdés alapos megvitatásával vezessék be a hallgatóságot a történetkutató munkájába. így nem ritka, hogy az egyetem történet tanára 8—10 év alatt alig végez egy-két század történetével.⁷⁵ A történet tankönyvei a tanúi, hogy a kicsinyességekbe vesző történettanítás mennyire nem volt még tisztában az egyes események jelentőségével és az egyetemes történet keretében az őket megillető arányokkal. *Freyer* pl. 10 sorban foglalja össze *Solon* törvényhozását, a perzsa, peloponneszosi és messenai háborúkat és *N. Sándor* viselt dolgait, de ehhez mégis egész sereg jegyzetet fűz.⁷⁶

A tanítás módja, mint az különben igen sokáig dívott, a tanulókat a passzív befogadásra szorította. A klasszikus történetírók tárgyalásakor is a tanító maga fordított és ha szükségét látta, maga adta meg a kellő magyarázatot. Az írásbeli gyakorlatok tárgyának megjelölése alkalmával a történeti eseményt szintén a tanító mesélte el, a tanulók azután emlékezetből megismételték. Ez az eljárás követi az önálló történettanítást is.⁷⁷ Maga a tanító legtöbbször a számonkéréssel sem vesződött, rábízta ezt a jelesebb tanulókra. A tényleges tudásról személyesen a havonként, 3 hónaponként vagy félévenként tartott tanulmányi beszámolókon és versenyeken győződött meg. Ezek a versenyek nemcsak az egyéni kiválóság és szorgalom megnyilatkozását tették lehetővé, hanem rászorították a tanulókat az ismétlésekre is, melyekről a legtöbb tanterv nem gondoskodott.⁷⁸ Az iskola a történeti anyag időrendi (chronolog.) és egyidejű (synchronist.) áttekintését szorgalmazta a legjobban. E célból bevezetésképpen száraz chronológiát tanítottak.⁷⁹ Ha azt látjuk, hogy nagy, terjedelmes korokat, néha korszakokat heti egy óra

⁷⁵ V. ö. *Scherer*: több helyen, pl. 386. 1.

⁷⁶ *Wesendörnek*: 38. 1.

⁷⁷ *Vormbaum*: I. kt. 14. 1, Pommersche Kirch, ordn. 1563. „... sollen die Schulmeister ... oft vorgeben schöne Historiás sacras vel profanas, die sie (tanulók) ex memoria publice recitiern”; III. kt. 92. 1. *Francke* iskolájában a nagyobbak latinul, a kisebbek németül mondták el újra a hallottakat.

⁷⁸ *Vormbaum*: II. kt. 119. és 594. II.

⁷⁹ *Vormbaum*: II. kt. 98—9.; 382.; III. kt. 560. 11.

mellett végeznek el, azt kell föltennünk, hogy ez a tabelláris áttekintés volt a fő dolog, maga a történeti anyag azonban igen sovány lehetett.⁸⁰ A földrajz a térképekkel, a chronologia és synchronizmus a táblázatokkal igyekezett valami szemléletességet vinni az előadásba. A koncentráció sajátos alakját mutatják azok a törekvések, melyek a történeti anyagot a vallás, vagy a zsidóság és császárok története köré akarták csoportosítani, a tanítás folyamán pedig a történet chronologiai vázát fokozatosan bővíteni.⁸¹

Ez az a kép, melyet hazai iskoláink történettanítása mögé kell vetítenünk, hogy hézagossá adataink a fejlődés egységes vonalába kerüljenek és a szűkszavú egykorú följegyzések tartalommal bővüljenek. A történettanítás anyagában és módszerében a XVIII. század közepén német földön beállott változások és a francia elmélkedők és írók felfogása célszerűbben kapcsolhatók a Ratio Educationis megvilágításához, minthogy jelentősebb és maradandóbb hatást úgyis csak ebben és ezzel fejtettek ki.

⁸⁰ *Vormbaum*: I. kt. 496. L; 594. L; III. kt. 91. 1. Francksche Stiftung. 1702. „Es muss aber der Informator vorher die Abtheilung wohl machen, dass er auch in 16 Wochem hinauskomme, zumal da die letzten zwey saecula die meiste Zeit erfordern, und die alte Historie auch wohl muss bekannt gemacht werden.”

⁸¹ *Vormbaum*: III. kt. 242—45. és 587. 11.

II. A történettanítás hazai iskoláinkban a Ratio Educationis előtt.

1. *A hazai protestáns iskolák történettanítása.*

A történettanítást felkaroló iskolák közül a protestánsokéi álljanak az élen, mert náluk jelentkezik időrendben először az idevágó külföldi törekvések nyilvánvaló hatása. Hazai, töredékes adatainkat azonban csak akkor látjuk a fejlődés haladó és összefüggő vonalában, ha mögéjük képzeljük a történet-tanításnak német földön végbement és fent ismertetett fejlődését, melyhez szorosan kapcsolódnak a protestáns iskoláinkban megállapítható fejlemények.

A hazai protestáns iskolák múltja változatos képet tár elénk. Iskoláinknak nemcsak külső élete mozgalmas, hanem a belső világa is örökös hullámzást mutat. Az egyiket a vallási küzdelmek, a másikat a szabadabb berendezkedés és szervezkedés magyarázza. Iskoláinkban a történettanítás helyzete és mértéke az iskolát fenntartó közösség áldozatkészségé¹ kívül, — mert hisz eredményes tanítása legtöbbször csak a tanári létszám megnövelésével volt várható, ez viszont anyagi áldozatot is jelentett, — függött a külföldön végzett ifjú nemzedék fogékonyságától és lelkesedésétől, avagy érzéketlenségétől e történeti tanulmányokkal szemben; függött továbbá attól, hogy az iskolai elüljáróság mennyire tartotta szükségesnek a külföldre készülő ifjakat történeti műveltséggel ellátni.¹ De az iskola rendes tárgyai közé iktatott történet tanításának szintje sem mindig egyforma. Az erőskezü középponti felügyelet és irányítás hiánya a tanítótestület buzgóságára és rátermettségére utalta a nevelő oktatás egész munkájának lendületét. így eshetett meg az a gyakorta meg-

¹ V. ö. *Bél Mátyás* 37. 1.

állapítható jelenség, hogy a tanulmányi rendnek változatlanul megmaradt keretén belül a gyors fölvirágzás, vagy még gyorsabb süllyedés váltakoztak. Főleg a történettanítás szempontjából hangsúlyozható ez, amelyhez nem volt elégséges a kor sajátos klasszikus nyelvi és irodalmi, bölcseleti és teológiai elemekből összeszőtt műveltsége. A történeti ismeretekben való jártasságot a német protestáns egyetemek látogatása sem biztosíthatta feltétlenül. Az egyetemek elvárták hallgatóiktól, hogy több-kevesebb történeti előadást meghallgassanak, vizsgálatot azonban a XVIII. sz. elejéig nagy ritkán követeltek.

A történettanítás kérdésének adatszerű tárgyalásában legmegfelelőbbnek látszott az egyes protestáns felekezetek iskoláinak külön bemutatása a hozzájuk kapcsolt, legtöbbször a felekezet főiskolájának hatása alatt álló kisebb iskolákra (partikulák) vonatkozó adatokkal együtt. Ezt az eljárást egyébként az is megokolhatja, hogy a nevesebb iskolákra több adat maradt fenn, tanáraik legtöbbször ugyanazon német egyetemeken nevelkedtek és főleg, hogy a fő- vagy anyaiskola nagy hatással volt a hozzá tartozó partikulák berendezkedésére és fejlődésére.

a) A történettanítás az ágostai evangélikusok iskoláiban.

Az ágostai evangélikusok iskoláinak a XVI. századtól ránk maradt tanterveiben még nem találjuk nyomát a történettanításnak, így például a *modori* iskola 1594. évi,³ a *lőcsei* 1589. évi⁴ tanterve még egyáltalán nem emlékezik meg a történetről, még a klasszikus írókkal kapcsolatban sem. Ez nem jelenti, hogy német mintára „eruditio” címén nem közöltek volna történeti, főleg ókori ismeret anyagot, de ezt a klasszikusok olvastatása mellett fölöslegesnek tartották a tanulmányi rendbe felvenni.⁵

Az *eperjesi* iskolának első biztos adata az 1667-iki tantervből való, mely az akkor kibővített iskola számára készült. Eszerint a legfelső osztályban, *classis philosophorum practico-*

² Scherer: 189. 1.

³ Fraknoi: 24—61. 1L-

⁴ Fraknoi: 27. és köv. 11.

⁵ U. ott: 47. 1.

rum-ban *Zabanius Izsák* a Sleidanus négy monarchiája alapján tanította a történetet.⁶ Ennek az iskolának növendéke volt ezen időtájt 1669-ig *Rezik János*, aki Gymnasiológiájában (1728) csekély változtatással,⁷ mint akkor érvényes tantervet közli az 1667. évit; nem is igen változott ez 1766-ig, csak annyiban, hogy a legfelső osztályban egyetemes történet mellett, melyet a rektor tanított, a második osztályban a konrektor már Magyarország történetét is előadja.⁸

A *soproni* iskola számára 1689-ben *Röschel János* készít tantervet, melyben a humanisztikus művelődési elemek mellett a történettanításnak is szorít valami kevés helyet. De ez a tanterv ily alakban nem is lépett életbe, hanem ennek alapul vételével készített *Fridelius*, az iskola rektora 1693-ban egy másikat, melyet az egyházi előjáróság elfogadott. *Röschel* az egyetemes történet tanítását a klasszikus írókhoz kapcsolja.⁹ A történettanítás kibővítésére még a XVIII. század elején is csak annyiban gondolnak, hogy az 1718-ban *Deckard Kristóf* által készített új tanterv több klasszikus történetirót olvastat.¹⁰ Hogy azonban *Deckard* a meglevő keretek között a történettanítást korszerűbbé akarta tenni, mutatják a fenmaradt történeti kéziratai.¹¹ Utóda *Hajnóczy Dániel*¹² indítványára új tantervet vezetnek be az iskolába 1714. január 8-án. Eszerint a rektor által tanított három éves theologiai tanfolyam mellett a konrektor két éves osztályában szintén tanítottak egyetemes történetet és ennek keretében valami kevés magyar történetet is. Történeti tankönyvül *Zopf* bevezetését írják elő.¹³

Besztercebányán Bél Mátyás a XVII. és XVIII. század

⁶ *Molnár*: 338. 1. és 16. jegyz.

⁷ *Molnár*: 348—9. 1. és 27. jegyz. v. ö. *Fináczy*: M. T. 200. 1.

⁸ *Fináczy*: Mária T. 200—1. 1.

⁹ *Molnár*: 387, 389. 11.; *Müllner*: 51. 1. A Fridelius-féle tanterv u. ott 53. és köv. 11. *Ribini*: II. kt. 133. 1.; Qui (praeceptor) ... sciat iucundissimis et ad classicos auctores intelligendis summe necessariis Sphaericae, Geographiae et historiae universalis studiis interstingere.” v. ö. ott II. kt. 136. 1.

¹⁰ *Molnár*: 389—90. 1.

¹¹ Lásd 61. 1. *Müllner*: 69. 1. 2. jegyz.

¹² *Müllner*: 70. 1.

¹³ Lásd 30. és 58. 1.

fordulóján *Pilarik* rektor vezetésével még csak magánszorgalomból tanul történetet, mielőtt a külföldi akadémiákra indulna.¹⁴ *Halléban Franche Ágost* benső, bizalmas tanítványa lett¹⁵ (1704—8) és annak iskolájában szerette meg a reális azaz: a tárgyszerű tudományok során a történetet is. 1708-ban mint tanár tér vissza Besztercebányára és ott az ő nevéhez fűzi az intézet története a philológiának, földrajznak és többek között magának a történetnek is első ízben való tanítását.¹⁶

Lőcsén az iskola legfelső osztályában 1746—8-ban *Tersytyánszky Dániel*, a Ratio Educationis egyik munkatársa, már tanult egyetemes történetet és pedig szélesebb mederben, mert keretében német mintára előadták az irodalom és tudományosság ismeretét is történelmi litteraria címen.¹⁷

A *késmárki* iskola 1703-ból való tanterve még nem ismeri a történetet, mint önálló tantárgyat.¹⁸ 1742 és 1755-ben bővített szabályzata szerint a retorika két éves évfolyamán szerepel a történet.¹⁹ Az 1765. évi újabb tantervi bővítés,²⁰ melyről a Helytartó Tanácshoz 1766-ban²¹ megküldött hivatalos beszámoló is tanúskodik, a primában és a secundában is előírja az egyetemes történet tanítását, a primában ezenfelül az újságolvasást is. Ez utóbbival, mivel benne a jelen kor megismerésének legjobb eszközét látták, hazai intézeteinkben többször találkozunk.¹²

Különös figyelmet érdemel a történettanítás sorsa a *pozsonyi* ev. lyceumban. Szerencsés helyzeténél fogva szorosabb volt a kapcsolata a német kultúrával, egymást követő kiváló tanárai hosszú időre biztosították az intézet virágzását. A történettanításnak már módosítását javasolja legelső

¹⁴ *Molnár*: 362. 1.

¹⁵ U. ott: 364. 1. *Markusovszky*: 134. 1.

¹⁶ U. ott: 136. 1. *Bél* 1709—14-ig volt besztercebányai rektor. *Molnár*:

336. 1.

¹⁷ *Fináczy*: Mária T. II. kt. 255. 1.

¹⁸ *Palcsó L*: 20. 1.

¹⁹ *Palcsó*: 22, 24 11.

²⁰ *Palcsó*: 24. 1.

²¹ O. Levélár. Helyt. 1766. ad Lad. E. Fase. 11. Fund. Nr. 31

²² U. ott: „Historiées relations ex Novis”.

adatunk 1660-ban. *Seyfried János* rektor azt kívánja, hogy a felső tagozat bölcseleti és theologiai csoportját vonják össze, az egyes tantárgyakat ne egy tanár tanítsa, hanem szakoktatásra térjenek át, amely újítás tanárra, tanulóra könnyebbséget jelentene. A tanár otthonosabban foroghatna, a neki osztott tárgyak tanításában és annak módszerét megismerve a tanulók munkáját is megkönnyíthetné. A szakoktatásra irányuló ezen első kísérlet a történetet, melyet a theológiával és bölcselettel együtt egy tanár adott elő, a harmadik osztály tanárával akarja taníttatni.²³

A történettanítás további meglétét bizonyítja *Armpruster Andrásnak* hites nyilatkozata, amely szerint ő 1683—86 volt a pozsonyi lyceum növendéke, és a felsorolt tantárgyak során ott leljük a történetet is.²⁴ Erre a nyilatkozatra azért volt a pozsonyi iskolának szüksége, hogy igazolhassa iskolája felsőbb tanfolyamának régi voltát. Az 1731 március 21-iki Carolina Resolutio ugyanis az 1681. évi XXVI. és 1687. évi XXI. t.-c. királyi magyarázatának az 1691-ben kiadott *Explanatio Leopoldinát* tekintette. Eszerint felsőbb iskolákat nem katolikusok csak királyi engedelemmel állíthattak. Intézetüknek már 1691 előtt a magasabb képzést szolgáló jellegét bizonyítják a fenti nyilatkozattal a pozsonyiak, azonkívül 9 tekintélyes polgár által aláírt bizonylattal, mely szerint 1689—1698-ig az iskolában jártuk idején ott magasabb (theologiai és philosophiai) tanulmányokat végeztek, ezek között történetet is.²⁵

Az iskola 1694. évi tanterve már pontosan intézkedik a történet tanításáról. A 9 osztályból álló intézet második (azaz: utolsó előtti) klasszisa számára heti két órában írja elő *Sleidanus* Quattuor Monarchiáé c. tankönyvének 1682. évi dresdai kiadását.²⁶ Ugyancsak ebben az osztályban olvas-

²³ *Markusoozky*: 56. 1. „Kurzes Bedenken Über hiesiges Ev. Schulwesen.” *Documenta Archivi Ecclesiae Psoniensis*. VII. tom. pag. 21—29. 1.

²⁴ *Ribini*: IL kt. 381. 1. „in annis 1683—86. usque in Evangelicis Psoniensibus scholis frequentassem, eo ... história ... tradita sint.” v. ö. *Molnár*: 559. I. és jegyz.

²⁵ *Markusoozky*: 250 l.

²⁶ *Markusoozky*: 117—8. 11. közli a tantervet is.

tatja *Curtius Rufus*: De rebus gestis Alexandri Magni c. munkáját; a stílus gyakorlására pedig *Emmanuel Thesaurus*: Mausoleum Regum Hungariae c. művét ajánlja,²⁷ ez utóbbi is a tanulók történeti ismereteinek szaporítása céljából.²⁸

1714-ben hívták meg a pozsonyiak iskolájuk rektorául Besztercebányáról *Bél Mátyást*, akinek rektorsága alatt a történettanítás nemcsak rendszeressé, de szélesebbkörűvé is válik. Mindjárt megérkeztekor szabályozza a felső két osztály tanulmányi rendjét (1714): a primában is adat elő történetet és külön taníttatja a XVII. század részletes történetét (*Euro-päische Staatengeschic lite*).²⁹ A történettel kapcsolatban taníttatja a primában a földrajzot is és „mint a többi tudományok füszerét alkalmas időben a hazai történetet”.³⁰ Ebben az osztályban a történet tanítása a szónoklattanéval váltakozott és így csak a nyári hónapokban adták elő. A szekundában egész éven át folyt az egyetemes történet és földrajz, sőt a terv a harmadik osztályban is kívánja ezeket taníttatni alkalmoszerűleg az időhöz mérten.³¹ A magyar történet és a hazai földrajz bevezetésére az buzdította Bél, hogy tapasztalása szerint ifjúságunk járatlan hazánk múltjának ismeretében, sőt a tanárok között is akadnak, kik többet tudnak idegen világrészekről, mint a hazai földről, amelyen élnek.³² Hogy a történet és földrajz tanítását eredményessé tegye, tanítványai számára kompendiumot készített, de ez hiányosnak tűnt föl előtte. Anyaggyűjtés céljából a vakációra távozó tanítványainak kérdőíveket adott, amelyekre szülőföldjük és környékének földrajzi, ethnographiai és történeti adatait kellett följegyezniök.³³ A munkát 3 kötetre tervezte: az elsőbe foglalta volna a szkythák, hunnok, avarok és magya-

²⁷ *Markusosozky*: 121. 1.

²⁸ *Markusosozky*: 126. 1.

²⁹ *Molnár*: 368. 1. és *Matricule scholae rectore Belio*. Elül: *Leges Scholasticae*. *Klein*: *Gesammelte Nachrichten*, von. d. zu Pressburg sich befindenden Gelehrtschulen. 1778.

³⁰ *Markusosozky*: 171. 1.

³¹ *Markusosozky*: 180. 1.

³² *Markusosozky*: 150. és köv. 11.

³³ *Markusosozky*: 150. és köv. 11. Ugyanígy próbálkozott *Hájas* piarista, lásd: *Csaplár*: Révai M. 1. kt. 34. 1.

rok történetét; a másodikba a pogány és keresztény magyarság multját; a harmadik kötet Magyarország Historico-politica ismertetését ölelte föl a honi földrajzzal együtt.³⁴ A *Notitia Hungariae antiquae, mediae et novae*, amelynek terveiről a külföldet is értesítette, nem készült el a maga egészében, mert csak a *Notitiae Hungariae novae*-t tudta megírni. A történeti részek megírásához forráskutatásaival készült, melyeknek egy részét közölte is *Adparatus ad historiam Hungariáé . . .* címen. Mindezen tevékenységének, amelyhez a lelkesedést a Francke-féle iskolából hozta, annyi hatása lett az iskolára, hogy a pozsonyi intézet tovább haladt a bővebb tárgyi ismereteket szolgáló fejlődés útján és ugyanezt a célt szolgálta a *Notitia*-nak *Tomka-Szászky* későbbi rektor által az iskolák számára készült kivonata: *Introductio in orbis hodi érne Geographiam*. Posonii. 1748.³⁵

Bél Mátvás reális irányú újításai tíz évvel később újabb teret nyerne a *Beer Frigyes* rektorsága alatt készült tantervben.³⁰ Ez újabb tervezetnek a történet tanítására vonatkozó módosulását az idézte elő, hogy *Bél* a történetet, számos külföldi példa után, a szónoklattannal föl váltva kívánta taníttatni és idejéül a nyári időszakot jelölte meg. Sőt az úgynevezett kánikuláris hónapban (július 26-tól augusztus 26-ig), mikor minden jobbmódú tanuló vakációra távozhatott, a visszamaradtak számára, hogy ne tétlenkedjenek, ő is, meg a konrektor is délelőtt 7—10 óráig csak földrajzot és történetet tanított. Rövidesen felhangzott tehát a panasz, hogy ezen eljárás következtében épen az intelligenciához tartozó szülők gyermekei esnek el a fontos és a gyakorlati élet számára szükséges tudományok ismeretétől. *Beer* tanterve ezen a bajon úgy segített, hogy mindkét felső osztályban a történetet egész éven át taníttatta. Német mintára kiszélesíti a tanítás medrét is azáltal, hogy mindkét osztályban a történet fel-

³⁴ *Molnár*: 377. 1. és jegyz.; 367. 1.

³⁵ *Markusowszky*: 356. 1.

³⁶ *Methodus docendi discendique in Evang. Poson. Gymn. cum adieeta disciplinajrum, quae pertraetantur, serié Ordineque hebdomadali anno 1714 invecta, postea veró post annum 1724 propter conversionem orbis litterarum ... aucta vei immutata.*

öleli az egyházi és világi irodalom történetét is.³⁷ Az egyetem történet kézikönyvének *Zopf* ismert tankönyvét írja elő a tanterv. Részletesen kívánja meg ezenkívül a XVI. és XVII. század történetének tárgyalását. Az időszerű és történeti tárgyú dolgok megbeszélését az újság alapján a második osztályban hetenkint egyszer követeli meg, az első osztályban kétszer.³⁸ Hogy ez a történettanításra vonatkozó tervezet ténylegesen meg is valósult, bizonyítja az iskolának 1714—75. vezetett pontos tanulmányi naplója.³⁹

A pozsonyi iskola a történettanítás ezen fokán nemcsak hazai iskoláink között a legelső, hanem egy vonalon áll a korabeli német iskolákkal.

Nyugodtan hivatkozott tehát 1727-ben a pozsonyi konvent iskolájának mintaszerű és magas színvonalára, mikor a középiskola keretei közé való visszaszorítás veszedelme fenyegette.⁴⁰ Fölterjesztett tanterve az illetékes felsőbbség figyelmét is fölkellette és III. Károly dicséretben is részesítette 1734-ben.⁴¹ A fölterjesztett tantervből láthatjuk, hogy a történetet a két felső tagozatban, mely öt évig tartott, heti négy órában tanították. A történettanítás további sorsára a pozsonyi iskolában jelentős haladás időpontja 1734 március 4., amikor *Tomka-Szászky* konrektor megkezdte a secundában a magyar történet rendszeres tanítását; ettől kezdve 1775-ig megszakítás nélkül tanították ezt is. *Tomka-Szászky* mint rektor is megtartotta magának a hazai történet tanítását és így került vele együtt 1747-ben az első osztályba, mely a rektoré volt. *Tomka-Szászky* nagy szeretete a történet iránt abból is kiviláglik, hogy mikor 1754-ben betegeskedése miatt segítőtársat kénytelen maga mellé venni, a történet tanítása

³⁷ *Markusovszky*: 233—36. 11.

³⁸ *Markusovszkij*: 233—4. 11.

³⁹ Kézirat 1714—55. Pozsonyban. Ezt csak *Markusovszkyból* ismerem; 1755—75. a M. N. M.

⁴⁰ *Ribini*: II. kt. 379. Quaestiones motae anno 1727 ab. Exc. Consilio R. de studiis Poson. Evang. „Praeterea. pro magis excolendis ingenii et moribus atque ad civilem societatem instruendis historiae. „ stúdium.”

⁴¹ *Ribini*: If. kt. 587. 1.

csaknem egyetlen elfoglaltsága 1760-ig, amikor végleg megváltak az iskolától.⁴²

1771-ben *Zay Péter* báró vizsgálja meg a pozsonyi iskolát és az ő javaslatára a történet egyik mellékága, a *historia politica* külön tanítását határozzák el *Achenmall* tankönyve szerint.

A *Selmebányai* evang. iskola, mely eredetét a XVI. század közepén vette (1551), szintén csak a XVIII. század első felében, a jezsuita iskolákkal egyidejűleg önállósítja a történettanítást. 1587. évi és 1652. évi tantervei szerint⁴³ még csak a klasszikus történetírók művei kapcsán tértek ki történeti ismeretek közlésére, de a tantervek a történetet mint önálló tárgyat nem ismerik. *Turcsányi Déniud*⁴⁴ az iskolának 1737-től rektora honosítja meg a történet tanítását, még pedig az egyetemes történetét *Zopf* tankönyve alapján. Hetenkint egy órában (péntek délután) tanították a földrajzzal fölváltva. Valószínűleg már a XVII. század végén is jelentős lehetett az anyag, melyet, ha az eruditio keretében is, *Parschitzius Kristóf*,⁴⁵ az iskola rektora az ifjúsággal közölte az egyetemes és a magyar történetből. Erre vall *Parschitziusnak* 1702-ben megjelent magyar története is. Az iskola tanári testülete az elvégzett tananyagról a városi tanács parancsára rendszeres tanulmányi naplót vezet 1739 októberétől 1742 októberéig hetenkint, aztán csak negyedévenként. Eszerint 1739 szeptembertől 1741 márciusig tanítottak egyetemes történetet minden pénteken reggel, azontúl pedig egy esztendeig helyette földrajzot.⁴⁶ 1746-ban *Gazsur Sámuel* rektorsága alatt az iskolai évet ketté szakították és első felében a történetet, a másodikban földrajzot tanítottak. *Gazsur* távoztával (1755) *Severini János* vette át az iskola vezetését, aki alaposabbá tette a történettanítást, azáltal, hogy megszakítás nélkül tanította egész éven át, eredményesebbé az által, hogy jó tankönyveket írt, amelyek nevét az országban is ismertté tették.⁴⁷ Az

⁴² *Markusowszky*: 264. 1.

⁴³ *Breznyik*: I. kt. 313. 1.

⁴⁴ *Breznyik*: 205. 1.

⁴⁵ Lásd 60. 1.

⁴⁶ *Breznyik*: II. kt. 208. 1.

⁴⁷ Lásd 61. 1.

egyetemes történet mellett ő már külön tanította a magyar történetet is. A magyar történet tanítására írt tankönyvét a hivatalos hatóság a kir. tanintézeteknek is ajánlotta, amiért is számos kiadást ért.⁴⁸ Írt ezenkívül iskolai használatra egyetemes történetet is.⁴⁹ Hosszú rektorsága alatt (1755—89) a történet tanítása mindig terjedelmesebbé válik. Az iskolának a Helytartó Tanácshoz 1766-ban küldött hivatalos feliratában mégcsak a legfelső tagozatban szerepel a történet, ott is csak heti egy órában. Ezt az állítást azonban nem kell feltétlenül olyannak tekintenünk, mely a valóságnak meg is felelt. Ellene szólnak *Severinnek* többszörösen kiadott könyvei. Néhány év múlva gr. *Berchtold Ferenc* kir. főigazgatóhoz benyújtott kimutatás (De docentibus et studiis) szerint a történettanítás nemcsak a legfelső tagozatban szerepel, hanem a megelőző grammatikus osztályban is. Mindezekben tanítottak egyetemes és magyar történetet, a felső tagozatban ezen kívül szerepel újság-olvasás, melynek kapcsán a legújabb történeti fontosságú eseményeket is megbeszélték.

Az erdélyi ágostai evangélikusok iskolái közül a *brassói* emelkedik ki, amelynek tantervét *Honter János* készítette 1544-ben. Iskolája alsó és felső tanfolyamokból állott, amelyekben a történetet is taníttatni kívánja. Feltűnő azonban, hogy a *Hontertől* származó Constitutio Scholae Coroniensis a történettanításról sehol sem beszél.⁵⁰ Ezért nem minden kétség nélkül fogadták azokat a megállapításokat, melyek szerint a történetnek a *Honter* készítette tantervben nagyobb szerep jutott volna, mint *Melanchthon* vagy *Sturm* tanterveiben.⁵¹ Az iskola ifjúságából kiválasztott tisztviselők számára szabály volt, hogy havonta tartsanak valami szónoklatot, melynek tárgya történeti is lehetett, sőt legtöbbször kívánatos is volt, hogy az legyen.⁵² Hogy a történetnek a brassói isko-

⁴⁸ Lásd 61. 1.

⁴⁹ Lásd 58. 1.

⁵⁰ *Duck*: Kritische Bemerkungen über die Geschichte des Kronstädter Gymn, Brassó. 1854. 125. 1.

⁵¹ *Molnár*: 577. 1.

⁵² *Teutsch*: Monum Paed. VI. kt. 53. 1. ez az eset volt Nagyszébenben.

Iában különös hagyománya volt, az kétségtelenül kitűnik a későbbi ráhivatkozásokból.⁵³ Ha nem csupán bibliai történeteket értett *Honter* történeti tanításán, a szónoki gyakorlatok történeti tárgyának hangsúlyozásán kívül legfeljebb a klasszikus történetírókhoz fűzött bővebb történeti ismereteket kívánhatta meg. Az egyetemes történet összefüggő előadásának *Sleidanus* és *Melanchthon* tankönyvei előtt (1556, 1558) sehol sincs nyoma. *Marcus Fronius* (1659—1713) iskola-reformja már külön egyház és világi történetet kíván; az egyik tankönyvéül a *Gothanum*-ot, a másikéül *Sleidanus* említi.⁵⁴ Időközben *Sleidanus* avult könyve helyébe *Freyer* lép, melynek alapján csak a legfelsőbb osztályban tanítanak történetet heti két órában.⁵⁰

A *nagyszzebeni* iskola 1598. évi tanterve azt kívánja, hogy a tisztségre jutott tanulók egyike a többiek számára havonként tartson egy előadást, melynek tárgyát vagy a bibliai vagy a világi történetből merítsék.⁵⁶ Az iskola 1756-ban a történettanításra már kidolgozott módszeres utasítást is ad, melynek tanúsága szerint egyetemes, egyházi és hazai (német) történetet tanítottak.⁵⁷ Az iskola felsőbb tagozatában

⁵³ *Teutsch*: Mon. Genn. Paed. Vt. kt. 110.]. *Marcus Fronius*: Consilium de schola Coron.” 14. §. Iam illa quorum caussa Instrumentalibus vocamus, et quae praecipue complectuntur eruditionem expectarique possunt ex hac nostra Schola, sunt alia Philosophica, alia Theologica, quibus História accédât... et Oratoria, Quibus ob historiam addi Geographia debet, in legibus Scholasticis a b. Hontero expressa et omnino iniuncta Praeceptoribus... História opus est ecclesiastica et civili...”

⁵⁴ Lásd előző jegyz. és u. ott 13. §. A *Gothanum Seckendorf* és *Boeder munkája*: Compendium historiae ecclesiasticae... in usum gymnasii Gothani. Leipzig-Gotha. 1666. v. ö. *Scherer*: 234. 1.

⁵⁵ Mon. Germ. Paed. VI. kt. 343. 1. Ordnung und Instruction für alle Schulklassen in Kronstadt 1768.

⁵⁸ *Teutsch*: Mon. Germ. Paed. VI. kt. 53. 1. „Hystoriographus singulis mensibus, more Oratorio, hystoria vei sacra vei profana, non tarnen obscena, et impia et nimis ridicula ac fabulosa imperitiores de rebus scitu dignis moneat et erudiat.” „Orator... oratione singulis mensibus de utili aliqua doctrina rudiores doceat.” v. ö. *Schuller R.*: 24. 1.

⁵⁷ *Teutsch*: Mon. Germ. Paed. VI. kt. 186, 187, 223. 11.

a konrektor félevenként fölváltva kezdi tanítani az egyetemes és erdélyi történetet 1778-tól.⁵⁸

A *segesvári* iskola tanterve már 1620 táján kitűnik képzésének sokoldalúságával. Tantervében a theologia és philosophia mellett ott szerepelnek a történeti ismeretek is. A XVII. és XVIII. század fordulóján az egyetemes történet tanítására *Freyer* kézikönyvét használják.⁵⁹ Ugyanezt a tankönyvet írja elő a *meggyesi* iskola 1762-ös tanterve is, melynek a történet tanítására vonatkozó útmutatása részletes és behatóbb ismertetést igényel.⁶⁰

Az erdélyi reformátusok *gyulafehérvári* kollégiumához 1629-ben hívta meg *Bethlen Gábor Alstedt Jánost*. Bár tényleges* adat nem maradt fenn, hogy történetet tanított volna, mégis megalapozott vélemény, hogy külföldről akkortájt az iskola felvirágoztatására meghívott tudósok a történetet, ezt a német főiskolákon már tanított tárgyat, nem mellőzték el. Annyi feltétlenül bizonyos, hogy az alapos történeti képzettségű *Alstedt* bőszeges történeti ismerettel tehette tanulságossá előadásait. Tudományos munkái, melyek a történet nagy megbecsüléséről tesznek tanúbizonyosságot, már *gyulafehérvári* tanárkodása előtt napvilágot láttak. 1624-ben kiadott *Thesaurus chronologiae ... c. műve*⁶¹ csodálatos tarkaságban foglalja össze azt a nagy anyagot, amit kora történeti anyag néven értett, hogy a szent írás alapján a helyes időrendi egymásutánt megállapíthassa. Kifejti a történet korszakait, zsidó királyok, Szentírás fordítások, próféták, zsidó főpapok, asszírok, perzsák, görögök, rómaiak, germánok fontosabb eseményeinek időrendjét. Folytatja a korábban fennállott államok történetének hasonló vázlatos rajzával, ezután a régi városok, iskolák, pápák, Isten csodái, népek megtérése, üldözések, zsinatok, eretnokségek, szerzetes rendek, szt. atyák, scholasztikusok, jogászok, orvosok, történetírók, bölcselők,

⁵⁸ *Teutsch*: Mon. Germ. Paed. VI. kt. 545. 1. v. ö. *Fináczy*: Újkori nev. 561. 1.

⁵⁹ *Schulter R.*: 70. 1.

⁶⁰ Lásd 68. 1.; v. ö. *Schuller G.*: 19. 1. és *Gräser*: 88, 89. 11.

⁶¹ ... in quo universa tempomm. et historiarum series ... ita proponitur ad oculos, ut fundamenta chronologiae ex SS. Litteris et calculo astronomico eruantur. Herbornae. 1624.

jósok felsorolásával, majd végül a vallások történetét foglalja össze. *Theatrum scholasticum* . . . c. munkája a történet tanulására ad útmutatást.⁶² *Encyclopaedia Septem tomis distincta*, címmel 1630-ban megjelent nagy összefoglaló műve, majd 1649-ben a *Scientiarum omnium encyclopaedia*... a magyar történetről sem feledkezik meg és egy oldalon elmondja multunkat a XVIII. századig.⁶³ Ekkora történeti tudás a XVII. század iskolájának katedráján még akkor is érvényesült volna, ha a történet különálló szerepét az iskola tanterve nem biztosította volna. Az 1662-ben Nagyenyedre áthelyezett iskola tanárai közül az 1668-ban beiktatott *Csernátoni Pálról* olvasható, hogy a matézis, bölcselet és a história tanára volt.⁶⁴ Minthogy azonban előzőleg is ugyanannyi tanára volt az intézetnek, feltehető, hogy a bölcselet tanárának rendes kötelessége volt a történet tanítása. Ennek a kollégiumnak volt tanára *Sadányi János* is a *Florus Hungaricus* szerzője.⁶⁵ *Csernátoni* helyébe *Páriz Pápai Ferenc* lép (1680—1714), aki alatt a régi hat osztályból kettőt összevonnak és egy újat állítanak föl *logica* címmel, ahol a „magasabb latin és görög nyelv, történelem és földirat taníttassék”.⁶⁶ Az intézet további történetében nem találunk adatot a történettanításra vonatkozólag 1769-ig, amikor az enyedi iskola is a marosvásárhelyi *Litteraria Comissio* által készített tanterv szerint rendezkedik be. Ekkor a második osztályban (*coniugistae*) *Eutropius* római történetének első két kötetét tanulják, a harmadikban (*grammatistae*) ugyanezen szerző művét befejezik; az ötödik osztályban (*rhetores et oratores*) *Iustinus* históriáját használják tankönyvül. A felsőbb tudományokat tanító három professzor közül a *theologiáé* egyháztörténetet, a *philosophiáé* egyetemes és hazai történetet ad elő és mindkettő tartozik az anyagot három év alatt befejezni.⁶⁷ Megköveteli ezenfelül a tanterv, hogy a negyedik osztályban a földrajz tanítása során az egyes városok leírá-

⁶² ... ed secunda *Herborniae*. 1620. 49. 1.

⁶³ Tomus VI. lib. XXIII. cap, XVIII. 217. 1.

⁶⁴ *Szathmáry*: 84. I.

⁶⁵ Lásd 60. 1.

⁶⁶ *Szathmáry*: 109—10. 11.

⁶⁷ *Koncz*: 572—3. 11.

sához történeti eseményeket is fűzzenek, hogy így azokat a tanulók könnyebben megjegyezhesék.⁶⁸

A *kolozsvári* iskoláról csak az egyes tárgyak meghatározott tanszékhez való kapcsolása alkalmából maradt fenn adat. A történetet a felsőbb tagozat harmadik tanárának kellett előadnia.⁶⁹

A *marosvásárhelyi* kollégium belső életében és tanulmányi rendjében a gyulafehérvári és nagyenyedi iskolák után igazodott.⁷⁰ Ezekből kapta rektorát és legtöbb tanítóját. A történettanítás sora itt is az lehetett, mint a gyulafehérváryenyedi iskolában. Bár az intézet János Zsigmond alatt keletkezett, a rávonatkozó adatok között a történettanításra egy sem akad 1769-ig, amikor is a Litteraria Comissioban megállapított tantervre tér át. A történettanítás helyzete még sem lehetett nagyon mostoha, mert tanárainak sorában számos oly férfiúra akadunk, kik említésre méltó történetírói munkásságot fejtettek ki vagy iskolás célból készített történeti kéziratokat hagytak hátra.

Decsi Czímor János az intézet második rektora (1592 táján), mint egy levelében megemlíti, öt esztendő izzadságos munkájával magyar történetet írt.⁷¹ Vallásos történeti felfogására jellemző, hogy egy útirajzában, melyet *Bánffi Farkas* fiának külföldön való kalauzolása közben írt, a sokat zaklatott és szenvedett magyarság múltját a zsidó népével állítja párhuzamba. Elsorolja az Ázsiából való kijövetelt, a honfoglalást, a jelesebb magyar királyokat, győzelmeket és vereségeket.⁷² Syntagma c. művében panaszkodik, hogy a magyar tudósok mennyire elhanyagolták a történetírást, a történeti emlékek és forrásművek gyűjtését, melyekből a magyar történet kezdettől fogva „igazán, röviden és tisztán” egybefoglalható lenne. Ezen kiváló művének csak kis töredéke maradt fenn, mely az 1592—98-iki eseményekről számol be.⁷³ Az iskola másik rektora, *Böjti Veres Gáspár* (1617—20)

⁶⁸ *Szathmáry*: 195. 1.

⁶⁹ *Molnár*: 591. 1.

⁷⁰ *Molnár*: 593. 1.

⁷¹ Lásd 60. 1.

⁷² *Koncz*: 572—3. és 20. 11.

⁷³ *Koncz*: 28. 1.

Bethlen Gábor uralkodásának történetírója.⁷⁴ Rimaszombati *Kaposi Sámuel* magyar egyháztörténetet ír.⁷⁵ *Nádudvari Sámuel Wolff* német tankönyvéből egyetemes történeti chronológiát állít össze latin nyelven.⁷⁶ *Kovácsnál Tóth Sándor* erdélyi és magyar történetet ad ki.⁷⁷ Érdekes bizonyossága a hazai történet tanításának *Zilahi Sámuelnek*, 1778-tól az intézet klasszikus és történettanárának, egy 1774-ből, még diákkorából, származó jegyzete: Erdély országának rövid históriája, mely *Kovácsnai T. Sándor* kéziratos művével igen szoros kapcsolatban áll.

*b) A történettanítás a sárospataki kollégiumban
és partikuláiban.*

A sokat hányatott sárospataki iskola múltjában a XVII. század derekán találjuk biztos nyomát a történettanításnak. *Kassai Tsászár Györgynek Szikszai Fabricius Balázs* fölött tartott gyászbeszédében azt olvashatjuk ugyan, hogy az elhunyttól az ifjúság folytonosan alapos történeti okulást nyert, de az *Szikszai* műveltségére vonatkozik elsősorban, mely bizonytalansággal szétáradt előadásain is, és nem következik belőle, hogy a történetet mint különálló tantárgyat tanította *Yona*.⁷⁸ *Rákóczi György*, kinek sok gondossága kezdi virágoztatni az iskolát, 1629-ben „a tanulás módját új rendbe szedette”.^{78a} „A rektor-nak különösen a lelkére köti a XI. törvényt, hogy vigyázzon arra, hogy kellő tanultságot szerezzen az ifjúság a klasszikus történetírókból (*Plutarchos, Isocrates, Cicero*).¹⁹ A történeti ismereteket, főleg az ókorra vonatkozókat, eszerint ekkor még a klasszikus, tört. írókhoz fűzött magyarázatok szolgáltatták.

1650-ben érkezett Sárospatakra *Comenius* az iskola megreformálására. Beigtató beszédében panaszkodik a magyar

⁷⁴ Lásd 60. 1.

⁷⁵ Lásd 60. 1.

⁷⁸ Lásd 58. 1.

⁷⁷ Lásd 60. 1.

⁷⁸ *Szombathi*: „Ex Te (fabricio) tamquam uberrimo doctrinarum omnium artium fonte, sive... sive aliquid historicum... assidui pueri... hauserunt.” 66. 1.

^{78a} *Szathmáry*: 6. 1.

⁷⁹ *Szombathi*: 135. 1.

iskolázás elhanyagolt állapota miatt. Főleg a humanisztikus képzés hiányait fejtegeti, talán ezért nem beszél a történetről és földrajzról. Lehet, hogy e tárgyak meghonosítása a pataki kollégiumban az ő érdeme.⁸⁰ *Rákóczi Zsigmondhoz* intézett írásában, főleg tantervében (Scholae Pansophicae Idea) tüzetesen fejtegeti a történet és földrajz tanításának fontosságát. Szavai annyiban megértésre is találtak, hogy *Rákóczi* meghozta az iskolának Amsterdamból *Mercaior* térképeit. A történet tanítására Comemimiaiak részletes terve volt. A bölcelet és ékesszólás mellett másodrangú szerep jut ugyan a történetnek nevelői rendszerében, de értelemfejlesztő hatása és képzeletet gazdagító tulajdonsága miatt — úgy mond — egyetlen osztályban sem nélkülözhető.⁸¹ Már a schola materna gyakorolja erre a gyermek értelmét és emlékeztesse a nap vagy elmúlt napok folyamán történt eseményekre. Az iskola első osztályában a bibliai történettel kezdődjék a rendszeres történettanítás. Ezután osztályonként adassék elő sorjában a természetrajz (hist, naturalium), a mesterségek és föltalálások története, a negyedik osztályban az erények történeti példái, ötödikben az egyes népek vallási és társas szokásai, végül az utolsóban az egyetemes és hazai történet.⁸² Az egyetemes történet tankönyvéül *Melanchthon* munkáját ajánlja, de történeti anyagának saját elgondolásában maga is megadja rövid vázlatát.⁸³ Hogy mily mértékben valósultak meg a pataki iskolában *Comeniusnak* a történet tanítására vonatkozó elvei, nem tudjuk. Az intézet felsőbb tagozatát, ahol a történet jelentősebb szerephez juthatott volna, tudva levőleg nem volt képes *Comenius* megreformálni.

Lehet, hogy ezidőtől kezdve ver gyökeret a *történet* tanítása Patakon. *Id. Tsétsi Jánosról* tudjuk, hogy az iskolának

⁸⁰ *Szombatín*: 145. J. „nullubi tarnen adliuc reperi historiae et geographiae in schola Patakina ante adventum Comenii publice traditae mentionein.”

⁸¹ „Quia enim historicum stúdiúm sensus valde oblectat, phantasiai excitát. Fruditionem o vivat. Liviguam locupletat, Indiciúm de rebus acuit, Prudentiamque tacite fermát ... coniiitein esse primariis studiis volumus perpetuam.” *Opera didactica omnia*. Pars ITT. 23. 1.

⁸² *Opera omnia*. Pars. T. 180. 1.

⁸³ *Opera omnia*. Pars III. 59—48. 11. és köv.

még a legvirharosabb napjaiban és többszörös vándorlásában (Göncz, Kassa) is tanított világi és egyházi történetet 1686—1708-ig.⁸⁴ Fia, *iff. Tséisi János* 1713—34-ig volt tanára az iskolának. Az ő előadásai a történettantást a kor színvonalán állónak tüntetik föl. A földrajztól külön választva tanított egyetemes és egyháztörténetet, ezenkívül pedig magyar történetet.⁸⁵ E nagy műveltségű ember különös szeretettel foglalkozott a történettel, amit javarészt kéziratban maradt művei igazolnak: „szerette különösen a hazai régiségeket. Sokat irogatott híres családokról, várakról, városokról, s egyházak eredetéről. E munkái elszóródtak.”⁸⁶ Ebben a mederben folytatható tovább a történet tanítása, míg az 1734 november 5-én tartott bodrogkeresztúri gyűlés⁸⁷ külön is nem biztosította a történet tanítását azáltal, hogy eggyel szaporította az állandó tanárok számát és azt kívánta, hogy az új tanár, mint az ékesszólás tanára, „hivatala fősúlyát kivált a politikai-polgári történetre” vesse. Ezt az új tanári állást *Kármán András*, losonci igazgatóval töltik be.

1743-ban az egyetemes és magyar történet tanításához csatlakozik a história litteraria, melyet *Bányai István* vezetett be, de ez a tárgy csaknem teljesen a klasszikus irodalom ismertetésében merült ki. Az akkori történetnek ezt az ágát a kor kívánalmainak megfelelően csak az iskola jeles történetírója, *Szombathi János* kezdte tanítani 1783-ban.⁸⁸

A sárospataki iskola szerint igazodott a *miskolci* ev. ref. iskola, amelynek tantárgyai között már 1687-ben ott szerepel a világi történet.⁸⁹ Mikor pedig theologiai tanfolyammal is bővül, a rektor tanítja az egyetemes történetet.⁹⁰

Losonc is Sárospatak partikulája. Iskolájában a történet

⁸⁴ *Szathmáry*: 146. 1.

⁸⁵ *Szathmáry* 147—8. II. és *Molnár*: 439, 450. TT.

⁸⁶ Sárospataki Füzetek VTTT. (1864) 47. 1.

⁸⁷ Sárospataki Füzetek IV. kt. 852. 1. és VIT. kt. 749. 1.

⁸⁸ *Szombathji*: „historiam literariam, sed fere in auctoribus tantum latinis classicis terminatam, trad id it clar. *Steph. Banyai* circa annum 1743 ... universaliter publice doceri coepit anno 1783 per meipsum.” 149. 1

⁸⁹ *Molnár*: 462. 1.

⁹⁰ *Fináczy*: Mária T. I. kt. 211. 1.

tanítása a XVIII. század elején már jó kezekben van, mert tanárát, *Kármán Andrást* Sárospatakra viszik el történet-tanárnak.⁹¹

c) *A történet tanítása a debreceni kollégiumban és partikuláiban.*

A XVII. század második felében még tisztán humanisztikus a tanítás menete a debreceni kollégiumban. 1660-tól *Csipkés Komáromi György* panaszként jegyzi föl, hogy a történettanítás nincs meg az iskolában.⁹² 1679-ben kerül a tanári testületbe *Lisznyai Kovács Pál* a földrajznak nagy kedvelője, aki e tárgyat meghonosítja az iskolában. Mestere a grönningeni *Berthlingius* professzor volt, az vezette be őt a történeti és leíró földrajzba. Debrecenben tanítványainak iskolai használatára írja *Professionum Scholasticarum...* c. művét, mely a szt. történeteket és a földrajzot tartalmazza, de a földrajzzal kapcsolatban történeti ismereteket is közök Tanítás céljából írta: *Origó Gentium et regnorum ...* c. művét és krónikáját, melyek egyben valószerűvé teszik, hogy *Lisznyai* egyetemes, sőt magyar történeti ismereteket is közölt tanítványaival.⁹³ 1726-ban *Perjesi János* tanította a történetet, amint ez egy volt debreceni diáknak, *Polgár Mihálynak* naplójából kitűnik.⁹⁴

Alaposabb történeti képzés *Maróthy Györggyel* (1738—1744) kezdődik és folytatódik *Szilágyi Sámuel* (1744—60) és *Sinay Miklós* tanárkodása alatt (1760—1794). *Maróthy* elsősorban a klasszikus történetírók szorgalmas olvasását igyekszik megvalósítani. A syntaxisták számára kiadja *Corn. Nepost* alapos történeti magyarázatokkal és történeti képekkel. Olvastatta ezenfelül *Iustinus* történeteit is.⁹⁵ 1714-ben

⁹¹ Sárospataki Füzetek, IV. kt. 452. 1. és VII. kt. 749. 1. és *Molnár*: 463. 1.

⁹² *Sinka*: „historiarum ... publica ignorantia docet”. 56. 1.

⁹³ *Molnár*: 473. 1. és jegyz.

⁹⁴ *Sinka*: „... ingenii vires converti, ... joli. Perjesi ... historico, sed otioso, taedioso, tempóra institutionis consecrata anilium fabularum recitatione risu oscitatione et tragicis actibus deperdere solito.” 63. 1.

⁹⁵ *Molnár*: 476—7. 11. és *Sinka*: 70. 1.

új tantervet dolgozott ki az iskola számára,⁹⁶ melyben az egyetemes és hazai történetet a bölcsészeti tanfolyamon 2—2 évig óhajtáná taníttatni. Ezt a tervezetét ugyan a maga egészében nem fogadták el, de lassan mégis csak sok megvalósult belőle az iskola életében. *Maróthy* különben maga is tanított történetet az alsóbb osztályokban is szerdán és szombaton délután, amikor egyébként szünet lett volna, de ez a „kellemes tanulmány” szívesen marasztotta az ifjúságot az iskolában.⁹⁷ A fentebb említett *Polgár Mihály* naplójában *Maróthy*-ról, mint történettanárról nagy elismeréssel emlékezik meg.⁹⁸

Sinay hosszú tanári működése jellegzetesen mutatja a történet tanárának munkáját és az iskolás történettanítást a kor felfogásában. Előadásairól készült kézíratos jegyzetei tíz kötetet tesznek ki.⁹⁹ Ebből másfél jut a magyar történetnek. Az egyetemes történetre vonatkozó jegyzeteihez *Leonhard Offerhaus* történeti, tankönyvét használta vezérfonalként, de kiegészítette mindazzal, amit olvasmányai közben összeszedgetett. Ez magyarázza a nagy terjedelmet. Az egyetemes történetet az őskorral kezdi és a XVIII. századdal végzi. A magyar történetet csak a mohácsi vészig foglalta jegyzeteibe. Ha e terjengős jegyzetekhez hozzávesszük *Sinay Miklós* vonatott előadását, megérthetjük, hogy az egyetemes történetet csak huszonkilenc év alatt tudta (1716—1790) egyszer előadni.¹⁰⁰ Az 1765. évi állami vizsgálat alkalmával a tanári tesztület Simayval az élén arról panaszkodik, hogy a kevés tanár nem képes a rengeteg órát becsülettel ellátni. Az ifjúság alapos munkáját pedig lehetetlenné teszi, hogy nincs rendes tankönyvük.¹⁰¹

A Helytartó Tanács számára kiállított jelentést 1766-ban *Sinay* készíti. Beszámol ebben a történettanítás helyzetéről is. A bölcsészeti tanfolyamra előkészítő egy éves osztályban

⁹⁶ De promovenda pietate ac re literaria in ecclesia ac schola Debrecziniensi. 174. 1. v. ö. *Molnár*: 496. 1.

⁹⁷ *Sinka*: 79. 1.

⁹⁸ *Sinka*: „... quem (Maróthy) Históriás et Geographiam docenlem uno integro anno non sine magno fructu audivi.” 70. 1.

⁹⁹ M. N. M. kéziratai között. Quart, lat. 2088—94.

¹⁰⁰ Sárospataki Füzetek, I. kt. (1857) 691. 1.

¹⁰¹ *Molnár*: 506. 1.

(a metaphisikusoké) egy külön kiszemelt tógátus tanítja az egyetemes történet elemeit. A hároméves bölcsészeti tanfolyamon maga *Sinay* tanítja az egyetemes és hazai történetet. A hároméves theologiai nem szerepel történettanítás.¹⁰²

A debreceni iskola kötelékébe tartozó intézetek közül külön ki kell emelnünk a *szatmárit*, amelyben a történet tanítása a XVTI. század elejéig nyílik vissza. 1610-ben kezdődik az iskola virágzása és ezen évből származó jegyzőkönyve szerint tanították már a történetet.¹⁰³ Ha ezalatt nem a bibliai történetet kell értenünk, amit valószínűtlenné tesz a hagyomány, amelyre az iskola még 1745-ben egy vizsgálat alkalmával is hivatkozik, akkor a görög és római történet mellett a *Sleidanus* vagy *Melanchthon-féle* tankönyvek valamelyikére gondolhatunk. Minden esetre az egyes tantárgyak terjedelme a szatmári iskolában jelentékenyen szűkebb volt, mint a debreceni vagy pataki iskolában, mert hisz ezekbe mentek át a tanulói tanulmányaik folytatására.¹⁰⁴

Pápán a tanított tárgyakról szóló pontos jegyzék csak 1775-ből maradt fenn. Ebben a történet a rhetorok és poéták tagozatában a physicával váltakozott.¹⁰⁵

A *nagykőrösi, kecskeméti, túri, szalontai, rimaszombati, mármaroszigeti* és *hódmezővásárhelyi* iskolák csak a logikáig oktatták az ifjúságot, de az akadémiára való előkészületül a rektorok itt is tanítottak egyetemes történetet.¹⁰⁶

Protestáns iskoláink felsorolt adatainak a német iskoláékival való egybevetéséből kitűnik a hazai intézetek elmaradt és vontatottabb fejlődési menete. A hazai protestáns főiskolákban az egyetemes történet rendszeres tanításának idejét a X^oVII. század második felére tehetjük, a középfokú iskolákban csak a XVIII. század második tizedétől kezdődik a rendszeresebb egyetemes történettanítás. A német főiskolák a

¹⁰² *Fináczy*: Mária T. I. kt. 214. 1.

¹⁰³ Sárospataki Füzetek, IV. (1860) 305. és 326. 1. és *Bakcsi Gergelyt* 15. 1.

¹⁰⁴ *Bakcsi*: 59. 1. és 15. 1.

¹⁰⁵ *Kiss Ernő*: 122—3. 1.

¹⁰⁶ *Fináczy*: Mária T. I. kt. 210—11. 1. Azonkívül *Gere—Katona*: 36. 1. *Futó Mihály*: *Hódmezővásárhelyi* ev. ref. főgimn. tört. Hódmezővásárhely. 1897. *Ádám—Joó*: Nagykőrösi gimnázium. 271. 1.

XVI. század második felében, a középfokú iskolák pedig a XVII. század fordulóján állottak már a fejlődésnek ezen a pontján. Hasonló az eredmény, ha a történettanítás anyagának iskolai megoszlását vizsgáljuk. A világi és egyházi történet különválása a brassói és pataki iskolákat nem számítva, az 1750-es évekkkel indul meg.¹⁰⁷

A hazai történet tanításának kérdésében a németiség helyzete a kiindulástól fogva kedvezőbb volt a miénknél, mert a négy monarchia legtekintélyesebb szakasza, a német-római császárság története, hazai történetük volt. A protestáns főiskolák a XVIII. század második tizedében kezdik kibővíteni és önállósítani a hazai történetnek az egyetemes történet kereteiben szétszórt adatait. A középfokú iskolákban ez is csak jóval később történt meg, úgy, hogy a Ratio Educationisig legtöbbjükben ismeretlen volt a különfogott hazai történet tanítása.¹⁰⁸ A história litteraria is csak a XVIII. század derekán tűnik föl hazai földön.

E jelenségek magyarázatára külső és belső okok szolgálhatnak. Amint a 30 éves háború jó 3—4 évtizedre megbénította a német protestáns egyetemek és tudós iskolák fejlődését, épen úgy nehezettek a magyarság iskolás intézményeinek nyugodt haladására a XVII. és XVIII. század politikai zavarai és háborúi. Az iskolák élete gyakorta zaklatott volt és az anyagi támogatás sem állott arányban azzal az érdeklődéssel, melyben különben az iskolának része volt. A deákos alapokon nyugvó theologiai és jogi műveltség kiegészítésére a XVII. század folyamán még nem tartották fontosnak, hogy az iskola rendszeres történeti alapokat vessen. Egy-két könyv magános elolvasása pótolhatta azt, amit a kor megkövetelt. Az igazi tudományos végzettség betetőzését a külföldi egyetemektől várták és ezekre bízták, hogy a hazai iskolákban megvetett alapokat többek között a történeti ismeretekkel is kibővítsék. Ez a felfogás továbbra is századokon keresztül kedvezőtlenül hatott a hazai felsőbb iskolák szellemi életére.

¹⁰⁷ Sárospatakon 1715-ban, Brassóban a század elején történt ez meg.

¹⁰⁸ *Teutsch*: Mon. Genn. Paed. VI. kt. 284—85. II. az erdélyi szász iskolák 1763. évi jelentése alapján részletesen tünteti ezt föl.

A hazai tudományos műveltségnek a nyugatival azonos színvonalát úgy látták e korok legjobban biztosítottnak, hogy — mint a középkor folyamán is — ifjainkkal kerestették föl a külföld jelesebb főiskoláit. Protestáns részről e hagyományos akadémiákra való vándorlást a politikai és vallási kapcsolatok elmélyítése is kívánatosá tehetette. A gyulafehérvári és sárospataki iskolák fölvirágoztatására irányuló nagy vállalkozások csak époly rövidéletű kísérleteknek bizonyultak az európai műveltség keleti magyar határán, mint aminő volt egykor a pozsonyi, budai és pécsi egyetemek múlt főnnállása. Az akadémiákra való rendszeres vándorlás régi gyakorlata viszont a hazai főiskolákat utalta előkészítő szerepre. Az itt szerzett tudománnyal csak azok érték be kényszerűségből, akiknek nem állott módjukban, hogy külföldre juthassanak. A protestáns iskolák felsorolt adatai mögül azonban állandóan kiérzik és a XVIII. századtól kezdve fokozottan ki is tűnik az a dicséretes törekvés, hogy a történeti tanulmányokat iskoláikban meghonosítsák. A történettanítás hazai kezdeményezésének és továbbfejlesztésének érdeme a protestáns iskoláké.

3. A történettanítás belső képe a hazai protestáns iskolákban.

Nevezetesebb protestáns iskoláink tanári testületeinek legtöbb tagja megfordult valamelyik külföldi prot. egyetemen, s onnan hozott tapasztalatai lettek irányadók a hazai tantervek készítésében, az ott használt könyvek szolgáltak hazai iskoláinkban is vezérfonalul. A külföldi egyetemeknek ez a megszokott látogatása csak *Mária Terézia* korában csappan meg, majd később az államhatalom az akadémiákra való vándorlást intézményesen megtiltja.¹⁰⁹ A legközvetlenebb tehát a kapcsolat a hazai és külföldi prot. iskolák között. A XVIII. század második felében a külföld latin nyelvű történeti tankönyveit veszik át, a XVIII. század fordulójától kezdve pedig a német nyelvre tért történettanítás kézi-könyveit használják azokban az iskolákban, melyekben a hazai németajkú ifjúság nevelődött.¹¹⁰ A szintiszta magyar prot. iskolák tanterveiben

¹⁰⁹ *Fináczy*: Az újkori nev. Tört. 344. 1.

¹¹⁰ Pl. Pozsony, Brassó, Nagyszeben stb.

is találkozunk ezekkel a német történeti kézikönyvekkel, sőt nem ritkán vezérfonalként szerepelnek a tanárok számára, mely esetben az iskolának a diktálás, a tanuló ifjúságnak a nyűgös másolás lett a dolga.

Szinte feltűnő, hogy nálunk még a XVII. sz. második felében is *Sleidanus* Quattuor Monarchiáé c. tankönyve használatos, pedig ennek és *Melanchthon* könyvének a század közepéig tartó nagy elterjedtségét megtörte már a történeti tanításnak más irányú felfogása. *Melanchthon* könyvét bő egyháztörténeti részletei tették kevésbé kívánatossá, mert ez iránt megcsappant már az érdeklődés és az egyház történetének hiányát a theologiai karok különálló egyháztörténettel igyekeznek pótolni; *Sleidanus* könyve viszont hiányosnak tűnt fel annak az iskolának a szemében, mely a történeti ismereteket a jogi tanulmányok szempontjából értékelte. Bár *Sleidanus* könyvét még 1701-ben is kiadták, a XVII. század végén a németországi iskolákban már alig fordult elő. Hazai alkalmazását az magyarázhatja, hogy nálunk a történetnek és jognak iskolaszerű kapcsolata csak a XVIII. században válik tudatos követelménnyé. Egyébként a német nyelven írott tankönyvek seregében *Sleidanust* az tette alkalmassá iskoláink számára, hogy latinul van megírva.

A részletekre nézve, *Sleidanus* könyvét írja elő az eperjesi iskola 1667-ben, a pozsonyi 1694-ben,¹¹¹ sőt Debrecenben *Maróthy* még 1741-ben is ezt ajánlja tantervében bevezetésre.¹¹² *Sleidanus* könyvén kívül a XVIII. századtól kezdve a német történelmi tankönyvek egész sorával találkozunk hazai tantermeinkben. *Freyer*, — ki a hallei pedagógium inspektora volt, — *Universal-Historie* c. tankönyvét találjuk a segesvári és megyesi iskolákban.¹¹³ Debrecenben *Sinay Miklós* előadásainak vezérfonala mint láttuk, *Offerhaus Lénárd* egyetemes története volt.¹¹⁴ Egyike a legelterjedtebb

¹¹¹ Megjelöli az 1682-iki Dresden-Leipzig kiadást, 8°, 714. 1.; lásd *Scherer*: 480. 1. — ¹¹² *Molnár*: 499. 1.

¹¹³ *Freyer Jeromos*: Erste Vorbereitung zur Universal-Historie. 6. kiad. U. az: Nähere Einleitung zur Universal-Historie. 8. kiad. 1755.

¹¹⁴ *Leonh. Offerhaus*: Compendium historiae universalis in quo res sacrae et profanae... ordine chronologico exhibentur. Gronmgae 1751. 8°, 753. 1.

könyveknek *Zopf M. joli. Heinrich*: Grundlegung der Universalhistorie c. tankönyve, melyet a pozsonyi, soproni, sárospataki, eperjesi és Selmecbányái iskolák használnak. Ahol a felsőbb iskola tagozatain kívül is akartak történetet tanítani, mint pl. Pozsonyban, vagy pedig az iskola a theologiai és bölcsészeti tanfolyam hiányában az akadémiai tanulmányokra akart előkészíteni, mint pl. Nagykörösön, *Hübner*: Eucleata História-ját használták. A marosvásárhelyi iskola számára Λ *ádudoari Sámuel* a *Wolff-féle* chronológiát fordítja le latinra.¹¹⁵ A külföldi iskolák tankönyvei megtalálták tehát az utat a magyar iskolákba és tanár és iskola nem igen érezték oly hiányt, mely egyetemes történet írására készítette volna tankönyvíróinkat. Az egyetemes történet német tankönyvei különben is gondosan értékesítették a történeti kutatás eredményeit, melynek fölhasználása a magyar íróknak nem állott könnyen módjukban. Mindazonáltal mégsem hiányzanak magyar kísérletek sem. *Lisznyai Kovács Pál* a debreceni kollégium tanulói számára ír egyetemes történetet¹¹⁶ és nem valószínűtlen azok véleménye, akik *Lisznyai* krónikájáról azt hiszik, hogy iskolás előadásából nőtt ki vagy legalább annak támogatását is szolgálta.¹¹⁷ Huszonkét ívre terjedő kéziratban foglalja össze *Antal János* marosvásárhelyi tanár a középkor történetét, melyhez még magyar chronológiát is csatolt.¹¹⁸ Az egyetemes történet tanítására szolgált ezen kívül a Selmecbányái evang. *Severini János* munkája.¹¹⁹ A XVIII. század folyamán nagy lendületet vett forráskutatás és történetírás az iskola céljaira, mint látjuk kevés magyar munkát termett. A magyarság különleges tör-

¹¹⁵ Elementa echronologiae Wolffianae ex idiomatico germanico in latinum translata. 24. 1.

¹¹⁶ Origó gentium et regnorum post-diluvianorum. .. cum chronologia sacra in septem intervalla. Debrecen. 1693. *Molnár*: 473. 1, *Bod*: 62/3. 1.; *Sinka*: 59. 1. Professionum scholasticarum. . . c. munkája is tartalmaz a bibliai történeten és földrajzon kívül némi egyetemes történetet.

¹¹⁷ Krónika, mely befoglal 1196 esztendőket, vagyis K. u. 268—1464 esztendei dolgait a magyaroknak. Debrecen, 1692.; v. ö. *Molnár*: 473. 1. és jegyz.

¹¹⁸ A közép-idő históriája 476—1492. v. ö. *Koncz*: 252. 1.

¹¹⁹ Fundamenta historiae civilis a) Ūrbe condita ad nōst ram aetatem usibus tyronum cum Appendice Geographica. Posonii. 1773,

téneti helyzete az oka annak, hogy az egyetemes történet iskolás összefoglalásának se népszerűsége, se számos munkálója nem akadt. A felsorolt tankönyveken kívül sűrűbben emlegetik tanterveink azokat a történeti tankönyveket, melyeknek fonalán annak idején a XVI. században az ókori történet tanítása a humanista iskolákban megindult. Ezek lelkiismeretes magyarázására és elmélyedő olvastatására gyakran találunk buzdító és sürgető szavakat. A humanisztikus képzés és ezzel kapcsolatban az ókori történet ismerete, de legfőképp a latinnyelvi készség elsajátítása ajánlja *Justinus*¹²⁰ és *Euiropius*¹²¹ Breviáriumának olvastatását. A gyulafehérvári iskola még 1769-ben is használja ezt a könyvet, sőt Sárospatakon 1826-ban újra kiadják iskolai célból. A klasszikus történetírók közül *Cornelius Nepos* adja ki *Maróthy* 1758-ban történeti jegyzetekkel és térképekkel, ezenfelül olvastatja *Justinus* történetét is.¹²² Másutt *Curtius Rufus* Vita Alexandri magni c. munkáját olvassák nyelvi és történeti okulás céljából.¹²³

A XVIII. század iskolája még a latin nyelv és a deákos műveltség fészke, amiért is szemében *Eutropius* és *Justinus* száraz és unalmas történetei néha értékesebbnek látszottak a legjobb történeti tankönyvnel is, mely a stílusképzést nem szolgálta oly megfelelően. A nyelvi és a reális művelődési anyag változó küzdelmei vetnek világot a tantervek változásai során azon intézkedésekre, melyek a történettantást részben újra a klasszikus szerzők műveihez fűzött magyarázatok közé utalják vagy legalább is ezeknek engednek tágabb teret a történeti tanítás rovására.¹²⁴

A magyar történet tanítására nem említenek a tantervek meghatározott iskolai könyveket. Az előadónak magának kellett a hazai történet anyagát összehordania, elrendeznie és az előadáson kívül gondoskodnia arról, hogy tanítványai

¹²⁰ Tragi Pompeii historia in compendium redacta... Mediolani. 1510. 8°, 398. lap. Még 1826-ban is kiadta *Nádaskay András* Sárospatakon.

¹²¹ Breviárium historiae Romanae, Brunsvigae. 1510.

¹²² *Molnár*: 476. 1.

¹²³ Pozsonyban 1694.

¹²⁴ V. ö. Eperjes, Pozsony, Sárospatak, Debrecen.

kellőleg elsajátítható. Ez a nehézség legtöbbször a tollbamondásra vezetett. A jelentősebb iskolák magyar történetet tanító tanárai után maradt, nagyjából kézirati munkák bizonyosságai alapos készütségüknek, rávilágítanak a tanárok szorgalmas önmunkásságára, meggyőznek az iskolák előadásainak tartalmas voltáról, mert hisz vagy közvetlenül szolgálták ezt a célt vagy legalább is kapcsolatban voltak az iskolával.

Decsi Czimor János a marosvásárhelyi kollégium második rektora nyitja meg az iskola emberei közül a magyar történet írók sorát;¹²⁵ az iskola későbbi rektora *Bőjti Veres Gáspár Bethlen Gábor* viselt dolgait örökíti meg.¹²⁶ A Gyulafehérvárra szakadt sárospataki kollégium tanára, *Rimaszombati Sámuel* magyar egyháztörténetet ír;¹²⁷ *Kovácsnál Tóth Sándor Haiwr J. György* Erdély történetéről szóló munkáját fordítja magyarra.¹²⁸ *Antal János* a középidő históriájának utolsó lapjain a magyar királyok és erdélyi vajdák neveit és évszámait sorolja föl. A gyulafehérvári iskolából *Nadányi János* 1663-ban megírja a magyar nemzet vázlatos történetét¹²⁹ *Iffy. Tsétsi János* hosszú sárospataki tanárkodásának gyümölcsként hátrahagyott kéziratai elvesztek ugyan, de széleskörű történeti tudásából az iskola is gazdagodott,¹³⁰ A fáradhatatlan adatgyűjtő és nagykészütségű történettanár mintaképe *Sinay Miklós*. Kéziratos jegyzetei 10 kötetet tesznek ki és ebből másfél a magyar történetnek jut. (594+196. lap). E 790 kéziratos oldal a magyar történetet csak a mohácsi vészig tárgyalja.¹³¹ A Selmecbányán működő *Parschitzius Kristóf* 1702-ben Wittenbergben jelenteti meg magyar törté-

¹²⁵ *História rerum Hungaricarum*. v. ö. *Molnár*: 593. 1.

¹²⁶ *Koncz*: 28. 1.

¹²⁷ *Compendium historiae ecclesiasticae Hungariorum*. *Koncz*: 141. 1.

¹²⁸ Királyi Erdély vagy Erdélyország históriája. M.-vásárhely. 1766.

¹²⁹ *piorus Hungaricus seu rerum. Hungaricarum. compendium*. Amsterdami. 1663. v. ö. *Szathmáry*: 152. 1.

¹³⁰ A történettel kapcsolatos művei közül kiemeljük: *História, lus publicum, Geographia Hungariae; Praefatio historica*. 1748.; *História rebellionis Rakoczyanae és Regestrum Hungaricum*. V. ö. Sárospataki Füzetek, VIII. (1864), 47. 1.

¹³¹ M. N. M. kéziratai között *Quact. lat.* 2088—2094.

netét.¹³² Az ugyancsak Selmecebányái *Severini János* tankönyvét a Helytartó Tanács ajánlja a királyi tanintézeteknek.¹³³ *Severini* behatóbban foglalkozott a magyar föld régi lakóinak kérdésével is¹³⁴ és történeti földrajzzal.¹³⁵ *Deccard Kristóf János* soproni történettanítására kéziratai világitanak rá.¹³⁶ A történeti tanítás fő anyaga az egyetemes történet volt. Jóidőig a magyar történetet is ebbe szőtték bele. Az itt tárgyaltakra világot vetnek a tankönyvek, a tanárok jegyzetei és a kevés fennmaradt (2) iskolai napló.¹³⁷ Az egyetemes történet eseményeit a világ teremtésétől kezdték és fűzték egymás után időrendben egész saját korukig. A Kr. előtti kor eseményeit a zsidók története köré csoportosították és korszakokra (periodi) osztották fel. A Kr. utáni eseményeket erősen a vallás látószögéből tekintik és századok szerint tagolták. Sokáig megmaradt azonban a négy monarchia szerint való felosztás is, de az utolsót, a rómaiát már századokra osztják ismét. A zsidók történetére vonatkozólag a bibliai történetekből, az ókori magyarázatokból sok mindent tudott már a tanuló, mire az egyetemes történethez fogott. Az asszír és perzsa birodalomnak történetében volt valami új. Mindezek eseményeit először időrendbe (chronologia) szedték, azután az egyidejű események (Synchronismus) világos áttekintésére törekedtek. Mikor később a XVIII. század negyvenes éveiben némileg önállósul a magyar történet tanítása, ott is e kettős anyag-elrendezésre fordítanak nagy gondot. A chronologia

¹³² Tabella Hungariae ducum et regum Cliristianorum, in qua eorum ortus et occasus regnorumque accessiones et avulsiones, provinciarum incrementa et décrementa, bella domestica et externa cum varia vicissitudine temporum brevi penicillo delineantur. v. ö. *Breznyik*: II. kt. 199. 1.

¹³³ Conspectus historiae Hungaricae a prima gentis origine ad memoriám nostram productae. Pars I. 1769. P. IL 1772. Újra kiadták 1775. és 1778. években.

¹³⁴ Commentatio historica de veteribus incolis Hungariae... Sopronii. 1767.

¹³⁵ Pannónia veterum monumentis illustrata cum Dacia Tibiscina, 1770. v. ö. *Breznyik*: II. kt. 228—30. 11. és jegyz.

¹³⁶ Hungária sub regibus Arpadianis; Bernhardi Moll atlas hungaricus in compendium redactus.

¹³⁷ Pozsonyi és Selmecebányái.

céljából a magyarok családfáját Noéig viszik vissza és itt az lesz a jelentős kérdés, hogy fiai körül, melyiktől származik a magyar nép.

A zsidóság történetének befejeztével összefoglalják¹³⁸ a tankönyvek az ezen időszakban történt eseményeket Ázsiában, Európában és Afrikában. Ezután térnek át a másik monarchiára, melynek végeztével hasonló összefoglaló áttekintést adnak a többi világrészekben történt egyidejű eseményekről. A meglehetősen terjedelmes római történet folyamán, Kr. születésekor megszakad a korszakokra való beosztás és a századokra térnek át. Az anyag felosztásának ez utóbbi mozzanata a Magdeburg! Centuriák és Baronius legjelentősebb iskolás hatása. Az egyes századok jellegzetes tárgyalási szempontjai ismétlődnek: melyek ezen század jelentősebb országai?; kik nyugat, kik kelet császárai?; nevezetes tetteik?: egyházi állapotok?, zsinatok?, eretnokségek? Afrika, Ázsia nevezetesebb eseményei e korban? A szellemi élet története: írók, műveik felsorolása. A XVI. századtól kezdve sorra veszik az egyes országokat, a német fejedelemségeket, kis köztársaságokat, a későbbi időkben nevesebb fejedelmeknek egy-két órát is szentelve. Részletesen levezetik az egyes uralkodó házak családfáit. Pl. *Tomka-Szászky* 1755-ben a XAII. századot tárgyalván a következő fejedelemségeknek és országoknak szentel legalább egy-egy történet-órát: szász, brandenburgi, braunschweigi, lüneburgi, holicsi, ladoméiai, pomerán. hesseni, württembergi, portugál, spanyol, francia, angol, belga, helvét, svéd, dán, lengyel, porosz, cseh, magyar, horvát, szláv, itáliai és velencei, összefoglalja Ázsia, Afrika, Amerika, Perzsia. Tatárország, Júdea, Kína XVII. századbeli eseményeit. Ugyanígy veszi sorra a fenti államalakulatokat a XVIII. században, végül a katolikus és protestáns egyházi eseményeket foglalja össze és a szellemi élet: írók, iskolák, könyvek, bölcselek, jelenségeit is.

¹³⁸ A pozsonyi iskola naplója alapján. N. M. kézirat. Címe: *Ephemerides scholasticac, quarum pars prior lectionum per singulas classes quotidie tractatarum seriem exhibet. Pars vero posterior Consultationum certis temporibus habitarum materiám strictim breviterque exponit. 1755—75. 2. kt. 1766-ig a tananyag hetenkint, azután havonként van föltüntetve-*

A magyar történetet a magyarság származásának kérdésével kezdik és kalandos elméletek után hozzák egy páran Attilával az ország földjére. Nem ritka. — egyébként ez volt a XVI. és XVII. század német iskolás könyveinek a felfogása is — hogy hím, avar és magyar ugyanazt a népet jelenti (a jezsuiták történeti tankönyvében is), sőt arra is akad eset, hogy e három nép azonosítása folytán úgy tűnik fel, mintha Attila óta állandóan itt laktunk volna és így *Árpád* szereplése és a honfoglalás kiesik elbeszélésünkéből.¹³⁹

Pozsonyban *Tomka-Szászky János* még konrektorsága idején kezdte tanítani a magyar történetet. 1734. márc. 7.-étől 1735. febr. 4.-éig adja elő. Előadását a magyar történetírók ismertetésével kezdi, majd beszél azokról a népekről, melyek hazánk földjét a honfoglalás előtt lakták: szkítákról (pannonokról), hunokról, gótokról, gepidákról, longobárdokról, szlávokról. Majd tárgyalja a magyarok bejövetelét, a honfoglalást, a kereszténység fölvetelét, az árpádházi, vegyesházi és Habsburg-királyokat. Az eseményeket az uralkodók személye köré csoportosítja. Kitér mindenütt az ország területi gyarapodásával vagy veszteségeivel kapcsolatban a földrajzi kérdések ismertetésére is. Előadásait a magyar alkotmány vázlatával fejezi be.¹⁴⁰ *Tomkaszászky* és utóda *Benczúr* is több ízben¹⁴⁰ előadták a magyar történetet. Átlag minden negyedik, ötödik évben kerül sorra, ami annyit jelent, hogy a bölcsészeti és teológiai tanfolyamra szánt 5—6 évből egy év jutott a magyar történet tanítására, a többi pedig az egyetemes történetére. *Tomka-Szászky*nál a magyar történet anyaga a későbbi előadások során mindig bővült. Átlag minden királynak egy hetet szentel, de szt. Istvánnak 4, N. Lajosnak 2, Zsigmondnak 6, Mátyás királynak 3 hét jut már később. Nem is képes így egy év alatt anyagát elvégezni. Ugy igyekezett ezen segíteni, hogy a XVI.—XVIII. századok magyar történetét az egyetemes történet keretébe illesztette. *Benczúr* 1760. jan. 1.-én átvévén a rektorságot, az egyetemes történettel párhuzamosan kezdi tanítani a magyar történetet és 1761. ápr.-ban be is fejezi, Igen óvakodtak attól, hogy a

¹³⁹ *Parschitzius Kristóf* művei. 61. i. v. ö. *Breznyik: II.* kt. 119 I.

¹⁴⁰ *MarkusoOszky: 236.* 1.

terjengős előadás miatt az anyag befejezetlenül ne maradjon-
Benczúr József: *Ungaria semper libera sui que iuris et nunquam vel principi vel genti alicui externa obnoxia.*^{140a}
 c. munka szerzője egyébként mint udvari történétíró tekintélyes anyagi előnyökért vállalkozott a rendi közfelfogással ellenkező tanok történeti igazolására. Enémű művei az ellenséges közhangulat miatt álnév alatt vagy névtelenül jelentek meg^{140b}

A tananyag fokozatos kibővítésének elve is jelentős és értékes megvalósulást talált a pozsonyi iskolában. Az alsó tagozatok bibliai történeteit és a görög és római történetbe vágó tárgyi magyarázatait foglalja össze az első történet-tanítás a mi középiskoláinknak megfelelő tagozat legfelsőbb osztályában *Hübner: Eucleata Historia-ja* alapján. Ezt a tankönyvet az említett osztályban (tertia) egy év alatt végezték el és rövid áttekintést nyertek a tanulók az egész egyetemes történetről. Ezután léptek át a bölcséleti tanfolyamra,, ahol a történet részletes előadása folyt. Ennek tárgyalása az iskolai napló szerint több mint három évet vett igénybe, néha ötöt is. Hátráltatta az egyetemes haladást az, hogy párhuzamosan két különböző kort is tanítottak. Így a XVIII. század ismertetésével megkezdte a tanár párhuzamosan újra az ősz- és ókor történetét, sőt gyakran a magyar történet is, mint a tanításnak ilyen második ága szerepel az előadások során. A XVI.—XVIII. századok történetét átlag többször adtak elő, mint az ó- és középkori történetet. Ebben az a felfogás nyilvánul, hogy az ifjúság főleg saját korának alapos ismeretével hagyja el az iskolát. Ez volt a korabeli német iskolaszervezők meggyőződése is.

A legújabb kor eseményeinek ismeretét szolgálta a történet-tanítással kapcsolatos újságolvasás. Az iskola pénzén hoztattak újságot a történet-tanár számára, aki azután hetenkint vagy kéthetenként beszámolt az újság híreiről és azokhoz történeti és földrajzi magyarázatokat fűzött.¹⁴¹ Az alsóbb tagozatok tanuló ifjúságának az újság híreit a szükséges

^{140a} Pécs. 1764

^{140b} V. ö. *Höman*: *Tud. tört. írásunk.* 23—4. 1.

¹⁴¹ Lásd pozsonyi, késmárki, nagykőrösi iskolákat. V. ö. *Ádám—Joó*: 27. és 86. 11.

magyarázatokkal együtt a vezetésükre és oktatásukra rendelt idősebb tanulók közölték.

A tanítandó történeti anyagnak megnövekedése és az alapos tanításra való törekvés teremti meg a szaktanításnak azt a módját, amelyet a XVII. század végén és a XVIII. század folyamán hazai protestáns iskoláinkban találunk. A történet tanítását a bölcséleti tanszékhez kötötték. Megokolta ezt az, hogy a történet alaposabb tanítása az akadémiára várt. Nem ritka eset azonban az sem, hogy a történet tanítását az iskola legelső tanára, a rektor látta el nemcsak oly iskolákban, ahol teológia nem volt és így a rektor tantárgyai a bölcsészeti tanáréval egyeztek, de ott is, ahol volt teológiai tanfolyam mint pl. Pozsonyban, ahol egyszerre rektor és konrektor adták elő a történetet. A szakrendszer ilyen alakját ismerjük a történet tanítására vonatkozóan a pozsonyi iskolán kívül¹⁴² a debreceniben,¹⁴³ kolozsvárban,¹⁴⁴ 1733-tól a sopronban¹⁴⁵ és a sárospatakiban.¹⁴⁶

Állandó nehézsége a tanításnak az iskolai tankönyvek hiánya. A tantervek hiába szabják meg a tankönyveket, alig akad egy-két tanuló, akinek könyve van. A magyar történet tanítására még a tantervek sem említenek könyvet, ezt a Ratio Educationis után is még egy ideig a tollbamondás nyomán készített jegyzetekből tanulta az ifjúság. De ugyanígy lehetett az egyetemes történet területén is. Legalább is erre enged következtetnünk a sok panasz, amely a tollbamondást éri. Ez a rengeteg értékes időt elrabló eljárás meglassítja az előhaladást és a tanárok „kénytelenek csupán a főbb elvek megmagyarázása által a bővebb megtanulásra mintegy utat mutatni”.¹⁴⁷ Jellemző a századvégi állapotokra is még, hogy, mikor a tollbamondást a debreceni egyházkerület gyűlése 1782-ben megtiltja, a tanári testület ezt egyszerűen kivihetetlennek nyilvánítja.¹⁴⁸

¹⁴² *Markusovszky*: 57. 1. Pozsonyban 1660. óta.

¹⁴³ *Molnár*: 505. 1.

¹⁴⁴ *Molnár*: 591. 1.

¹⁴⁵ *Müllner*: 70. 1.

¹⁴⁶ Sárospataki Füzetek IV. kt. 852. 1 1734-ben

¹⁴⁷ *Molnár*: 506. 1

¹⁴⁸ *Molnár*: 506. 1.

Ez is egyik ok a fentebb említetteken kívül, hogy a történet egész folyamának iskolai előadása nagyon sok idő' vitt igénybe. Nem szólva *Sinayról*, aki 29 év alatt fejezte be az egyetemes történetet, a többi iskolában is elhúzódott az előadás 3—6 évig, néha tovább is. A német iskolákban sem volt jobb a helyzet. Ennek kárát az ifjúság is érezte és követelte a rendszer megváltoztatását. Debrecenben a bölcsészeti és teológiai tanfolyam hallgatóinak kívánságára mondják ki, hogy az egyetemes történetet tartozik a tanár két év alatt befejezni és a többi tudományokat is úgy adják elő, hogy a két tanfolyamot hat év alatt mindenki elvégezhesse. A tollbamondást pedig azzal óhajtják megakadályozni, hogy az intézetnek nyomdát szereznek, hogy az ifjúságot tankönyvekkel ellássa.¹⁴⁹

Ezek alapján a történettanítás módszere is megállapítható: a tanár előadása vagy fölolvása alapján a tanuló ifjúság jegyzetet készített, ezt azután az esetleg kezeügyébe eső tört. tankönyvből kiegészítette és megtanulta. A tanulatról leginkább a vizsgálatok alkalmával tartottak beszámolást. A kisebb tanulók a vezetőkül rendelt öregebbeknek mondták föl leckéiket. A XVII. század folyamán két vizsgálatot tartottak éven kint, tavasszal (májusban) és ősszel (októberben). A XVIII. század 30-as éveitől kezdve már csak egyet, júliusban divisió Apostolomra, ünnepe táján (július 13.-én) és utána kezdődött a nyári szünidő.¹⁵⁰ A városban maradtak számára szokásos volt délelőttönkint 2 órát tartani, melyekben leginkább történetet és földrajzot tanítottak, mert ezeket a tárgyakat az ifjúság jobban kedvelte.¹⁵¹ Az órarendekben a történet tanítására rendelt órák legtöbbször délutániak. Legsűrűbben a szerda és szombat délutánját jelölték ki a történet számára. E két nap délutánja eredetileg szünetféle volt

¹⁴⁹ *Szombathy*: 162. 1.....facta est classificatio... ita digesta, ut studiosi 4 aut aliquomodo 5 horas, non pl üres uno die publicis lectionibus interessé clebeant:... porro constitutum est, ut prof essores . . . absolvant . . . historiam universalem biennii spatío; . . . effectumque liac ratio tie, ut studiosi qui sex an nos expleveint omnium scientiarum subli-niorum in sehola traditarum c u i s u m . . . publice amlire possint."

¹⁵⁰ *Szombathy*: 164[^]-5. 11.

¹⁵¹ *Markusoooszky*: 235. 1.

a hagyományos iskola rendjében. A történetre rendelt órák elosztása kicsiben tükrözi az iskolák hagyományos rendjét és a történet tanításának fejlődését is. A német és hazai iskolákat e szempontból az a közös meggyőződés vezette, hogy a történetnek, mint új tanulmányi anyagnak, oly időt jelöljenek ki, mely a régi elosztást nem zavarta. Ezért kerültek órái a szabad napok délutánjaira. Csak később találjuk néha a történetet kedd és péntek délutánjának órái közé iktatva, legtöbbször azon törekvés írott nyomaival, hogy szerda és szombat délutánjai újra szabaddá tétessenek. A felsőbb tanfolyamokon a történet heti óraszámát leggyakrabban 4 óra, melyet két kettős óra formájában tartottak meg. A felsőbb tanulmányokra berendezett iskolákban a történet a *classis prima* és *secunda* tárgya, mely tagozatok mindegyikén éveket töltött a tanuló.¹⁵² Néhol előkészítés céljából már a megelőző osztályban is tanítottak egyetemes történetet.¹⁵³ Ahol nem volt teológiai tanfolyam, ott a retorika, sőt a poézis osztályai-ban is föllelhető,¹⁵⁴ A tanárok a kiszabott időben tartották óráikat, nem úgy, mint a nagyszombati egyetemen, ahol lüivonkint vagy félévenkint váltakoztak az előadó tanárral együtt a tárgyak is. Legfeljebb egyik-másik iskolában az önálló történettanítás váltakozott a földrajzéval, még pedig úgy, hogy a földrajz megelőzte a történetet.¹⁵⁵ A földrajz tanításánál különben is megkívánták, hogy az egyes helyekhez fűződő nevesebb történeti eseményekről említés történjék, viszont a történettanítás folyamán előforduló helyeket szintűgy ismernie kellett a tanulóknak.^{155a} Az előadás nyelve a latin volt, mint ez a könyvekből és iskolai naplóból is kitűnik. Sőt a protestáns iskolák a jezsuitákétól eltérően az ifjúságtól is latin nyelven kérték számon a történeti ismereteket. Kivételszámba csak a német nyelvű intézetek mentek, me-

¹⁵² Csak a primában volt történet Lőcsén (1746); Mármaroszigeten (1760); Selmecebányán. Csak a secundában: Marosvásárhelyen. Mindakettőben: Pozsonyban, Sárospatakon, Debrecenben, Sopronban, Késmárkon stb.

¹⁵³ Pl. Pozsonyban, Debrecenben, Sopronban, Késmárkon stb.

¹⁵⁴ Hódmezővásárhely. N.-Szalonta. N.-Kőrös stb.

¹⁵⁵ *Pauler: a nagyszombati egyet, jogi karán Molnár: 499. 1.*

^{155a} V. ö. *Linznyai és Bél. 52. és 40. 11.*

lyekbe a német tankönyvekkel a reális tárgyak német előadási nyelve is bevonult. Ezekben a tanulóifjúság is németül számolt be tanulmányairól.

A történet tanításának módjára kevés útmutatást találunk. Nem is érezhette ennek szükséges voltát olyannyira az a kor, mely a középkori iskolás hagyományokhoz híven, meghatározott tankönyvet írt elő, melyekhez az iskolai tanításnak ragaszkodnia kellett. A tankönyv megadta már a kiszemelt anyagot, megjelölte az előadások menetét és feldolgozásában kifejezésre juttatta a korfelfogás sajátos történeti szempontjait. Meg kellett éreztetni a tanulóifjúsággal, hogy az emberiség sorsát a Gondviselés irányítja, hogy az erényt követniök, a rosszat megvetniök és kerülniök kell. Ezenfelül hozzá kellett segíteni a tanulókat saját koruk megismeréséhez, hogy az állam, egyház és tudományosság fennálló intézményeibe és életébe zavartalanul bekapcsolódhassanak. Az iskola gondoskodása leginkább arra irányul, hogy a történet egészének áttekintését biztosítsa,¹⁵⁶ ezért vetik a legfőbb igyekezetet arra, hogy az iskola jó történeti tankönyv birtokában lehetőleg vegye elejét a sok időtrabló tollbamondásnak¹⁵⁷ és meghatározható legyen a történet egész anyagának az iskola kereteihez mért bevégzési ideje.

Az időrendi egymásután a folyamatos történeti előadások vezérlő fonala, s az egyidejű események (Synchronismus) egybevetésével együtt az egyes történeti korszakok végén megtartott ismétlések alapja is. A történeti anyag az uralkodók és nagy férfiak köré csoportosul, mert a nekik jutott hatalom a történet irányító ereje. A történet tanárának ezenfelül arra is kellett törekednie, hogy tanítványai tisztán láthassák az események okait és következményeit.

A nagyszebeni (1756) és meggyesi (1762) iskolák tantervei¹⁵⁸ részletes utasítást adnak a történet tanítására. Mindkettő azonos módon és német minta szerint kívánja taníttatni

¹⁵⁶ Sárospataki Füzetek I. kt. (1857) 691. 1.

¹⁵⁷ *Markusosozky*: (Pozsonyra vonatkozólag) 149. 1.; *Molnár*: (Debrecenre) 506. 1.

¹⁵⁸ *Feutsch*: Mon. Germ. Paed. VI. kt. 186—7. 11. és 223. 1.; *Schuller*: 19. 1.; *Gräser*: 88—9. 11.

a történetet. A tanítás célja az legyen, — mondja az utasítás, — hogy az ifjúság a földkerekség nevezetes eseményeinek összefüggéséből a történet helyes fogalmára tegyen szert. A tanár legfőbb kötelessége, hogy a pietista *Freyer* ismert tankönyvéhez szigorúan ragaszkodjék. A részletes utasítások legelseje azt kívánja meg a tanítás eredményeként, hogy a tanuló elsajátítsa az egyetemes történet rövid vázlatát. Minden egyes új korszak részletes tárgyalását előzze meg annak rövid vázlata, hogy így a tanulók előtt a részletes előadás adatai a már ismert vázlat kibővítését eredményezhessék és a világos áttekintést sohase zavarják. Emelje ki az oktatás a neves történeti személyek életének fontosabb időpontjait és eseményeit, mutasson rá a forradalmak és más változások okaira és következményeire, hívja föl az ifjúság figyelmét arra, hogy mily tervszerűen és bölcsen irányítja Isten az emberiség sorsát, egyben nyújtson alkalmat, hogy erényre és okosságra számos példát láthasson. A már elvégzett tananyagot gyakorolta ismételtesse a tanár az időrend (chronologia) és egyidejű események (synchronismus) összefüggéseinek kiemelésével.

Ezen intézkedések már tükrözik azokat a nevezetes módosításokat, melyek a XVIII. század közepén kezdtek német földön kialakulni.¹⁵⁹

3. *A történet a jezsuiták iskoláiban.*

A protestantizmustól megtépázott Egyház újjászervezett iskolaügyé több mint két századon át jórészen a Jézus Társaság kezében volt. A katolikus iskolázás történetében a jezsuiták iskola-szervezetének és szabálykönyvének döntő szerepét a rend 1773-ban történt feloszlataáig változatlanul az biztosította, hogy a fő- és középiskolák javarésze vezetésük alatt állott. A szó legszorosabb értelmében vett „egyetemes” és egyöntetű szervezetük egyazon képre formálta összes iskoláikat úgyannyira, hogy a közös szabálykönyv, *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu*, alapján a legkülönbözőbb országokban levő iskoláik belső és külső élete azonos

¹⁶⁰Lásd 112. és köv. 1.

volt. A Ratio St.-nak a korviszonyokhoz mert tökéletessége előtt elismeréssel hajtotta már meg¹⁶⁰ zászlaját a legkomolyabb paed, történeti kritika; eredetiségének kérdése is tisztázódott már a pártos felfogások zavaros támadásai elmúltával.¹⁶¹ A történettanítás szempontjából a Ratio sorsdöntő jelentőségű lett két század katolikus iskolázására.

Az 1599-ben megjelent Ratio St. évtizedek elméleti és tapasztalati munkájából kristályosodott ki iskolai és nevelési rendszerré. Keletkezése a XVI. század azon szakaszára esett, melyben a történettanítás az iskolákban mind kath., mind prot. részen csak a legelső lépéseknél tartott. A *Melanchthon* és *Sturm-féle* iskolaszervezet középfokán nem jut még hely a különfogott történettanításnak. A főiskolák tanulmányai során azonban mindketten nélkülözhetetlenek tartják a történetet,¹⁶² de a humanisztikus előképzés keretében csak a klasszikus történetírók olvasása vetett a főiskola későbbi tanításának némi alapot. *Sturm* a 6. osztály számára ír elő klasszikus történetírókat, a drámaírókkal és költőkkel való hasonlatosságuk miatt.¹⁶³ Az 5. és 6. osztályban *Sallustius*, az utóbbiban ezenfelül *Caesar* is szerepel, de a történetírók olvastatásához adott utasításokból kitűnik, hogy nem a tárgyi ismeretekre esik a tanulmány súlya. *Sturm* jellemző szavai a jezsuita Ratióból is kicsengenek. A történetírók olvastatása nem okoz különös nehézséget, igazában magyarázatokra sem igen szorul. A haszon, amit ezekből a tanulók meríthetnek részint erkölcsi, mert sok követésre méltó példa tárul eléjük, részint irodalmi értékei, a helyes szófűzés, kellemes és tiszta előadásmód elsajátítása. Elégséges, ha csak rész-

¹⁶⁰ *Fináczy*: A renaiss. 247. 1.

¹⁶¹ *Fináczy*: u. ott; *Duhr*: Die Stud. Ordn. 5. 1.

¹⁶² *Vormbaum*: I. kt. 674. 1. De litterarum ludis recte aperiendis liber Jo. Sturraii. 1538. „... Theotogus ... et eos cognoscat, a quibus conservata est antiquitatis memoria et praescripta ratio constituendarum Rerump, atque familiarium. Iurisperitus veró indignus est co nomine, ... si non cognoverit, quid maiores eius, a quibus leges accepit, egerint, neque legerit aetatum omnium históriás ...”

¹⁶³ *Vormbaum*: I. kt. 665. 1. „... .historiei. . poetae quidem certe sunt, sed tamen structura magis et argument! genere, quam verbis atque sententiis ...”

leteket olvasnak belőlük, mert a cél így is elérhető.¹⁶⁴ A jezsuita iskolaszervezők előtt tehát a főiskolák megkezdett történettanítása és a középfokú iskolák fenti kezdeményezése állott mintaképen.

A Ratio St. állásfoglalása megérdemli a részletes kutatás fáradságát, mert két századra kikapcsolta a katolikus iskolákat a történet lelkes munkálásából, míg végre a nagyranőtt történetírói munkásság, a prot. iskolák másfél-százados szakadatlan gyakorlata és a megváltozott kor-felfogás a kath. iskolákat is rákényszeríti a rendszeres történettanításra.

A XVI. század negyvenes éveinek felfogása szerint akarhatta a Jézus Társaság nagy alapítója taníttatni a rend iskoláiban a történetet, mint ezt a constitutiókhöz írt magyarázatok tanúsítják.¹⁶⁵ Főleg a német jezsuiták előtt nem lehetett rejtve *Melanchthon* és *Sleidanus* könyveinek későbbi nagy hatása, melyet csak fokozott a Magdeburgi Centuriátorok nagyarányú történeti vállalkozása. Tény, hogy a Társaság tagjai idejekorán észrevették, milyen hatásos új fegyverre akadt a protestantizmus a történet föl kutatásában és ismeretének terjesztésében.¹⁶⁵ Szinte feltűnő is lehetne, ha a történet terén megindult küzdelemből a jezsuiták nem vették volna ki a maguk részét.

Tárgyalásunk iskolás keretei kívánják, hogy *Possevinus Antal* († 1611) jezsuita jeles pedagógiai írásai világítsanak erre rá. A történettanítás hasznosságának bizonyosságául föl-vonultatja a humanista írók összes ismert érveit, jellegzetes fogalmazása pedig tipikus közkinccsé válik, mely még az 1777. évi Ratio Educationis-ból is kicseng. A történet — úgy-mond — régmúlt korok vándoraként lép hozzánk és segít-

¹⁶⁴ *Vormbaum*: I. kt. 672. 1. „Tn historicis facilis est lectio. Nostri scriptores sine interprete eognosei possunt. .. neque illos absque intermissione totós legi volo ..”

¹⁶⁵ *Pachler*: Mon. Genn. Paed. II. kt. 55—4. 11. Szt. Ignác 1540-ben itt Declarationes in cap. XII. Constitutionis part. IV. „Sub Litteris Humanioribus praeter Grammaticam intelligatur quod ad Rhetoricam, Poesim et historiam pertinet.”

¹⁶⁶ V. ö. *Canixius Péter* (t 1597), a németek *Pázmány Pétere*, jelentése Rómába. Lásd *Scherer*: 87. 1.

ségünkre van, hogy lássuk és átéljük az elmúlt idöket; hozzásegít, hogy mások eseteiböl a magunk kára nélkül okulhassunk. Tanulása fölér a szárazon és vízen megjárt utazással, de mivel a múlt idökbbe *vezet vissza, megtoldja* mintegy rövid életünket. Okulásul szolgál a háborúba való kezdéshez, mikor a hazát védelmeznünk kell, rávezet a jogi szabályok és egyházi kánonok helyes megértésére, a kormányzás mesterségének pedig nélkülözhetetlen tudománya. Az Egyház megismerése is csak a történet segítségével történhetik. A történet példái nagyobb sarkaló erővel buzdítanak a jó követésére, mint az erkölcsi szabályok, a múlt egész világa fölött pedig csodálatosan ragyog az isteni bölcsesség és igazság fénye. Meggyöző és jóra indító erejénél fogva nem hiányozhatnak az ifjú papság köteles tanulmányai közül.¹⁶⁷ Egyúttal áttekintést ad *Possevinus* a történet egész anyagáról és kritikai megjegyzések kíséretében sorolja föl a történeti forrásokat.¹⁶⁸ A magyar földön is megfordult *Possevinusnak*. éles pedagógus-szemére és kiváló történeti érzékére vet világot az az indítványa, hogy a magyar világi,

¹⁶⁷ *Possevinus*: Bibi. I. kt. 66—7. 11. „Nimium ex História in mentes nostras admittimus, uti in hospitium, antegressas omnes aetates, ac tanquam peregrinos, qui varias obierint provintias, excipimus: quamobrem fit, ut cuncta fere illa vidisse, ac semper vixisse existimamur: certe id nullo periculo, plurima veró cum voluptate, dum et calamitates eorum temporum evasimus, ac tarnen ex aliis quae possunt usui esse nobis, addiscimus. Praeterea, ad iusta bella suscipienda, ad tuendam intrépide pátriám, ad Iurisprudentiam Canonesque Patrum legitime dignoscendos, ad meliores Rerumpubl. et administrationum formas inspiciendas, constituendas, servandas, augendas; ad ipsam. . . divinae Reip ... in Ecclesia institutae, faciem, ordinem, magistratus: conversiones item et casus Regnorum et Rerumpubl. agnoscendos: scientiarum denique veritatem eruendam: tum naturalis et huniana, tum potissimum divina mirifice história conducit.” A tört. példái 68. 1. „ex iis, quae cernimus ab aliis perducta ad effectum. . . erigitur spes ad eadem aggredienda, ac vi quadam, quam secum quasi connatam ferunt exempla, semen in animis nostris altius spargitur, quod certe fructus edit uberiores, quam quos e praeceptis haurimus.” és v. ö. I. kt. 117. 1. 351. 1.; és II. kt. 221—60 11.

¹⁶⁸ A magyar történet forrásainak fölsorolása után így ír: II. kt. 252. 1. „Commentarium postea, et tanquam Epitomen Hungaricarum rerum, nos cum in Hungária versaremur scripsimus, qui Deo bene iuvante, cum aliis nostris edetur in lucem.”

de papi ifjúság számára is katonai szellemű akadémiákat kellene fölállítani, melyekben a magyarság ifjai a történet tanításával kapcsolatosan nemcsak a pogányok, hanem a keresztény fejedelmek vitézi tettein is buzdulhatnának, különösképen ha világosan állna szemök előtt a vallás terjedése, fönmaradása és az erre szolgáló hathatós eszközök.¹⁶⁹ Az egész nép, sőt még a papság harcias szelleme teszi kívánatossá az ilyen lovagiskolák fölállítását, melyekben az ősök példájának ismerete a régi hit szeretetét is fölbreszthetné.

A történet tanításának korszerű értékelése tehát meg volt a jezsuita iskolaszervezőknél. Ezen előzmények után nagy csodálkozást válthat ki a Ratio St.-nak a történet tanítása szempontjából való vizsgálata. A Ratio St.-ból egyáltalán nem világlik ki, hogy alkotói a történetnek jelentősebb szerepet szántak volna. Idevágó rendelkezései abban a keretben és terjedelemben maradtak meg, melyeket a történet számára az 1586. évi kipróbálásra szétküldött tervezet már megjelölt. A felsőbbfokú bölcséleti és teológiai tanulmányok során elő sem fordul a történet neve, a magántanulmányokra ajánlott szerzők nevei között is hiába keresnénk történetírókat. A jezsuita akadémiákon és egyetemeken ezért nem is tanítottak történetet a XVIII. század harmadik évtizedéig. A középfokú oktatás keretében az okozott a Ratio szerkesztőinek még némi gondot, hogy az alapítótól megkívánt történeti ismereteket a retorika vagy humanitás fokaira osszák-e be. A megoldás érdekében felvetett vélemények mutatják, hogy a történetet tisztára nyelvi szemszögből értékelik.¹⁷⁰ A klasszikus történetírók olvastatása nyomán közölt ókori történeti ismeretek számára a humanitásban szab ki a Ratio egy kis időt, délelőtt egy félórát, de azt is némi megszorítással.¹⁷¹ Az alsó osztályokban semmi nyoma a történet-

¹⁶⁹ *Posseoinus*: Transilvania. 185. és 255. 11.

¹⁷⁰ *Pachiler*: Mon. Genn. Paed. Y. kt. 193. és köv. 11. „Aliud est enim Latinus Stylus, aliud stylus Oratorius et pure Tullianus... Prior vero stylus, cum sit faciliior, in classe Humanitatis cliscendus est...”

¹⁷¹ *Pachtler*: Mon. Germ. Ped. V. kt. 195. 1. Ratio prágai kiad. 291—2. 11. „Ultima semihora. Haec nulla in re utilius collocari posse videtur, quam in historico quopiam exponendo... Neque enim historici explicatio Praeceptorum futura est nimis onerosa: nam historiae stylus

nek, a tanárok részére adott utasítások mindazonáltal úgy intézkednek, hogy a történeti anyagon gyorsabban kell átfutni, mint a költői műveken.¹⁷² Az irodalmi olvasmányokban rejlő vagy megértésükhöz szükséges, tárgyi ismereteket erudito címen, mint járulékos elemet, is szűkmarkúan méri ki a Ratio. A humanitás és retorika fokán bővebb legyen ez, mint az alsó osztályokban, de itt is mindig az ifjúság felfogásához mértén okos mértéktartással merítsenek a történetből, erkölcsi példákból vagy bármely más tudomány anyagából. Az eruditió inkább maradjon a mértéken alul, mintsem hogy a helyes középszert átlépje.¹⁷¹ Ezenfelül csak szombati napokon kerülhetett sor történetírók olvasására, miután az egész héten tanultakat átismételték, meg szüneteken, amikor módjában állott a tanárnak, hogy a szokásos történeti vagy költői olvasmány helyett a rendes tanulmányi anyagtól „távoleső”, más érdekességekkel, régiségteni ismeretekkel foglalkoztassa a tanulókat.¹⁷³¹¹ De mindenkor mértéktartók legyenek a tanárok a történeti ismeretek közlésében, mert azok csak arra valók, hogy érdekessé tegyék az előadást, felfrissítsék az ifjak értelmét, de a nyelvtanulást nem szabad

planior ac lucidor est. ut magno non indigeat studio, et satis fuerit explicare rem gestam, prout ab autore narratur. ut non sit opus alios etiam considere scriptores. licet de eodeni argumento seripserint. Ipsa etiam historici explicatio facilis esse debet, ut autoris sententia proposita, eius verba levitev attingantur .. . Historici verő, qui in hac classe videntur exponendi. sunt Caesar. Sallustius. Qu. Curtis. Justinus. Cornelius Tacitus, aliquid Livii. Alternatio verő promeridiana Poetae et Historici permitti posset primis duobus circiter anni mensibus, quibus antameridiana sémi hóra ulitiina exponendae accuratius Prosodiae tribueuda est.”

¹⁷² Ratio. Antverpiae. 1702. 1295. 1. ..illud habet peculiare. quod Mstoricus eclerius fere excurrendus.”

¹⁷³ *Pachtler*: Mon. Germ. Paed. Y. kt. 194. 1. ..Kxplicandi vera ratio... (a felső osztályokban) . . . inagis abundare debeat, quam inferioruin classium: modus ille tarnen adhibeatur. ut id potius citra fiat, quam ultra mediocritatem.” Ratio. 1702. 1299. 1. ..Regulae Professons Rhetoricae. Eruditió denique ex história et moribus gentium, ex auctoritate scriptorum et ex omni doetrina, sed parcius ad captum discipulorum accersenda.”

¹⁷³⁴ Ratio 1702. 1300. es 1303. 11.

akadályozniuk.¹⁷⁴ A felsorolt ismeretekben ki is merülnek a Ratio Studiorumnak a történet tanítására vonatkozó intézkedései. V kor szemszögéből tekintve mindezt, a Rationak elvitathatatlan fogyatékosága, hogy a felsőbb tanulmányok sorába egyáltalán nem vette föl a történetet: viszont megállapíthatjuk, hogy a középfokú iskolák rendjében, ha nem is tört utat, biztosított a történetnek körülbelül annyi teret, mint a vele egykorú protestáns iskolák egyrésze. Még az egészséges továbbfejlődésnek ama feltételei is megellelhetők, melyekből a protestáns iskolák fokozódó történettanítása kiindult. Hogy a jezsuita iskolák még sem léptek ugyanarra az útra, magyarázza az a tény, hogy a Jézus Társaság a Ratiót közel másfél századon keresztül befejezett és lezárt rendszernek tekintette. A Ratio St. ezen állásfoglalását megmagyarázhatja továbbá a megszükkített értelmezésben felfogott humanisztikus szellem kizárólagos ápolása, mellyel a jezsuita iskola céljai megvalósítására tört. Ebben való kiválóságát barátai és ellenségei, kortársai és későbbi bírálói egyaránt elismerik. *Bethlen Gábor* is azt kívánja (1621), hogy unokaöccse „ne magyar scolákban való hitván szokás szerint, hanem more jesuitarum exerceálja magát az oratio csinálásokban, legyen jó retor, orator, eloquens, ha adatik.”¹⁷³ A Ratio St. gyakran épen az eruditio rovására hangsúlyozza a latin nyelvi készség döntő jellegét.¹⁷⁶ Gondosan óvakodtak továbbá a Ratio szerzői minden újszerű tanulmányi anyagtól, melyben a megterhelés és a humanisztikus főcél veszélyét látták; ezt látták a történetben is, mely az ifjúság mohó érdeklődésének tárgya volt.¹⁷⁷ Hogy az iskola nem csekély kárát látta az oktatás e szűkre szabott anyagának, a jezsuiták modern történetírója is belátja.^{177a} A tárgy és módszer kritikája, melyhez a történet

¹⁷⁴ *Pachtler*: Mon. Genn. Paed. XVI. kt. 116. I. „nt ingenium excitet recreetque et Latináé Graecaeque linguae usum ne impediát. Ex Regula I. Rhet. et Human.” V. ö. kt. 414. 1.

¹⁷⁵ *Molnár*: 583. 1.

¹⁷⁶ Ratio. 1702. 1396—7. 11. „Praellectio eruditionis ornamentis leviter interdum aspersa sit... se totuni potius Magister effundat in Latináé linguae observationes ...; Explicatio ... linguae potius cognitioni, quam eruditioni serviat.”

¹⁷⁷ *Wagner*: 17. 1.; *Pachtler*: Mon. Germ. Paed. XVI. kt. 121. 1.

¹⁷⁸ V. ö. *Duhr*: I. kt. 259. 1.

ápolása segíti a protestáns iskolákat, megszabadította volna a jezsuita iskolát is sok, hosszú évtizedeken át feleslegesen tovább vonszolt tanulmányi anyagtól. Megóvta volna tanrendszerüket attól a sorstól, hogy véglegesen elhaladjon felette az idő és kellő tárgyi oktatás hiányában a verbalizmusba essék. Közvetve a scholasztikus bölcselet és teológia is sok értékes szemponttal gazdagodhatott volna a történet révén.

A Ratio szerkesztőinek mentségére szolgálhat, hogy a történet tanítása Európában nem mindenütt volt a német egyetemekéhez hasonló. A párisi egyetem 1595. évi reformja alkalmával a híres történettudós *Auguste de Thou-nak* nem sikerült a bölcseleti kar tanulmányi rendjébe a történetet is fölvetetni. A németség kivételével ez lehetett másutt is a helyzet, melyet a Rationak többnyire nem német tagokból álló szerkesztő bizottsága is kellett hogy szem előtt tartson.¹⁷³ Az oxfordi egyetem legelső történeti tanszékét egy historikus alapítja 1622-ben; Cambridge-ben 1628 óta van történeti tanszék.¹⁷⁹

A Ratio nagy gonddal és alaposággal dolgozó szerkesztői talán mindezek ellenére is megértőbb állást foglaltak volna el a történet tanításának kérdésében, ha nevelő oktatásuk legvégső céljának, a vallásához törhetetlenül ragaszkodó humanisztikus műveltségű embereszmény kialakításához múlhatatlanul szükségesnek látták volna. Úgy hitték, hogy csak az arisztotelikus-scholasztikus bölcselettel és az ezen alapuló teológiai készséggel vértetéssel törhetik meg a protestantizmus erejét. Fölfogásuk az lehetett, hogy a német protestánsok csak azért szorultak a történet területére, mert nem bírták kiállani a hagyományos bölcselet és teológia fegyvereinek támadását. A történet hasznos ugyan, de nem nyit biztos utat az ősi egyház igazságaihoz. Hitük szerint a nevelés szempontja sem ajánlhatta, hogy a világi és egyházi iörténet sok eseménye ismertté váljék az az ifjúság előtt.¹⁸⁰ A politikai hatalom birtokosai előtt sem lett volna kívánatos számos történeti tény a maguk igazságában hangoztatni.

¹⁷⁸ *Duhr*: Stud. ord. 17. 1. A hat tag közül csak kettő volt német.

¹⁷⁹ Y. ö. *S e h e r e r*: 89. 1.

¹⁸⁰ V. ö. Rudimenta: a X. és XI. sz., meg a renaissance kor pápái.

A jezsuiták minden elképzelhető módon igyekeztek elhárítani a történetírói megbízatásokat (mint udvari történetírók), a rendi censura pedig sok akadályt gördített munkáik nyilvánossá tétele elé.¹⁸¹

A jezsuita iskola tehát a történet területén nem akarta fölvenni a küzdelmet a protestantizmussal. Maga a rend azonban megpróbálkozik irányítani a történeti közfelfogást. *Horatius Tursellinus* Epitome Historiarum-ja *Sleidanus* és *Melanchthon* történeti összefoglalásainak mintájára készült, kifogástalan latin nyelven megírt, kath. felfogású munka.¹⁸² A Ratio St. nem biztosította e tankönyvnek is kiváló munka intézményes használatát, pedig kath. felfogása, finom klaszszikus nyelvezete, de főleg kora minden más ilyenmű munkáját meghaladó szerencsés tárgyfelosztása — mellőzi a 4 monarchia keretét és a tíz korszakra osztott történetet a kiemelkedő történeti személyek és vezető szerepet játszó népek eseményei mellé sorakoztatja — olyannyira alkalmassá tették iskolai használatra, hogy a Ratio St. ellenére nemcsak egynéhány német jezsuita iskolában, de protestáns intézetben is tankönyvként szerepelt.¹⁸³ Hogy a jezsuita-rend kezdetben mennyire tisztában volt a történet kivételes jelentőségével, legmeggyőzőbben az a nagyarányú vállalkozás mutatja, mellyel *Aquaviva* rendi generális 1612-ben Münchenben egyháztörténeti akadémiát állít föl. A protestantizmustól legjobban veszélyeztetett német és osztrák provinciák néhány tudós tagját rendelték ide, hogy eredeti és egykorú források tanulmányozása alapján közös erővel írják meg az Egyház, a dogmák és császárok történetét. A kiváló *Aquaviva* halála és a 30 éves háború előkészületei hiúsítják meg e nagyszerű terv megvalósítását.

A Ratio St. merev rendszerén a történettanítás szempont-

¹⁸¹ V. ö. *Scherer*: 89—90. 11.; és *Duhr*: II. ki 417. és köv.

¹⁸² H. Tursellini *Chronicon et Pontani progymnastica...* libri X. Romae. 1589. Nagyon sok kiadása volt; az első német kiad Coloniae, 1621. 12°, 503 lap. Utolsó kiadása Ultraiecti, 1786. 8. v. ö. *Pachtler*: Mon. Germ. Ped. XVI. kt. 21. 1.; *Scherer*: 88. 1.

¹⁸³ Pl. a jezsuiták rajnai provinciájának *Catalogus Perpetuus*-ában 1622-ben. Königsbergben 1715-ben; Marburgban. v. ö. *Scherer*: 171. és 194. I; *Duhr*: St. Ord. 105. 1.

jából csakis a német iskolai viszonyok üthettek volna rést, ahol a jezsuita iskolák nem hunyhattak szemet a protestáns intézmények fejlődése előtt. A rajnai provincia a Ratio St. 1586. évi tervezetében hangsúlyozottan kifogásolja a történeti tanulmányok fogyatékoságát és összefüggő, rendszeres oktatását sürgeti. A felső német provincia ezenfelül hibásnak tartja, hogy a történetnél stylusbéli szempontokat hangsúlyoztak, mert a történetben a tárgyi ismeret a fontos. A történet tanításának szükséges volta viszi rá a német jezsuita iskolákat arra, hogy a Ratio St. keretein túl *Tursellin* könyvéből tanítsanak történetet.¹⁸⁴

A XVII. század második tizedétől kezdve a 30 éves háború végéig megbénult a protestáns iskolák gazdag fejlődése, a kath. középiskolák vezetése pedig majdnem egészen a Jézus Társaság kezébe került és tanulmányi rendje a Ratio St.-ra tért át. A történettanításnak a protestáns iskolákénál szegényesebb nyomai úgyszólván valamennyi német kath. főiskolán fellelhetők a jezsuiták jötte előtt.^{184a} A westfáliai béke után a vallási küzdelmekből kikapcsolódik az iskola, mint egyenlő mértékű és mindkét fél kezében szereplő fegyver. Erős hanyatlás észlelhető ezért a kath. és prot. részről egyaránt. Ezért nem ütközött ki jóidőig a Ratio St. kitaposott kerékvágásában haladó jezsuita iskolának történeti képzésben való fogyatékosága. Az az érdeklődés, mellyel a történetkutatást és tanítást a rend egyidőn át kísérte, most már erősen megcsappant. Iskoláik nem ápták a reálisabb irányt, amely épen a történet révén fokozódott a prot. iskolákban (egyet, történet, chronologie!, genealógia, heraldika, földrajz stb.) Az iskoláikkal kapcsolatban két kisebb történeti összefoglalás nyer némi jelentőséget a XVIII. század kezdetéig, *Petauius* és *Brietius* munkái.¹⁸⁵ Ez utóbbinak előszava azt

¹⁸³ *Duhr*: *Gesch. d. Jes.* I. kt. 258—9. 11.; *Stud. Ord.* 104—5. 11.; *Pachtler*: *Mon. Germ. Ved.* XVI. kt. 105—6. 11.; *Scherer*: 102. I.

^{184a} *Scherer*: 90—102. 11.

¹⁸⁵ *Dionysiiis Petauius*: *Rationarium Temporum...* in quo aetatum omnium sacra profanaque historia... traditur. Paris. 1663. Kola. 1635. v. o. *Scherer*: 363. I. 3. jegyz.; *Hurter*: III. kt. 973. 1. *Brietius Füllöp*: *Annales inundi sive chronicon universale...* ad a. 1660. perductum. Paris 1662. Wien. 1727. v. ö. *Schörer*: 308. I. 2. jegyz. *Hurter*: IV. kt. 187. 1.

mondja, hogy a munka a tanítványok kérésére látott napvilágot, miután előzőleg már forgott a rendi növendékek kezén.

Az ifjúság történeti érdeklődését két módon igyekeztek a jezsuiták a Ratio St. rendelkezésein kívül kiegészíteni. Iskolai ünnepségek vagy promotiók alkalmával legtöbbször a tanárok valamelyikének nyomtatott munkáját osztották szét az ifjúság között. A XVII. század végétől ezek tárgya gyakorta, a XVIII. század folyamán pedig már túlnyomó részben történeti, igen gyakran a hazai történet köréből való. Ez az eljárás természetesen nem eredményezhetett rendszeres és összefüggő történeti áttekintést, főleg akkor nem, ha az ifjúság kezébe került könyvek mostoha sorsát és enémí munkák tudományos értékét is tekintetbe vesszük.¹⁸⁰

Nem történeti érzék sugallta az iskolai színjátékok rendezését, de a történet ismeretét és — ami a nevelő oktatás szempontjából még jobban latba esik — a történeti korok megéreztetését, a történeti eseményekben rejlő vonzó és lelkesítő erkölcsi hatásokat mégis elősegítették a tanulók lelkében. Az ifjúsági színjátékok meghonosítása nem eredeti ötletük a jezsuitáknak. *Sturm Terentius* és Plautus olvastatott darabjait adatja elő az iskolában.¹⁸⁷ Hasonló szokás dívik később a német protestáns iskolákban is.¹⁸¹ A klasszikusok sikamlós tárgyai helyébe állítják a jezsuiták a bibliai és hazai történet eseményeit.

A történeti tanulmányok fogyatékosága a XVII. század fordulóján már oly erősen kiütözik, hogy a generális káptalan maga is jónak látja a humanisztikus képzés korszerűbb

¹⁸⁶ *Scherer*: 102. 1.: *Pachtler*: Mon. Genn. Peel. XVI. kt. 129. 1. szám ilyen tört. ajándékkönyvet sorol fel.

¹⁸⁷ *Vormbaum*: I. kt. 676. 1. De disputandi et declamandi consuetudine.

¹⁸⁸ *Vormbaum*: I. kt. 317. 1. Brieger Schulord. 1581-ből; Nordhäuser Schtilord. 1585-ből, u. ott 380. 1. „...jährlichen Komödien, die man mit eleu Knaben anrichten soll, und spielen, eine lateinische aus dem Terentius, und eine deutsche biblische, wozu der Rector bei Zeiten die Rollen unter die Primaner und Secundaner vertheilcn muss.” u. ott I. kt. 418. 1. Magdeburger Schulord. 1553-ből; u. ott II. kt. 119. 1. Ordn. des Gymn. zu Beuthen.

módosítását. Ez azonban a Ratio St. meggyökerezett nagy tekintélye folytán csakis ennek változatlan keretében valósulhatott meg. Hivatalos megbízatásból látott napvilágot *Jouvençy* munkája, mely a tanítás és tanulás módjára ad útmutatásokat.¹⁸⁹ A történet, a chronologia, a földrajz az iskola életében nem különálló tudományok, az eruditio ezek foglalata, melyeket az ifjúságnak csak meg kell ízlelnie.¹⁹⁰ A történelem tanulmányozásában, akár a maga számára tegye ezt a tanár, akár az ifjúságnak adja elő, csakis az erkölcsi felfogás nemesítése lehet a főcél.¹⁹¹ Pogány vagy keresztény író egyaránt a keresztény erkölcsöt hirdesse az erények dicséretével és a bűnök korholásával.¹⁹² A történeti ismeretek széles alapját vesse meg a maga számára minden tanár. Hoszszan sorolja fel ezután *Jouvençy* Possevinus nyomán azokat a történetírókat, akiknek műveit nagy szorgalommal forgassák a tanítói tisztségre előkészülő scholasztikusok. A legmelegebb ajánlás természetesen *Tursellinus*, *Petavius* és *Brietius* műveinek jut. Rámutat a tanulmányi életnek azon alkalmaira, melyek a Ratio St. medrében is megengedik, hogy történeti ismeretekkel gyarapíthassák az ifjúság készültését. A klasszikus írók műveinek olvastatását bőséges történeti, földrajzi és régiségtani megjegyzésekkel egészítse ki a tanár.^{19a} Nem nélkülözhetik a chronológiát, mert ez a történet egyik szeme, sem a térképet. Az írásbeli dolgozatok tárgya legyen gyakran történeti, szünetnapokon pedig *Petavius* vagy *Tursellinus* könyve nyomán szaporítsák, rendezzék és egészítsék ki a történeti ismereteket.¹⁹⁴ A *Jouvençy* tollából eredő útmutatás szabadabb mozgást biztosított az előadó tanárnak a Ratio St. keretein belül, jelentősebb szerepet enged az eruditionak és ennek során főleg a történetnek. A Ratio St. apró és óvatos

¹⁸⁹ *Josephus de Jouoency*: Magistris scholarum iaferiorum S. J. de ratione docendi et discendi. Florenc. 1703. Frankfurt. 1706. Német fordításban *Schwickerath*: Bibi. der kath. Paed. X. A tört. tanításról 262; és köv. 11.

¹⁹⁰ Frankfurti kiad. 39. 1.

¹⁹¹ U. ott 82. 1.

¹⁸² U. ott ill. L

¹⁹³ U. ott 81. 1.

¹⁹⁴ U. ott 97. 1.

korlátozásai, melyek főleg a történetnek szóltak, elhomályosultak e tágabb magyarázat révén. A XVIII. század szemzőgéből azonban elégtelennek bizonyult a történettáításnak ez a kissé kibővített módja is, mert hiszen a legtöbb prot. főiskolán már külön tanszéke volt az egyetemes történetnek, a legújabb kor, sőt legtöbb helyütt az egyház történetének is. A középfokú iskolák jórészből pedig szintén nem hiányzott már az egyetemes történet rövid áttekintését szolgáló valamelyik történeti tankönyv rendszeres tanítása. Rövidesen be kellett a jezsuita rendnek látnia, hogy épen a történettáítás az a pont, amelyen a Ratio St. zárt rendjét meg kell bontaniuk. Amikor a *Habsburg* államhatalom figyelme az iskolák megjavítására terelődik, a legelső és állandó kifogásai során az szerepel, hogy a Jézus Társaság vezetése alatt álló iskolákban hiányzik a történetnek és földrajznak rendszeres tanítása.

A prágai jezsuita egyetemnek 1710-ben megejtett ellenőrző vizsgálata¹⁹⁵ alkalmából az uralkodó legelső meghagyása az, hogy a rend a történet és földrajz tanítására külön tanárokat állítson. A jezsuiták 1714. évi terjedelmes fölirata az uralkodóhoz élesen világítja meg a kath. és iskolás nevelésről való felfogásukat.¹⁹⁸ Bizonyos sértődöttséggel említik föl, hogy 158 év óta látják el már a kath. iskolákat változatlan szabálykönyvük szerint, melynek kiválóságát az uralkodók hosszú sora elismerte. A javasolt új tárgyak kevésbé fontosak, amennyiben azonban a főcél rovására nem esnek, maguk is igyekeztek az ezekben rejlő értékes és hasznos tanulmányi anyagot, mint a főtárgyakba sűrűn beleszótt jegyzeteket értékesíteni. Az egyháztörténet meghonosítását főleg az eretnekek — jelenleg janzenisták — sürgetik, hogy így megfosszák a kath. teológiát a szigorú bizonyítások fegyverzetétől és tisztán csak a külső tekintélyekre szorítsák vissza, melyeket azután kényük szerint megtagadhatnak.

Ez az írás a történet tanításának részleges szempont-

¹⁸⁶ A magyar és osztrák jezsuita iskolák közös provinciába tartoztak és a Bécsben székelő tartományfőnök alatt állottak. Iskoláikra vonatkozó tárgyalásaik a központi hatalmak székhelyén történtek, eredményeik pedig azonos módon érvényesültek az osztrák és magyar iskolákban.

¹⁸⁶ *Scherer*: 278. 1.

jából világít rá a jezsuiták vélekedésére, mellyel a hagyományos iskolát mindhevesebben ostromló tanulmányi újításokat fogadták.¹⁹⁷ Tagadhatatlan *azonban* — bár e jelentős mozzanat nem talált méltó elismerésre, — hogy a jezsuiták állásfoglalása a történettánítással szemben nem írható pusztán a maradiság és a rendi hagyományokhoz való görcsös ragaszkodás rovására, mint ezt legtöbbször föltüntetik. Ha ugyanis a scholasztikus bölcelet és theológia kipallérozott és megvíthatatlan fegyverzetét tartották másfél századon keresztül egyedül alkalmasnak a vallási küzdelem győzelmes eldöntésére, a XVIII. század küszöbén világosan kellett látniok, hogy a történettannal oly tudománynak nyitnának utat iskoláikba, mely a protestantizmus szárnyai alatt nőtt nagygyá, melynek gazdag és nagyarányú irodalmi termelésével szemben a XVII. század derekától kezdve alig tudnak kath. részről valami érdemlegeset szembe szögezni. A történettannal a legkönynyebben bonthatja meg azt az orthodox világnézeti és egyliázias egységet, melynek szolgálatában az összes jezsuita intézmények eleddig állottak. Ezt a sejtésüket a későbbi tények igazolták. Mire a történettánítás a kath. iskolákban is kibontakozhatott, megindult a felvilágosodás, mely elsöpörte a kath. hitélettal együtt magát a jezsuita rendet is és így gátja nem lévén, a humanizmus után a legelső olyan szellemi mozgalommá vált, mely kath. és prot. félt egyaránt közösen egybe foglalhatott.

Az osztrák iskolák megvizsgálásával tervezett újítások tárgyalásai csak másfél évtized után vezettek az első történettannal tanszék felállításához és több mint 20 évnek kellett elmúlnia, mire az összes jezsuita iskolák rendszeresen és különfogva tanították a történettannal. E közel két évtizedet hivatalos sürgető iratok és az egyes jezsuita intézetek terjedelmes válaszlai töltik ki, melyek hosszú sorban vonultatja]; föl a *történettannal* tanításának szükséges és hasznos volta mellett szóló érveket vagy a jezsuiták részéről a prágai válaszlakból ismeretes nehézségeket, legtöbbször azzal is megtoldva azokat, hogy a rend anyagi helyzete sem engedi meg, hogy az intézetekre vonatkozó szerződéses kötelezettségét új tanszékek föl-

⁸³ *Scherer*: 279. 1.

állításával növelje. Ezen érvelésük komolyságát igazolhatják hazai prot. iskoláinkban is folyt egykorú, hosszas tanácskozások, melyekben a korszerű iskolai újítások nem egyszer hiúsultak meg anyagi okok miatt. Végül is minden anyagi kárpótlás nélkül kezdik meg a történet tanítását a bécsi egyetemen.¹⁹⁸

A kifejtett okok sora kellő megvilágításban mutathatta be a helyzetet, melyet eleddig úgy szoktak volt jellemezni, hogy a jezsuiták maradi felfogásán évtizedekig megtört minden korszerű újítás lehetősége. A rend tagadhatatlanul ragaszkodott a Ratio St.-hoz, érthető idegenkedéssel viselkedett a történettanítás iránt, de egyéb felhozott nehézségek is tárgyilagos megfontolásból fakadtak. A jezsuiták bizalmatlanságát csak fokozhatta a történettanításnak a hivatalos rendelkezésekben sejtetett módja. A tanulmányi ügyek egyetemes újjászervezése érdekében szerkesztett hivatalos irat¹⁹⁹ sürgeti, hogy a megkezdett történettanítás fokozatosan tovább fejlesztesék és mivel e tárgy ismerete bármely vallású és társadalmi állású alattvalónak szükséges, az egyháztörténettel kiegészített egyetemes történetet egy közömbös felfogású, minden egyoldalúságtól mentes világi pap vagy világi egyén adja elő. Különös nyomatékkal emelik ki a következő évben, hogy az alapos jogi képzés megkívánja a történeti iskolázottságot, mert enélkül sem képzett jogász, sem használható állami hivatalnok el nem lehet. A tehetősebb ifjak azért keresik föl a külföldi egyetemeket, mert a hazai iskolák a történeti képzésről nem gondoskodnak.²⁰⁰ A tanári testület egységének tervezett megbontása és a jelzett indifferens történeti szellem kihívták a Társaság ellenszenvét.

A bécsi egyetem újjászervezésére vonatkozó tervezet²⁰¹ elodázhatatlannak tartja a történet tanszékének fölállítását a bölcséleti karon, melyre a Jézus Társaság állítson rátermett embert. Hogy a hosszasan induló újabb tárgyalások rövidesen mégis eredményhez vezettek, nem csekély érdeme

¹⁹⁸ *Scherer*: 307 .1.

¹⁹⁹ Unterrichtsmin. Wien. Misc. 1. 1726. Stud. Abtheil.

²⁰⁰ Unterrichtsmin. St. Abt. 1727. ad. 1. J. 1735.

²⁰¹ *Unt min.* 1727. máj. 14. u. ott.

Thullner János tartományfőnökek. Egyébként a jezsuita iskolák tanulmányi reformját sürgette az a körülmény is, hogy már magában Bécsben is föl kellett venniök a versenyt a korszerűbb berendezkedésű piarista iskolákkal.²⁰²

Ily előzmények után kezdette meg *Fichier József* 1729. jan. 10.-én a bécsi egyetemen az egyetemes történet tanítását. Nagyban hozzájárult e kezdeményezés gyors és mindenüvé való kiterjesztéséhez az, hogy a német provinciák középfokú iskoláiban ugyanezen év folyamán szintén megkezdték a történet tanítását.²⁰⁸ Az osztrák és magyar provinciákban a történettanítás meghonosítása az 1714. és 1735. évek közé esik. Hazánkban mindenütt csak 1735-ben válik általánossá. *P. Wagner Ferenc* 1714-ben ír már tanítványai számára egy rövid, összefüggő történeti vázlatot „*Mensis chronologicus*” címmel és 1720 tájban kap rendi megbízatást, hogy bővítse ki munkáját a középfokú iskolák hat osztálya számára. *Wagner* tankönyve körülbelül egyidőben jelenik meg *P. Dufrene Miksa* történetkönyvével, mely utóbbi a német provincia iskoláinak készült.²⁰⁴ E két tankönyv a történet iskolás anyagának azonosságával,²⁰⁵ a feldolgozás katekizmus-szerű (kérdés-felelet) formájával közeli rokonságot mutat, de *Wagner* könyvének szerencsésebb a felosztása. Ezt a hat kis kötetre osztott munkát használták a jezsuita gimnáziumok 1773-ig. Legelső hazai kiadása 1731-ből való, melyet a nagyszombati nyomda bizonyosan az iskola számára készített. Ez viszont annak a valószínű jele, hogy *Molindes* tartományi főnök 1735. évi rendelete, mely az összes jezsuita iskolákra előírja rendszeresen a történettanítást, legalább Nagyszom-

²⁰¹ *Scherer*: 506. 1.

²⁰⁸ *Pachtler*: Mon. Germ. Paed. XVI. kt. 111—2.11.

²⁰⁴ V. ö. *Pachtler*: Mon. Genn. Paed. XVI. kt. 112. és 120. 1. *Dufrene* műve 1727—9.; *Wagneré* 1729—32.

²⁰⁵ *Wagner* könyve a magyar iskolák miatt több hazai vonatkozású kérdéssel foglalkozik. *Wagner* és *Dufrene* könyveit feltűnő hasonlóságuk miatt gyakran összetévesztik. Elősegíti ezt az is, hogy mindkettő *Rudimenta Historiae, sive brevis facilisque Methodus Juventutum Orthodoxam Notitiam Historiam imbuendi, pro Gymnasiis Societatis Jesu. Auctore eiusdem Societatis Sacerdote . . .* címen a szerzők neve nélkül jelent meg. V. ö. *Krones*: 410—1. 1. és jegyz.

batban már megkezdett munkára talált.²⁰⁶ 1735 végén a hivatalos felsőbbség is meglepéssel veszi tudomásul az eléje terjesztett és már foganatosított új tanulmányi rendet.²⁰⁷ A változtatás módjáról a *Molindes* által kötelezővé tett Typus világosít fel.²⁰⁸ „A Typus nem egyéb mint az egész gymnasium tananyagának módszeres feldolgozása, még pedig ama kor álláspontjáról kiválóan lelkiismeretes és tervszerű földolgozása: az első gymnasiumi utasítás, melynél teljesebbet és részletesebbet e korban sehol sem találunk.”²⁰⁹ Ehelyütt a történet anyagának a jezsuita iskola szellemében való mesteri felhasználása igazolhatja a Typus kiválóságát.

A jezsuita nevelés eszménye továbbra is változatlanul a vallásos és humanisztikus műveltségű ember. E cél megvalósítására használta fel a történetet is a Typus szerzője.²¹⁰

A történettanítás célja főképp a vallás-erkölcsi nevelés szolgálatában álljon. A történet ismerete győzzön meg Isten végtelen bölcseségéről és a mindenséget kormányzó nagy szeretetéről, de ezen felül tanítson meg a világ megvetésére is, megmutatván a földi dolgok múlandóságát és feltárván az erény jutalmának és a bűn büntetésének történeti példáit.^{210a} E vallás-erkölcsi cél elérése miatt szaggatják meg a történet szövegét erkölcsi reflexiók vagy pedig az egyes fejezetek végére fűzött „Notanda” és „Observationes” emelik ki a történeti anyag erkölcsi tanulságait. *Nagy Sándor* sorsa azt igazolja, hogy mennyire tünékeny a világ legnagyobb dicsősége is. *Augustusnak* nemcsak erkölcsi fogyatkozásait sorolja föl a tankönyv, hanem rámutat azokra az eszközökre is, melyekkel haragját szokta megfékezni.²¹¹ Az egyháztörténet eseményeinek kiszemelése és az egyes történeti tények kiemelése már abból a szemszögből történt, hogy e tárgy az ifjúságban a

²⁰⁶ *Pachtler Mon. Germ. Paed. XVf. kt. 120. 1.*

²⁰⁷ *Unterrichtsm. 1735. Stud., Abt.*

²⁰⁸ *Instructio Privata seu Typus cursus annui, pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Jesu editus. A. s. 1735. Tynaviae.*

²⁰⁹ *Fináczy: M. T. kt. 106. 1. v. ö. Molnár: 201. 1.*

²¹⁰ E vállalkozás sikerét már az is biztosította, hogy a Typus is, meg a Rudimenta is *Wagner* tollából valók.

^{210a} *a Typus: 36. 1. Rud. Praef. 8. 1.*

²¹¹ *Rudim.: 36. I.*

történeti Egyház iránt való törhetetlen hűség és engedelmes-ség érzületét alakítsa ki. Az Egyházra szórt bántó történeti rágalmakra épen ezért szándékosan nem tér ki vagy csak futólagosan tesz róluk említést a tankönyv.²¹³

A történettanítás másik célja, hogy bőséges anyagot szolgáltatson a latin stylus gyakorlására. A történet e hasznát a jezsuita iskola az 1700-as évektől kezdve már sűrűn értékesítette. A Typus úgyszólván az egész történeti anyagot feldolgozza szónoki beszédek és versek tételeivé. Vádbeszédet tűz ki a hitehagyott *Julián császár* ellen. *Szt. Jusztin* vértanúval vigasztaltatja a *Nero*-féle üldözések alatt a keresztény híveket. Ékes latin verset szerkesztet a tanulóival, melyben *Ádám* sírja el a paradicsomból való számkivetés keserű könnyeit. A magyar követek ajkára kérlelő beszédet adat a retorikában, hogy *Madarász Henrik* engedje el népünknek a hadi sarcot.^{31*}

Végül a történet ismeretének jeles haszna az is, hogy az iskolázott ifjú ennek birtokában később akár egyházi, akár világi pályán jól megállhatja a helyét. A Typus szellemét már magában ez is eléggé jellemzené, hogy a kor sürgető érvei közül ez a legelső utolsó helyre szorult és épen csak hogy említést nyer.²¹⁴

A pedagógia szempontjából első sorban azt a bölcs mér-sékletet kell kiemelnünk, mely a történeti anyag terjedelmét kiszabta. A tananyag ténylegesen akkora, amellyel az iskola megvalósíthatta a kor felfogása szerint a középfokú oktatás feladatát, hogy az egyetemes történet világos áttekintését közölje a tanulókkal. A jezsuita iskola tehát nem esett a többiek hibájába, melyekben a nagyra dagadt történeti anyag hosszá esztendőök során át sem volt befejezhető. De viszont nagyon is szűk volt a keret, melybe a történetet szorították. A Typus naponta egy negyed órát szán tanítására. Ez az iskolai év folyamán vagy 30 teljes órát tehetett ki.²¹⁵ Ily rövid id-ore szorított tanítás csak meglehetősen sovány történeti anyagot ölelhetett fel. Helyes érzékkel mellőzte egyébiránt

²¹² V. ö. Rud.: lib. III. Praefatio.: Typus: 234. 1.

²¹³ Typus: S. I.; 182. I.; 225. I.; 246. 1.

²¹⁴ Typus: 17. J. és 260. 1.

²¹⁵ V. ö. Typus: 265. 1.: *Fináczy*: 107. 1.

a tankönyv a történet forrásaira való utalásokat, ami nem lehet a gymnasium bevezető és tájékoztató munkájának a feladata. A jezsuita iskola a kor kívánságának megfelelően megvalósította tehát a célt: történeti bevezetést nyújtott az ifjúságnak.

A történet anyagát hat külön kis könyvecskében adták ki és mindegyik osztály számára pontosan megállapították, hogy mit kell elvégeznie. A Parvának az ószövetségi történetek jutottak, az egyháztörténet a Poesisbe és rhetorikába került.²¹⁶ A többi osztályok az egyetemes történet anyagán osztoztak. Az első három monarchia (Assyria, Perzsia, Görögország) és a római császárság története a Kr. u. IV. századig, azután Nagy Károlyi g és végül az utolsó 10 század története képezte egy-egy osztály anyagát. Eredetileg chronologiai táblázatok nélkül jelentek meg, a Wagner-féle történeti könyvek, később azonban minden egyes kötethez ezt is csatoltak. Mikor 1758-ban a hivatalos hatóság azt kívánja, hogy a grammatika után egy teljes éven át földrajzot tanítsanak, a német-római császárság történetét egy évre vonják össze (IV. századtól a XVIII. századig).²¹⁷ Az egyháztörténetet külön tanították, a hazai történet azonban az egyetemes történet keretében maradt. A német történet könnyebben kiemelkedett az egyetemes történet keretéből, de meg különben is, mert német ifjúságnak szánták a könyvet, bővebben tárgyalták.²¹⁸ Annál feltűnőbb volt a magyar iskolák szempontjából ez a fogyatéksége, melyet csak némileg enyhíthetett a sok akadémia, jutalomkönyv és ifjúsági színmű.

A történet — úgymond a tankönyv — az államban és politikai rendben háború és béke idején történt dolgok ismer-

²¹⁶ V. ö. Krones: 410—1. 1. és jegyz.

²¹⁷ *Rudimenta*: I. kt. *História Biblica*. 8°, 95. 1. Ó- és Újszövetség, az ősegyház rövid történetével. II. kt. 8°, 77 lap. *De praecipuis Monarchiis*. Assyria, Perzsia, Görögország és Róma *története* Kr. u. IV. sz.-ig. 8°, 121 lap. 4 részben: 1. A nyugat-római császárság megdőléig. 2. Nagy Károlyig. 3. Habs. Rudolfig. 4. Legújabb időkig. IV. kt. *De Regnis, aliisque Orbis Provinciis*. 8°, 135 lap. Európa és a többi világ-rész egyes országait veszi sorra. A felosztás alapja katli. és nem kath. országok. V. kt. *Rud. Geographica*. 8°, 89 lap. VI. kt. *Epitomen Historiáe Ecclesiasticae* ... 8°, 113 lap. V. ö. *Ebner*: 519. 11.

²¹⁸ *Rud.*: IV. kt. *Praefatio*.

rete. Ez a politikai történet, mely mellett megvan az Egyháznak is a története. A történet e kezdetleges meghatározása irányította a tankönyv íróját a történeti anyag összeválogatásában is. Az időrend megszakítatlan fonalának kedvéért összefűzött sok név és évszám közé sok egyvelegszerű különlegesség vegyül. Mi sem mutatja jobban azt a másfél százados űrt, mely a történettanítás szempontjából jezsuita és protestáns iskolát elválasztott, mint a történeti módszerek és kritikának saját korához mért nagy fogyatékosága. A történeti események oksági kapcsolásában gyakorta ütközik ki a „pragmatizmus” kezdetlegessége vagy teljes hiánya.²¹⁹ A tankönyv szerzője ismeri és értékese is kora protestáns történettanításának szempontjait: a négy monarchia kerete már csak hagyományos külsőség, mert a történeti anyag századok szerint tagolódik; itt-ott érinti a földrajzi sajátosságokat; fölvet a művelődésre vonatkozó kérdéseket is; részletesebben igyekszik megrajzolni az egyes országok jelen képét (hist, statistica); kiszélesíti a legújabb kor történetét; ismerteti a vallási és tudományos élet mozgalmait. Alig van végeredményben a kor iskolás történettanításának szempontja, melynek legalább halvány nyoma ne tükröződnék a jezsuita tankönyvben. A legtöbb azonban egy-két rövid kérdéssé zsugorodik és tartalmában felszínessé és maradvává válik, összefoglaló szempontjai részint korszerűek, részint a rend sajátos történeti felfogásából adódnak. Így pl. az egyház történetét a következő kérdések során ismerteti: a pápák sorrendje, választása, ellen-, rossz pápák; az Egyház helyzete, terjedése, eretnenségek, zsinatok, szertartások, szerzetes rendek, szentek és csodák. A vallásos jelleg a politikai történet keretében is erősen kidomborodó vonás. A magyar történet 60 kérdése közül több mint 20 a vallási viszonyokra vonatkozik. Királyainkat a hitben való buzgalmuk, az állam jóléte körül szerzett érdemeik és harci dicsőségük szerint csoportosítja. A művelődés-történeti vonatkozásokat is főlemlíti a könyv szűk kereteihez mérten. A hazai történet során így bukkanunk a következő kérdésekre: a magyarság érdemei az Egyház

²¹⁹ Rud. III. kt. 44. I. A magyarok azért pusztítják Germániai, már; megismerték az odavezető utakat.

körül; a királyválasztás módja; a magyar kormányforma; a rendek és városok szerepe: magyar igazságszolgáltatás; tanügyi állapotok: a magyarok jó és rossz tulajdonságai; külföldi írók tévedései a magyarokról.

A történettanítás módjáról is felvilágosítást ad a Typus. Mivel a történetben a történeti anyag ismerete a fontos, ezért ne követelje azt az iskola latin nyelven a tanulóktól. E jelentős és a régi hagyományos eljáráson rést ütő előírás nagyban elősegíthette, hogy értelmesen és kedvvel fogott az ifjúság a történet tanulásához.²²⁰ A tanár feladata a tanítás folyamán abban álljon, hogy a tankönyv szóban forgó kérdését mondja el részletesebben, vázolja a történeti esemény mellékkörülményeit és ügyeljen, hogy az előadás nyelve a tanulók felfogásához mért legyen. Az így előadottakat egy-két tanulóval rögtön mondassa el újra. A következő nap folyamán pedig egy-egy jobb tanuló kérdezze ki a többiektől. A feladott lecke egy negyed, fél vagy a felsőbb osztályokban a tankönyv egy egész oldala legyen.²²¹ Évenként két ünnepélyesebb beszámolót, akadémiát tartsanak, de a hetenkint tartott ilyen gyakorlatoknak fő anyaga is a történetből kerüljön ki. Az egyszerű kérdéseken kívül itt azonban az egész anyagot összefoglaló kérdések is szerepeljenek. Nagy haszna lesz annak, ha a chronologia mellett egyet-mást a földrajzból is megkövetel a tanár, hogy így az események helyét és idejét is jól ismerjék a tanulók.²²² Ezért az iskola falaira térképeket és chronologiai táblázatokat fűgesszenek. Példát ad a Typus

²²⁰ Typus: „Ne Syntaxisis quidem admittendum, ut latina utantur; cum res spectetur in história, non verba;” 22. 1.; „Quainquam felici experimento compertum sit, discipulos suapte ac avidè iniunctum pensum discere . . .” 18. 1.

²²¹ V. ö. Typus: 17, 166. 85. 11.

²²² Typus: „Ad augend uni fervorein praeter diias Aeademias Historicas sub anni finem examen pro praemiis. tribus quaestionibus, quae libellum totum pervagantur, propositis instituatur. 4. Plurimum profuerit, si praeter Chronologiain etiam Geographiae aliquid delibaverit Magister, effeceritque, ut non modo rem gestam, sed et quo loco, quoque tempore gesta sit, narrare possint discipuli, praesertim vero Epoeas praecipuas seu memoriales annos alte memoriae désignât. In earn rem Scholam Ceographicis et Chronologicis tabulis ornari conveniret.” 17. 1. V. ö. 22., 161. 11.

arra is, hogy milyen kérdéseket adjon föl a tanár a történetből. A történet kérdései vagy egyszerűek (quaestiones simplices) vagy összefoglalóak (quaest. complicatae). Az összefoglalókra adandó felelet föltételezi a tankönyv egész anyagának alapos ismeretét. Mivel érdeklődésüket nevek, évszámok, az események külső hasonlósága, erkölcsi célzata és tanulsága ragadja meg, ilyenek az összefoglaló, szerintük nehezebb kérdések is. Pl. a hűség példái? Hányan tettek valamilyen fogadalmat? Kik ölték meg saját gyermekeiket? Hányszor hadakoztak tengeren a rómaiak? Kik voltak egymást meg nem értő testvérek?²²³

Ha a történet tárgyát kiemelő szempontokhoz, feldolgozásához és felfogásához, a tanítás szűkre fogott mértékéhez férhet is szó a XVIII. század jezsuita iskoláiban, az iskolás pedagógia szemszögéből itt is fellelhetők a rend oktatásában megnyilvánuló régi és kiváló tulajdonságok. A pontosan meghatározott anyag, az osztályokra való éles elhatárolás, a történet lelkiismeretes elsajátíttatása stb. mind elismerésre méltó vonása a jezsuita iskolának.

Különös hangsúllyal kell kiemelnünk, hogy a magyar jezsuiták tollukkal is a legodaadóbban szolgálták a történet, főleg a hazai történet ismeretét és enemű munkásságuk egy része tisztán iskoláiknak jutott, másik részén iskola és magyar tudományosság osztozott meg. A történeti, főleg a hazai történeti tárgyú színjátékaik a múlt egy-egy kiszakított részét vitték ugyan a színpadra, de a történet eseményei meglehetősen hiteles hűséggel elevenedtek meg a jezsuita iskolák előadásain.²²⁴ Az egyes színjátékok nyomán újraéledt a magyar történetnek úgyszólván minden kora, legtöbb szereplő egyénisége, a megjelenítés korszerűségét pedig a Typusnak idevágó tilalma igazolja. E színjátékok pedagógiai értéke a történet szempontjából abban rejlett, hogy eleven valóságra váltotta az iskolai tanítás során megismert száraz tényeket. Mivel az egyes színdaraboknak legtöbbször erősen kiérezhető erkölcsi célzatuk is volt, az ifjúság lelke könnyen foghatott lángot a múlt nemes példáinak követésére.

²²³Typus: 164. 1.

²²⁴*Alszeghy*: 38. 1.

A sok munka és fáradság, mit a tanárok és az ifjúság az előadás sikere érdekében kifejtettek, gyakorta úgy látszott, hogy a komoly iskolai munkát is veszélyezteti. A korhú ruhák és a színpad díszítése, a kísérő zene biztosítása ezenfelül nem csekély anyagi kiadást is jelentett. Ezeknek akarta elejét venni a Typus rendelete, mely tiltja a költséges színi ruhák használatát és a zenét. Meghagyja ezenfelül, hogy a darabok betanítása csak a rendes órákon kívül történhetik.²²⁵ Páratlanul áll a jezsuita iskolázás történetében a magyar iskoláik által színrehozott játékok nagy száma. A magyar történeti tárgyú színjátékok végig kísérik bennünket úgyszólván az egész hazai történeten. Ezért tanulságos némiképp e színművek áttekintése a magyar történet eseményeinek sorrendje szempontjából.²²⁶

²²⁵ Typus: 24. 1.

²²⁶ Az ismert magyar tört. tárgyú darabok az előadás helyének és idejének megjelölésével: Szt. István király (N.-Várad, 1753.; N.-Szombat, 1743.); Szt. István Magyarország királynőjének nyilvánítja a Szt. Szűzet (Szakolcza, 1747.); A halálra keresett Szt. István magyar király (N.-Várad, 1753.); Meditatio II. verae devotionis (Szt. Istvánról); Gerardus (Szt; Gellértről); Primus Estoras (Eszierházy Örs fia); Szt. István és Gyula (N.-Várad, 1768.); Gyula erdélyi vajda (Kassa. 1764.); I. Béla korából: Hungaria tertio Christiana; Salamon korából: A trónjáról lemondott Salamon (Buda, 1759.); S. pusztaiba vándorol (N.-Várad, 1746.); S. és Béla küzdelme; S. és Geyza; Szt. László király (N.-Várad, 1743.); Szt. László N.-Várad védőszentje (N.-Várad, 1765.); Pracmium fidei et amoris (a cserhalmi ütközet, Sopron, 1723.); Kálmán és Álmos (Buda, 1754.); Kálmán megvakíttatja Álmost (Szakolcza, 1752.); Bouillon Gotfried; Béla Álmos fia (N.-Szombat, 1745.; Sz.-Fehérvár, 1764.); II. István (N.-Szombat, 1752.); II. Béla király által fölépített N.-Szombat (U. ott, 1741.); Imre és Endre harca a koronáért (N.-Várad, 1767.); Imre (N.-Szombat, 1768.); Endre harca a koronáért (Trencsén, 1761.); II. Endre korából: Palladium sacrum és a Trophaeum Mártis Hungarici; IV. Béla száműzött magyar király az Adriai tenger szigeteiről visszahívatik (N.-Szombat, 1762.); I. András (u. ott 1767.); I. Károly; Zsigmond; különösen Mátyás királyról készült számos darab: Hunyadi János (Buda 1754.); H. J. győzelme Mezd török császáron (N.-Szombat, 1750.); Mátyás király (Buda, 1768.); Hollós Mátyás szigorúsága bátyja, Mihály iránt (N.-Szombat, 1754.); Mihály kiszabadítása (u. ott, 1754.); Giskra, rablóvezér Mátyás szolgálatába lép (u. ott, 1754.); M. cseh fogságból trónra hívatik (Trencsén, 1749., N.-Szombat, 1707.); Matthias victor Hussitarum atque Turcarum (Pozsony, 1728.) ; Corvin János (Trencsén. 1749.); Corvin János vitézsége II. Mohamed ellen (u. ott, 1750.); Joh

Már a jezsuita drámaírás is meggyőzhet arról, hogy a rend magyarországi tagjai meleg érdeklődéssel fordultak a hazai történet felé. Döntő bizonyosságát ennek a tanárok irodalmi működése szolgáltatja. Mintha egész eljárásukból azt a meggyőződést olvashatnók ki, hogy kéréseitek a Rudimenta kiszabott történeti anyagát és minden erejükkel azon voltak, hogy módjukban álló lehetőségek felhasználásával pótolják azt, amit az iskolai tanítás meg nem adhatott. Hogy ez irányú munkásságuk mily nagy terjedelmű, megvilágíthatja az az egybevetés, mely *Pachtler* és *Duhr* alapján a német és magyar jezsuita történeti munkásság között tehető. Az adatok tényei bizonyítják, hogy a történetet jobban fölkarolták és nagyobb mértékben tanították, mint ez a Typus szabályaiból következett volna. A beszercebányai iskola évkönyve pl. az 1742. márc. 5-én tartott akadémia tárgyául a magyar királyok történetét nevezi meg. Ez ünnepélyes és hosszasabban tartó iskolai beszámoló semmiképpen sem volt lehetséges a Rudimenta néhány száraz kérdése alapján.²²⁷

A megtartott akadémiaik során sűrűn szerepelnek a magyar történetnek oly részletei, melyek csak a Rudimenta-nál sokkal kimerítőbb történeti tanítás alapján kerülhettek oda.

Nem annyira áttekinthető a jezsuiták történettanítása az egyetemi, illetve az akadémiai fokon. A nagyszombati «gyetem történetírója, *Fejér György*, megemlékezik az 1723-i orsz. gyűlés 70. art. 4. §-ról, melyben a rendek az egyetemnek a külföldiek mintájára való korszerű reformját kérik az uralkodótól. Ennek következményeképpen könyveli el, hogy 1755-ben változás állott be az egyetem tanulmányi rend-

Corvinus et Simon Keményius (Sopron, 1759.); Ulrichus de Ciliéi. Ezenkívül egyes nem királyi személyekről: Gritti Lajos (N.-Várad, 1744., Buda, 1744.); Fogács Ádám (N.-Várad, 1756.); Battyáni Farkas (N.-Várad, 1757., Kassa, 1770.); Zrínyi M., a szigetvári hős (N.-Várad, 1770., Kassa, 1740., Trenesén 1749.); Az Eszterházy testvérek gyűlölsége (Buda, 1751.); Battyány Ádám (Buda, 1754.); Nádasdy Tamás hűsége Ferdinánd királyhoz (Buda. 1755., 1769., Trenesén, 1746.); Apponyi János (Buda, 1767.); Buda Atilla testvére (Buda, 1770.); Atilla kegyessége (N.-Szombat, 1747.); Báthory István (N.-Szombat, 1746.); Szavoyai Jenő győzelme (Rozsnyó); Dobó István (Pozsony, 1729.); v. ö. *Finácxy*: M. T. I. kt. 126—7. 11.; *AJs-Aeghy*: Magy. tárgyú j. drámák. 102—114. 11.

²²⁷ *Jankovich*: 23. 1.

jében és ennek során *Bóka Miklós* lett a történet és ékesszólás legelső tanára.²²⁸ 1754-ben az egyháztörténet számára is külön tanárt tüntet föl a theologiai tanárok névjegyzéke és a legelsőnek *Pintér Józsefei* nevezi meg. E változásra a Studienkommission 1752-i rendelete világíthat rá, mely a jog és hittudományok hallgatóitól külön történeti előképzettséget követelt meg.²²⁹ 1766-ban *Schmeltzer Ignácot*, mint az éremtan tanárát jegyzi föl az egyetem évkönyve. A következő évben *Palma Ferencsel* a földrajz nyer új tanszéket. A jogi karon a XVII. század közepétől kezdve szerepel a hazai jog tanítása, mely bizonyosfokú történeti anyag közlése nélkül elképzelhetetlen. Hogy mikor kezdett gondoskodni a kar különfoglalt történeti tanításról, pontosan meg nem állapítható; az 1730-as évek után azonban már bizonynyal, legalább erre következtethetünk abból, hogy külföldi mintára a bölcsészettan történettanára nevét gyakran egy-két év múlva a theologiai (itt egyh. tört.) vagy jogi kar névsorában találjuk.²³⁰ A Budára került egyetem névjegyzékén már ott szerepel a jogi kar történettánára is, aki egyetemes és újkori államtörténetet adott elő.²³¹

Az egyetem 1769. évi reformja a bölcsészet hagyományos négy tanszéke mellé ideiglenesen újat állít a történet és ékesszólás számára. Az 1775. 6. tanév elején a történet előadása önállósul, mert az ékesszólást az aesthetikához kapcsolják. Nem csekély nehézséggel jár a történet tanítására vonatkozó közölt adatok kielégítő magyarázata. Növeli még a nehézséget, hogy az egyetemen a magisteri fokozat elnyerésére kitűzött írásbeli tételek során 1719-ben Magyarország története 1564—1577-ig szerepel. *Bóka* ugyan 1735-ben, mint a legelső professor Historiarum szerepel, de utána 1754-ig nem találunk történeti tanárt feltüntetve. Ekkor nyitja meg ezek sorát újra *Pintér* és hol prof. historiae sacrae, hol prof. historiae sacrae et profanae áll neveik mellett. E hézagos és nehezen magyarázható adatokra világot vet némiképp és magyarázatul szolgál a bécsi egyetem helyzete. A jezsuiták a XVIII. század első

²²⁸ *Fejér*: 19. 1.

²²⁹ *Kink*: 460. I. és jegyz. V. ö. u. ott 598. 1.; *Beer-Hochegger*: 347. L.

²³⁰ *Fejér*: 51. 1. Fonovics János, 1757-ben; Lábos, 1770-ben.

²³¹ *Pauler*: 21. 81. 30. 1.

tizedétől fogva vittek az akadémiákra és rendszeres disputációkra történeti kérdéseket. 1707—1712-ig a bécsi bölcsészeti kar vitatkozásai során sok történeti tétel szerepel. Majd a kar etliika tanára adja elő az egyetemes *történetet*. E minőségben *Molindes Ferenc*, későbbi tartományfőnököt találjuk Bécsben, akinek nevéhez fűződik a Typus elrendelése és ezzel kapcsolatban a jezsuita iskolák rendszeres történet tanításának meghonosítása.²¹² Támogatták a jezsuita iskolák e sajátos keretekben ápolt történet tanítását a tanárok történeti tárgyú művei, melyek vagy iskolaszerű munkásságukból nőttek ki, vagy mint ajándékkönyvek segítségül lehettek, hogy az akadémiákon a történet egy-egy kikapott részletét megvitathassák. Ez magyarázza, hogy a könyvek előszava hivatkozik iskolára és ifjúságra akkor is, ha a könyv tárgyánál és terjedelménél fogva iskolai használatra nem is tarthatott számont. A nagyszombati egyetem esetében is ez szolgálhat magyarázatul. Megerősíti e feltevést az a páratlanul álló történetírói tevékenység, melynek otthona épen a jezsuiták nagyszombati háza. A rend íróinak jegyzéke 1776-ig 80-nál több történeti tárgyú munkát sorol fel, melyek a nagyszombati ház tagjainak tollából kerültek napvilágra. Az 1719-ben kitűzött magyar történeti tétel nem lesz olyannyira csodálatos, ha arra gondolunk, hogy előtte való évben jelenteti meg *Kazy János I. Ferdinánd* uralkodásáról szóló munkáját, a kérdéses esztendőben pedig *II. Miksáról* és *Savoyai Jenő* győzelméről írt könyvét adta ki az egyetem nyomdája.²³³ 1720 előtt több mint 55 történeti munka jelent meg Nagyszombatban, melyek között akad összefoglaló magyar történet,²³⁴ magyar őstörténet,²³⁵ egyetemes világi és egyházi történet,²³⁶ magyar egyháztörté-

²³² *Scherer*: 506. I. Molindes az egyetem hallgatói számára tanönyvet is szerkesztett: *Synopsis historiae universalis...* Wien, 1731.; *Synopsis eontinuata...* Wien, 1714. címmel.

²³³ *Brevis commentarins rerum in Hungária, Croatia et Transylvania gestarum tempore Ferdinandi I. Tyrn.* 8°, 1718.; *Pars TL Maximilian! IL Imperium complexa.* 8°, 1719.; *Eugenius Sabaud. Dux...* 1719.

²³⁴ *Timon*: *Synopsis nova chronologies ..* 1714—5.; *Szenioányi M.*: *Summariim chronologiae Hung...* 1697.

²³⁵ Földvári M.: *Quaestiones hist, de rebus Hunnicis ...* 1712.

²³⁸ *Szenioányi M.*: *Chronologia sacra tum profana...* 1689.

net.²³⁷ Vannak magyar hősökre, királyokra vonatkozó írá-
sok,²³⁸ a közelmúlt nagy történeti eseményeit ismertető vagy
méltató művek.²³⁹ Egy-két munkában sajátosan kapcsolódik
a vizsgálódás földrajzi és történeti szempontja.²⁴⁰ Később
csak folyton nő e kiadványok száma, jelentős számban kerül-
nek sajtó alá az iskola számára készült történeti könyvek, a
legtöbbször természetesen a Rudimenta jelenik meg;²⁴¹ kibő-
vítve kiadják *Tursellin* történeti tankönyvét,²⁴² *Puteanus*
munkáját,²⁴³ iskolai célra a magyar történet és az egyetemes
történet egy vázlatát.²⁴⁴ A *Heuenesi Gábor* által megindított
mozgalom először a magyar egyháztörténet kutatására indítja
a jezsuitákat. Később mindinkább szélesedik kutató munká-
juk mezeje, míg végül a politikai történet területén találjuk
legtöbbjüket. A X. 111. század nagy lendületet vett történeti
kutatásaiban a jezsuitaké a vezető szerep és e munkásságuk
szinte páratlanul áll egész rendjük történetében. A század
legnagyobb adatgyűjtő, rendszerező munkássága és a kritikai
feldolgozás az ő nevükhöz fűződik, érdemük az egyetemes
történet és német nemzeti múlt területén fáradhatatlanul ku-
tató protestánsokéhoz mérhető csak. Hazai vezető szerepüket
egy századon át biztosította a hivatalos hatalom támogatása

²³⁷ *Pafshntich János*: Infulata Hung, sanctitas. .. 1692.; újra kiadta
Tarnácz István, 1695. 1735.; Szt. Imréről *Dugonics Imre*, 1708.; *Varjú*
Z.s. a magyarok megtéréséről ír 1711.: *Timon*: Purpura panonica...
1715.; bővítve *Kassa*. 1745.; *Kolozsvár*, 1746.

²³⁸ *Csele István*: Dtiodeim Stephani Heroes Hungariae. 1681.;
Bednari M.: Stratagemata Mártis Hungariae... 1716. ;*Földvári M.*:
Mátyásról, 1715.: *Fitter A.*: I. Károlyról. 1712.: *Beniczki F.*: Hunyadi
Jánosról. 1705.

²³⁹ *Dénni J.*: lotharingiai Károlyról, 1688.; *Gussits M.*: bádeni
Lajosról, 1692.: *Fichtenberger J.*: III. Károlyról, 1717. ír.

²⁴⁰ *Hidi Gi.*: De celebrioribus Pannóniáé urbibus. 1718.; *Timon*:
a magyar városokat írja le, 1701—2, *Szerdahelyi* által kibővítve, *Kassa*,
1722, 1752. N.-Szombat, 1740.: *Csiba L.*: Tyrnavia nascens, sive Béla II...
1706, Tým. crescens (öt életrajz keretében) ... 1707, ugyanezt dolgozza
föl *Rajcsányi Gy.*

²⁴¹ N.-S/ombat, 1732, 1755, 1756, 1767, 1775, 1785.

²⁴² *Rost T.*: Epitome Tursellini aueta.

²⁴³ *Sarmeda D.*: ... Eici Puteani Hist. ... lib. IV. 1744.

²⁴⁴ historiae Regni Hungariae... 1741.; Tentamen ex historia uni-
versali, 1776.

és joidéig a rendi szervezet.²⁴⁵ A történetkutatás hazai munkásainak felfogására és a századvégi szellemi áramlatra jellemző, hogy az exjezsuita *Pray* körül csoportosulnak felekezeti különbség nélkül valamennyien.²⁴⁰ *Heuenesi, Kaprinai, Katona, Pray* stb. tudós munkáinak és kutatásainak nyomán egész sereg jezsuita fog tollat, hogy komolyszavú összefoglalások, történeti tárgyú ünnepi versek, beszédek és vallásos könyvek erejével alakítsa és irányítsa a történeti közfelfogást.

Az ilyen vitatkozások és promotiok alkalmával napvilágot látott munkák sora páratlanul áll a rend múltjában is. Iskolai szerepüket sem lehet lebecsülnünk. A rendszeres tanítást nem pótolhatták ugyan, de arról, hogy nyomtalanul el ne vesszenek, gondoskodtak a vitatkozások és akadémiák.

A nagyszombati tanárok további buzgólkodásuk eredményeként adtak ki összefüggő hazai történetet,²⁴⁷ egyháztörténeti műveket,²⁴⁸ foglalkoztak a török történettel,²⁴⁹ írtak történeti vallásos életrajzokat,²⁵⁰ szemelvényeket közöltek történetírókból,²⁵¹ szerkesztettek földrajzi munkákat.²⁵²

A kassai főiskolával kapcsolatban hasonló körülmények között több mint 40, Kolozsvárt 25, Pozsonyban 10, Bécsben

²⁴⁵ *Honion*: 12. 1.

²⁴⁶ *Roman*: 21. 1

²⁴⁷ *Babai F.*: Hungariae Reges... 1773.; *Forcholdi J.*: Hist. Regn. Hung... 1737.; *Kéri V.*: Hist. Regn. Hung.; *Nádai j.*: Reges Hung. Pannonii.; *Németi J.*: u. az; *Schneider Gy.*: Hebdomas Regn. Hung. Leutschoviae.; *Toluai L.*: Imago Hung. 1729.; *Thuróczi László*: Hung, cum suis regibus.. 1729, 1768.; *Teixelberger F.*: Virtus coronata Regum . . . 1750.; *Répszeli L.*: Hunnias ... 1731.

²⁴⁸ *Mindszenti A.*: Propugnaeulum Reipubl... 1724. es 1725.; *Hicsoldt P.*: a magyarok Mária tiszteletéről... 1728.; *Liikei N.* 1737., *Marcus I.* 1742., *Prileszky J.* 1743—4. a magyar szentek életéről írtak.

²⁴⁹ *Kéri F.*: Epitome Hist. Bysaitinae 1738—42., 1744.; *Schmitt M.*: Imperatores Ottomanici. . . 1747—52.; *Muszka M.*: u. az 1750.

²⁵⁰ *Csernovics*: Hunyadi Jánosról, 1724.; *Ároai Gy.*: u. arról 1742.; *Koller J.*: a Pálfiakról és Erdődiekről, 1729.; *Carl J.*: Mátyás királyról, 1731.; *Meister J.*: Szt. Istvánról... 1743.; *Matyasooszky I.*: kiváló magyar férfiakról, 1744.; *Platthy M.*: Zrínyi Miklósról, 1751.

²⁵¹ *Ároai Gy.*: Selectae ex profanis scriptoribus historiae, 1734—1735.

²⁵² *Schez Péter*: Geographia, 1726—7.; *Timon*: Imago Hungariae antiquae et novae, 1735, 1762.; eredetileg Kassán, 1733—34.

több mint tíz, különböző vagy ismeretlen helyen újra vagy 40 ilyen történeti munka jelent meg. Számra nézve a legtöbb a magyar történetbe vág vagy annak összefoglalása:²⁵³ a kolozsvári tanárok az erdélyi történet szorgalmas munkásai.²⁵⁴ Az egyháztörténet egy-két könyvén kívül²⁵³ akad irodalomtörténet,²⁵⁶ szép számmal földrajzi munka,²⁵⁷ végül számos vallásos tárgyú magyar szentekről, jámbor férfiakról szóló mű és országos méltóságot viselt nagy emberek jegyzéke.

4. A történettanítás a kegyesrendiek iskoláiban.

A tanító szerzetes rendek sorából a XVIII. század folyamán a kegyes tanító rend kerül az élre. Iskoláikat nem feszélyezte túlon túl a múlt iskolai hagyománya, a rend kiváló tagjai külföldi egyetemeken végeztek, a rendtagok külön magyar rendtartományba tömörültek, ami a szabadabb fejlő-

²⁵³ Csak egyet-kettőt emelünk ki a sok közül: *Rost T.*: Epitome chronologica rerum hung. Cassov. 1736.; *Spangár A.*: Magyar Krónikája, Kassa. 1738.; *Szegedi M.*: Res gestae in Hung... Cassov. 1740.; *Adányi A.*: Fasti Hung. Cassov. 1742.; *Hedri A.*: Exordium Apost. Hung. Regni. Claudipoli, 1727.; *Horoáth M.*: Intoductio ad hist, hung.-critico-politicam. Viennae, 1770.

²⁵⁴ *Csernomcs F.*: Magni Manes Transylvaniae... Claudip. 1772.; *Daróczy Gy.*: Epitome chronologica rerum Hung, et Transylv ... Claudip. 1737.; *Handler A.*: Principes tredecim Transylv... Claudip. 1733.; *Petkő M.*: Selecta Hero ura Daciae spectacula. Claudip. 1731.; *Okolicsányi E.*: Décréta et vitae Regum, qui Transylvaniam possedere... Claudip. 1743.; újra u. ott *Szegedi J.* 1745. és folytatja is 1763.; *Dzian L.*: ... Lites-de principatus Transylv. 1725, 1743/4.; *Illia A.*: Ortus et Progressus variarum in Dacia gentium et religionum cum Principibus eiusdem usque ad a. 1722. Claudip. 1730, újra 1764.; *Muszka A.*: Heroes Daciae... Claudip. 1744., Felices duorum Voivodarum.. . expeditiones. Claudip. 1744.

²⁵⁵ *Bombardi M.*: Epitome historiae ecclesiasticae. Claudip. 1734.; *Péterffy K.*: a magyarországi zsinatokról Pozsony, 1714.; *Dzian Kassán* (1732), *Nemai J.* Kolozsvárott rendezti sajtó alá Sulpitius Severus történetét.

²⁵⁶ *Árvai Gy.*: Res litteraria Hungariae. Cassoviae. 1735.

²⁵⁷ *Bombardi*: Topographia magni Regni Hung. 1750. *Terstyánszky* adta ki; *Neumayr J.*: Imago Hung. Cassoviae, 1721.; *Timon*: Hung, antiquae, novae, Cassoviae, 1735—34.

dés lehetőségével járt, és nagy lelkesedéssel szentelték minden erejüket kizárólagosan a nevelésnek. Mindezen kiválóságuk lett azután titka gyors hazai elterjedésüknek. Nem volt a XV111. század második felének elméleti vagy gyakorlati pedagógiai mozgalma, melyből a rend részét ki ne vette volna. Bécsben a kegyesrendi *Max Gratian* befolyásos és nagytekintélyű tantervalkotó szerepét a magyar piaristák számos reformtervezete kíséri nyomon, Erre a munkára a *Corner* bárókat, *βajtay Antalt. Benyák Bernátot* széles európai műveltség, jelentős elméleti pedagógiai képzettség tette alkalmassá. A piaristák tanulmányi rendjének különös újszerűsége főleg a természettudományok iskolás ápolásában nyilvánult.

Iskoláikban a történet tanításának térfoglalása pontosan nyomon nem követhető. Hazánkban a jezsuitáknál később kezdik meg az egyetemes történet tanítását. A német rendtartományokban a felettes hatóságok rokonszenvét már azzal is megnyerték, hogy lelkiismeretesen és vonakodás nélkül igyekeztek minden intézkedésnek eleget tenni. A jezsuitákhoz intézett számos sürgetés a történet tanítását illetőleg nem lehetett vád a piarista iskolák ellen, legalább is ennek semmi nyoma sincsen. A rend 1694. évi tanulmányi rendje a két felső grammatikai osztálynak a bibliai, a humanitásnak és a retorikának pedig az egyetemes történet és a földrajz elemeit írja elő.²⁵⁸ E két utóbbi osztályban a római történetírók közül *Sallustiust, Livium, Qu. Curtium* olvastatja a tanulókkal.²⁵⁹ Ezzel a tanulmányi renddel taníthattak 1721-ig, amikor a különálló rendtartományá alakultak. Az 1735. évi német tartományi gyűlésük a történetről, mint meghonosított tárgyról tesz említést és történeti tankönyveket ajánl, a jezsuitákét. *Tursellini,* stb.²⁶⁰ Egy 1752. évi jelentésük szerint a bibliai és az egyetemes történet tanítására a Znaimban kiadott könyveket használják, e biblia nyomát hazai piarista iskoláinkban is megellehetjük.²⁶¹ A magyar piaristák 1747-i káptalanjának sürgetéséből úgy látszik, hogy rendszeres történettanítás még

²⁵⁸ *Wolke:* Mon. Germ. Paed. XXX. kt. 57. 1.

²⁵⁹ *Wolke:* Mon. Germ. Paed. XXX. kt. 63. 1. v. ö. *Miskolczy:* Privagei Koll. 59. 1.

²⁶⁰ *Wolke:* u. ott 75. 1.

²⁶¹ *Cserhalmi:* 74. 1. v. ö. *Wolke:* Mon. Germ. Paed. XXX. XVIII. 1.

nem folyt iskoláikban,²⁶² de *Szlopnjai* Elek rendfőnök már e káptalant megelőző esztendőben megbízta *Jurovics Glicért*, hogy a rend iskolái számára szerkessze meg a magyar történet tankönyvét. Az 1752-ben kötelezővé tett *Systema Studiorum pro Gymnasiis Scholarum Piarum* már elrendeli, hogy önállóan tanítsák a hazai történetet.²⁶³ A különálló egyetemes és hazai történet tanítása tehát csaknem egyidőre esik a piaristáknál. A kor történeti érdeklődésének megfelelőleg, melyet jó ideig a magyarság eredetének és a honfoglalásnak kérdése köt le, a magyar történet tanításában is az origó tárgyalásának jut a legjelentősebb szerep.²⁶⁴

A XVIII. sz. közepén *Corner János* foglalkozik a piarista iskolák korszerű reformjával és 1757-ben *Methodus Institutendae Inventutis apud Scholas Pias* c. tervezetét küldi szét a piarista iskoláknak, melyben a történetnek és földrajznak a szokásosnál jelentősebb szerepet szán. A történet tanításához fűzött utasításai arról győznek meg, hogy a történetet a művelődés szempontjából óhajtja tárgyalatni.²⁶⁵ A történet magasabb szempontokat tekintsen és ne szorítkozzék a genealógiákra és háborúk leírására, hanem terjeszkedjék ki a műveltségi állapotokra, melyek a nemzet haladásának hű képét adják.^{263a} Mivel e *Methodus* nagyobb követelményekkel lép fel, mint az 1766. évi *Norma Studiorum*, ha nem is volt a *Methodus*nak tisztára csak ajánló ereje, az abban megkövetelt tanulmányi eredményt mégsem érték el az iskolák.²⁶⁶ *Bajtay Antalnak*, a bécsi *Lichtenstein* akadémián működő tudós piarista történettanárnak előadásai sem elégedtek meg már a század közepén a háborúk és békekötések pusztázásával, hanem újszerű történeti felfogás nyomán mindenütt eszméket kerestek a múlt eseményeiben.²⁶⁷ *Bajtay*, mint 77.

²⁶² *Miskolczy, Bajtay*: 126. 1. „Statutum est. . historiam in humaniores scholas nostras, quo celerius fieri poterit, introducendam esse.”

²⁶³ *Miskolczy*: Privigy. 71. 1.

²⁶⁴ *Fináczy*: M. T. I. kt. 151. 1.

²⁶⁵ *Takáts*: Benyák 62—3. 11.

^{265a} *Miskolczy*: Privigy. Koll. 71. 1.

²⁶⁶ *Fináczy*: M. T. I. kt. 149—50. 11. *Miskolczy*: *Bajtay*, 129. 1.

²⁶⁹ *Miskolczy*: *Bajtay* 15. 1. Specimen rationis in historicis institutionibus susceptae.

József nevelője két történeti tankönyvet is írt *Historia politica Hungariae . . .*²⁶⁸ és *História Statistica Hungariae Regnorum-que eidem adnexorum*²⁶⁹ címmel. E kéziratban fennmaradt munkák bizonyosságai, hogy szerzőjük a történet tudományos és iskolai értékelésében korának magaslatán állott. A történet *Bajtay* kezében nem száraz adatszerű anyag többé, hanem a kibontakozó eszmék keletkezésének, küzdelmeinek színtere. A kényes feladat különleges célokat tűzött az udvari nevelő elé, de történeti felfogásának sajátos vonásait a történet katolikus szempontjainak hangsúlyozása mellett mégis a hazai alkotmány és magyar múlt tisztelete és megbecsülése adják. Hogy *II. József* mégis kevés önzetlen történeti érzékkel rendelkezett, az korának és egyéni lelki berendezettségének volt következménye, nem pedig annak az alapos történeti képzésnek, melyben részesült.²⁷⁰ *Bajtay* *História politica*-ja kristályos alakban tükrözi a XVIII. sz. közepétől az iskolás történeti anyagot és annak elrendezését.

A könyv bevezetése az ország alkotmányos életének jelen formáját mutatja be. Ismerteti a királyi hatalmat, törvényhozást, rendeket és vallási felekezeteket. Alapvető fogalmaknak szánja ezeket, de egyben célkitűzésszámba is megy mindez, mert a történettannítás további feladata, hogy a történet megvilágításában mindezeket eredetükben és kifejlődésükben ismertesse meg. A magyar történetet a kor szokása szerint öt korszakra osztja. Ebből kettő a kor sajátos felfogásában gyökerezik: az első, mely a hunoknak, avaroknak, mint a magyarság őseinek múltját tárgyalja a magyar honfoglalás és kalandozások történetével együtt; az utolsó, a legújabb kor, melyre különös súlyt vetettek, 1707-től, amikor egy kézbe került újra Magyarország és Erdély uralma.²⁷¹ Az árpádházi, vegyes-, habsburg-házi királyok múltja alkotja a magyar történet többi szakaszait. *Bajtay* igyekszik szorgosan megszőni mindazt a sok szálát, mely a hazai múlt eseményeit az egye-

²⁶⁸ M. N. M. 323, 324, 333, 339, 341, 342, 2823. fol. Lat.; 2288, Quart. Lat.

²⁶⁸ M. N. M. 254, 255, 609. Quart. Lat.

²⁷⁰ V. ö. *Arneth*: IV. kt. 168, 171—2. 11.; *Mitrofanoo*: 88—90. 11.; *Marczali*: I. kt. 372. 1.

²⁷¹ V. ö. *Horányi*: 93. 1.

ternes történethez, de főleg a Habsburgok történetéhez fűzi. Az uralkodókról, de különösen a Habsburg-házból származókról a legnagyobb tisztelet hangján szól ugyan, de anélkül, hogy egyes intézkedéseikre vonatkozó (*Perényi* elfogatása, a német zsoldosok garázdálkodásai) kritikai megjegyzéseit elhallgatná. Részletesen ismerteti a királyság megalapításával és Szt. István uralkodásával kapcsolatban a magyar egyház és a szent korona jogait. Hangsúlyozza az ország függetlenségét (*Péter* „hálából” fizet adót *Henriknek*). Kiemeli az *Anjouk* érdemeit, lelkesülten beszél *Hunyadi János* vitézségéről, *Mátyás* király nagyságáról és beszámol, mint minden külföldi történet tankönyv, uralkodása kulturális mozgalmairól. A kettős királyválasztás után érdekesen szövi tovább az események fonalát és így világot vet a németpárti írók XVIII. századbéli felfogására. A mohácsi szerencsétlenség után örökösödési jogon illette meg a Habsburgokat a magyar trón, ezért *Szapolyait*, kit féktelen nagyravágyása vitt a szakadásba, majd a török karjaiba, sok más kortársával együtt *Bajtay* is elítéli. Rámutat arra, hogy királyaink mennyi áldozat árán szereztek vissza az országot a töröktől, írásából úgy tetszik, hogy a hazai török világ megítélésénél a sanyargatások és zaklatások friss híreit leszámítva kettős történeti szál fut múltunkban. Aminthogy a magyar párti mozgalmaknak törökkel való szövetkezése és ezzel kapcsolatban a törökök hazai szerepe is különböző elbírálás alá esett a kor és a pártok szemében. *Bajtay* elítéli ugyan a felkeléseket, de a *Rákóczi-félenek* leírásából többször rokonszenves hang csillan ki. Szorgosan összegyűjti az adatokat arra, hogy mennyit ártottak a felkelések a kath. intézményeknek.

Hasonló álláspontból világítja meg *Bajtay* másik munkája, hogy mit értettek hazai statisztika alatt a kor főiskoláin. A könyvekre osztott mű első részében²⁷² a szent korona országainak természeti viszonyait és a szent korona jelvényeit írja le. Azután a király, királyfi és királyné közjogi helyzetét ismerteti; elsorolja Magyarország népeit és rendjeit. Mindezeket történeti kialakulásukban és jogaikkal együtt fejt ki. Külön részben ismerteti a vallási viszonyokat,

²⁷² *Horányi*: 93. és köv. 11.; *Miskolczy*: *Bajtay*, 116. 1.

a történeti egyház helyzetét, jogait, az egyházi bíraskodást, hiteles helyeket stb. Végül a polgári állapotok rajza következik a dikasztériumok, a törvényhozás és országos hivatalok jogtörténeti ismertetésével. A mű az ország gazdasági és műveltségi (iskolázás, irodalom) viszonyainak vázolásával zárul.

Cöruerne fent említett tanterve is *Bajtaynak* egy tervezetén épül föl.²⁷⁸ Ennek keretében a grammatikai iskoláknak a magyar történetet és a hazai földrajzot szánja magyar nyelven. A poesisben a világtörténelem tanítására *Lenglet du Fresnoy* könyvét ajánlja,²⁷¹ a retorika két évében pedig az európai államok történetét taníttatná. A filozófián *Corsiini* könyvéből kíván bölcsellettörténetet taníttatni.²⁷⁵ *Bajtay* felfogása a történet tanításának módjáról a XVIII. század derekáról a legértékesebb elmélkedés, ami magyar tanító tolla alól kikerült. Gyökerében francia hatásból fakadt.²⁷⁶

A kalocsai, nagykanizsai és tatai piarista iskolák alapító leveleinek tanúsága szerint a retorikában az első öt század egyháztörténetének tanítására kötelezik magukat. A történet hasonló iskolás helyzetére vet világot a régebbi, nyitrai iskolájuknak 1775-ben a Helytartótanácsához benyújtott felterjesztése.²⁷⁸ A rendtagok képzésére szolgáló nyitrai főiskolájukban 1741-ben már széles alapon tanították az egyháztörténetet.²⁷⁹

Katsor Keresztély látja el a Ratio Educationis előtt történeti tankönyvekkel a piarista iskolákat. Megírta a magyar történet rövid vázlatát,²⁸⁰ szerkesztett egyetemes történetet

²⁷³ *Miskolczy*: *Bajtay*, 129. 1.; a tervezet ismertetése is itt található.

²⁷⁴ *Méthode pour étudier l'histoire...* 2 kt. Brüssel. 1714. v. ö. *Scherer*: 485. 1.; *Hurter*: IV. kt. 1105. 1150. 11.

²⁷⁵ *Corsini*, lásd *Hurter*: V, 1. 120. 1.

²⁷⁶ Lásd 108. 1.

²⁷⁷ *Mészáros*: 11, 335, 339. 11.

²⁷⁸ *Csősz*: 874. 1. és jegy ζ.

²⁷⁸ *Csősz*: 517. 1. és jegyz. „Professor unus tradet historiam Ecclesiasticam in epochas divisam, cui praemittet historiam religionis et ecclesiae christianae notionem, scopum et utilitatem historiae, in theologia, tum fontes, tum subsidia veritatis historicae. Démuni Chronologia, Gcographiia et Critica ...”

²⁸⁰ *Sciagraphia, seu de ortu et progressu Hungarorum Commientaria Tironibus Piarum scholarum religiosus tradita.* 1762. v. ö. *Korányi*: II. kt. 185. 1.

különböző kiadásokban, melyekben együtt, de különváltan is szerepel egyháztörténet.²⁸¹ Gondoskodik *Katsor* kérdésekbe foglalt bibliai történetekről is, sőt Erdély rövid múltját is megírja.²⁸²

1762. májusában dolgozta ki egy hármas bizottság *Tapolcsányi* rendfőnök vezetése alatt a Ratio E. előtt érvényes utolsó tanulmányi rendjüket. Ez a munkálat a történettanársra vonatkozólag a meglevő szokást szentesítette, amennyiben a retorikában egyháztörténetet, a grammatikai osztályokban egyetemes történetet ír elő. „A . . . földrajz és ehnologia alapjaival szintén ez osztályokban ismerkednek meg a tanulók. A magyarok történetének megkezdése előtt Magyarország múltjával foglalkoznak a magyarok bejövetele előtt. Majd a vándorlás, a honalapítás és a királyság korát tárgyalják.” Feltűnő, hogy a görögök történetét kiszakították a poesis számára, „mert ez haszonnal értékesíthető a költés történetének tárgyalásánál.”²⁸⁵

A kegyes tanítórend tagjai szintén belekapcsolódtak a XVIII. század élénk történeti kutató munkásságába, de közel sem olyan mértékben, mint a magyar jezsuiták.

5. A történet tanítása egyéb katolikus iskolákban.

A pálosok történettanításáról kevés az adat. Pápai iskolájuk tantervét 1761-ben *Rosty Miklós* prefektus foglalja össze és valószínűleg a hagyományos tanítás módját örökíti csak meg. Eszerint olvastatják a hagyományos történetírókat és külön is tanítanak egyetemes történetet, „amelynek betanítására az egyes osztályok tanárai különös gondot fordítanak. Történettudásukat az ifjak ünnepélyesen mutassák

²⁸¹ *História universalis... cum sua Isagoge .. 1764.; Commentarium summam historiae sacrae et profanae complectens 1764.; Monarchiologia... 1765.; Contractio compendiosa historiae ecclesiasticae.. 1765.; . . . rerum sacrarum Vet. Testamenti notitia, 1767.; Synopsis historiae universalis sacrae et profanae per IV. Monarchias . . . 1770.*

²⁸² *História sacra Vet. et Novi testamenti quaestionibus illustrata; Brevissum Compendium Principatus Transilvanici Historiam ab. a. 1525—1703. complectens. v. ö. Korányi: 185. és kbv. 11.*

²⁸³ *Takáts: A bpesti koll. 171. 1.*

be (akadémia).²⁸⁴ 1756—61-ig Pápán volt a pálosok theológiai intézete is, amelynek tanulmányai között szintén szerepel a történet. A történeti iskolás munkásság jele a pápai intézetben *Kelemen György* kézirati műve: „Praecognita historiae universalis”, mely részletesen foglalkozik a magyar történet kérdéseivel is, egyben arra mutat, hogy a magyar történetet az egyetemes keretében adják elő.

Ezenkívül tudomásunk van, hogy a nagyváradi,²⁸⁵ pozsonyi,²⁸⁶ rozsnói,²⁸⁷ katolikus gimnáziumokban is tanítottak történetet a Ratio Educationis előtt. Pozsonyban *Podlusáni Zsigmond*: De rebus gestis Hungariae Regum; Rozsnón *Timon* jezsuita: Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transylv. c. munkáját használták a tanítás vezérfonalául.

A Mária Terézia uralkodása alatt létesített akadémiák és kollégiumok mindegyikében szerepel a történet. Ezek tantervei mutatják már azon tervezetések befolyását, melyek a Ratio Educationist megelőzték és amelyeken a nyugati hatás is erősen érezhető.²⁸⁸ A humanisztikus nevelés hagyományos irányát meg akarták továbbra is tartani, a reális ismeretek közlését pedig a rendes tárgyak mellett szereplő feltűnően sok rendkívüli tárgy volt hivatva szolgálni. A történet rendes tárgyként szerepel a kir. Terézia akadémián,²⁸⁹ a bécsi Teresianumban,²⁹¹ a nagyváradi kir. konviktusban,²⁹¹ rendkívüli tárgy volt a történet a *Migazzi-féle* kollégium órarendjében.²⁹²

A történet tanítása a katolikus iskolákban tehát a jezsuitákéhoz hasonló. Az 1730-as évek után a legtöbb iskola rátér az egyetemes történet tanítására. A négy monarchia a jezsuita iskolákon kívül szerepel a piaristák és pálosok

²⁸⁴ *Bakonyvári*: 57, 61—3, 65. 11.

²⁸⁶ *Cséplő*: 65. I.

²⁸⁶ *Schönvitzky*: 158—9, J70. 11.

²⁸⁷ *Tóth*: 11. 11.

²⁸⁸ *Fináczy*: M. T. Ausztriai Reformok c. fejezete.

²⁸⁹ *Fináczy*: M. T. I. kt. 181. 1.

²⁹⁰ *Fináczy*: M. T. I. kt. 181, 1. „Institiumtur praeterea classium Humaniorum discipuli praeter consuetas praelectiones scholasticas etiam in Geographia et História . . .”

²⁹¹ *Fináczy*: M. T. II. kt. 349—50. 11.

²⁹² *Fináczy*: M. T. I. kt. 179—80. 11.

iskoláiban. Jelentős eltérést csak annyiban mutat a fejlődés, hogy a század dereka táján a piaristáknál kezd különálló tárgyként szerepelni a hazai történet. Ennek, mint az egyház történetének is, eleinte csak első századaira korlátozódik az iskolai tanítás, mert a többit a theológia, illetve az akadémia tanulmányaira hagyták. Az egyetemes történettel egyidejűleg kezdik az egyháztörténet tanítását, a theologian azonban úgy látszik, csak az ötvenes évek után lesz különálló tárgy. A tanítás célja a vallás-erkölcsi okuláson kívül a történeti tájékozottsággal megalapozott műveltség nagyobb használhatósága. A megismert történeti anyag a latin nyelv gyakorló tere is egyben. A pálos és piarista iskolák a jezsuiták mintájára ünnepélyes beszámolókra használják föl a hallgatóságot érdeklő történeti anyagot. Hihető, hogy a tanításra is rányomta bélyegét az ilyen előkészítés. A történet mellett ott található még külön a chronologia és utalnak forrásaink a történet és földrajz kapcsolatára is. Hogy azonban ez utóbbi nem nyert ideális megoldást, megállapítható a kir. főigazgatóknak 1776. évi jelentéséből, melynek tanúsága szerint még az egyetem tanára sem rendelkezett a legszükségesebb térképekkel.²⁹³

Az ifjúság kezén ténylegesen forgó tankönyvről a jezsuitákat leszámítva kevésbé történt gondoskodás. Számos iskolában a tankönyvként említett munka terjedelme oly nagy, hogy iskolás célját el nem érhette. Legfeljebb a tanár vezérfonalául szolgálhatott és esetleg egy-két példányukat olvasgatta néhány tudományokra szomjas ifjú. Erre is van példa.²⁹⁴ Az iskolákkal némi kapcsolatban említve található a piarista *Deserics József* és *Horányi Elek* művei,²⁹⁵ *Podlusani Zsigmond* és *Timon* könyvei Pozsonyban, illetve Rozsnyón.²⁹⁶ A jezsuita

²⁹³ *Fináczy*: M. T. II. ki 124. 1.

²⁹⁴ Csap/ár: Révai Miklós élete. Bpest. 1881. I. kt. 29. 1. R. diák korában. (L763—69) B?1 és Kazy műveit olvassa.

²⁹⁵ *Deserics*: De initiis ac maioribus Hungarorum... 1748.; Opusc. Apolog. Dissertationes Collectae de origine Hung. Pestini, 1763. A könyv *Ordoly F.* és *Kovács J.* bölcsészek vitatétéleivel kezdődik. *Horányi*: Magyarország királyainak és vezéreinek Mauzóleuma. 1773. v. ö. *Schönvitzky*: 150. 1. *Mészáros*: 65. 1.

²⁹⁶ Lásd 104. 1.

Korneli János és *Kuvics Ferenc* történeti munkáinak jelentősége mellett szól az iskolás szempont.²⁹⁷ Sok helyütt azonban nem tüntetnek fel a források iskolai tankönyvet. Valójában úgy látszik, csak a jezsuiták növendékei tanultak rendszeresen tankönyvekből, a többiekben diktálás után másoltak és jegyzetekből készültek.²⁹⁸

Az iskolai történettanítás anyagára és szempontjaira az említett történeti munkák vetnek világot. Az egyetemes történet anyaga és szempontjai azonosak a jezsuitákéval. A legfontosabbnak a megszakítatlan történeti sorrend szövést tekintti az iskola, hogy később bármit tanuljon, olvasson is majd a tanuló, e száraz és formális vázba tudja illeszteni.^{29*} Az egyháztörténetet is az ismert összefoglaló kérdések szerint tekintik át. Pápák, császárok, üldözések, eretnkségek, zsinatok, szt. atyák, vértanúk, jeles férfiak stb. az egyes századokra szabott történet tipikus kérdései. Haladás legfeljebb abban látszik, hogy a kor kiválóbb alakjait hangsúlyozottabban emelik ki és így személyek köré csoportosulnak a történeti események is. Főleg a hazai történetre áll ez. Az egyháztörténet anyagának csak az első öt század történetét tekintik,³⁰⁰ de itt is mellőzni kell a teológiai és kritikai kérdéseket. A korbéli tudományos történeti érdeklődés középpontjában jóideig a magyarság eredetének kérdése áll. A történet tudós kutatói az iskolák tanárai közül kerülnek ki: ez a körülmény, meg az a felfogás, hogy a részletesebb történeti iskolázás a magasabb képzés feladata, teszi érthetővé, hogy a középfokú oktatás során egyideig csak a magyar őstörténet és a magyar királyok történetének csonka vagy legalább is sovány vázlatát találjuk.³⁰¹ A hazai *történet* látszólag századokra bomlik, valójában azonban a királyok személye köré rajzolódik. A közös vonás e kor iskoláival kapcsolatos mun-

²⁹⁷ *Molnár*: 240.]. *Korneli*: *Fragmenta historiae Hung.* Kassa, 1738., 1740, 1743, N.-Szombat, 1742.; *Epitome chronologiae Hung.*; *Kuvics*: *Compendium historicum de praecipuis quattuor Monarchiis.* N.-Szombat, 1732.; *Comp. hist. de Regnis et aliis orbis provinciis.* U. ott 1753.

²⁹⁸ *Csaplár*: I. ki 29. 1.; *Schönmtiky*: 170. 1.

²⁹⁹ *Halmi*: 28. 1.

³⁰⁰ *Takáts*: bpesti koll. 170. I.

³⁰¹ *Halmi*: 29.].

kaiban a latin szónoki stílus és az erkölcsi reflexiók szorgalmas közbeszövegetésén kívül a történeti kritika hiányossága. Mintha különös kedvvel gyűjtögettek volna a legendás elemet. A hadvezérek *Livius* mintáira szabott beszédekkel buzdítják katonáikat, a király megálmodja a nemzetet fenyegető veszedelmet, angyal hárítja el az ellenséges sereget³⁰² Közös levegője kath. és prot. iskolás könyveknek a „religio et patria” őszinte tisztelete és szolgálata. A religio kérdése mindenütt előbukkan, hangja nem egyszer éles mindkét részről; a hazai múlt nagyjainak példái into jelként rajzolódnak az ifjúság elé, hogy lássa mivé tette az országot a vezetők erénye vagy bűne.⁸⁰³ Az utolsó század története kiszélesedik a fennálló hazai intézmények részletes rajzává és így tényleg hozzá segíthetett a jelen kor megértéséhez. A könyvek nem csekély dicséretére szolgál, hogy a művelődés számos kérdésére is igyekeztek feleletet adni. Az uralkodók személyével szemben a kor tört. könyveinek hangja tisztelettel van tele, a legutóbbiakkal szemben pedig valóságos filialis devotio-vá fokozódik. Az egyháztörténet eseményeinek világosan kettős és különböző értékelése mellett csak rejtetten bújjik meg a magyar politikai történet két különszótt ága.

³⁰² V. ö. *Pedlusani*: 243. 1. Hunyadi beszéde; 180. 1. Zsigmond álma; 404. 1. Mátyás halálakor történt csodák: megdöglöttek halála órájában Budán az oroszlánok, az összes varjak a fehérvári temetésre repültek: *Palma*: 79. 1.

⁸⁰³ *Palma*: VI, VII 11. Praef.

III. A történettanítás és a Ratio Educationis.

1. A történet tanításáról való felfogás a Ratio idején.

Az iskolai történettanítást alakító erők a XVIII. század közepéig jóformán csak a német prot. szellemi mozgalmakban gyökereztek. Ide kapcsolódott bele a magyar protestantizmus is. A magyar prot. iskolák tanárai a német egyetemek szellemi kincseivel térnek haza és a megismert külföldi iskolás minta szerint alakítgatják itthon intézeteik életét és tanulmányi rendjét. A hazai jezsuitákat német társaikhoz fűzi szorosabban a rendi kapcsolat és a prot. iskolázás hatására egyidőben nyitnak ajtót a történeti tanulmányoknak oktatásukban. A szellemi életet gyökereiben átformáló új gondolatok hazájától, a francia földtől, hagyományaik vágták el a magyar nevelőket.

Iskolás világunk a legmozgékonyabb és legfogékonyabb tanító-rend, a piaristák révén jut először kapcsolatba az új szellemmel. A történet tanítására vonatkozó elmélkedések során *Bajtay* írásából tűnik ki legelőbb a franciás hatás. Gondolkodására egy 1747-ben írt levele világít rá, melyet a külföldi egyetemre készülő *Andrássy János* grófhhoz intéz.¹ *F leur y Traité-jének* értékelése rejlik *Bajtay* azon ajánlásában, hogy az ifjú gróf a széptudományok ágai közül főleg a jog, történet és politika beható ismeretére törekedjék. Hazai életünkben a jog becsületét mindenki ismeri, — úgymond —, mert ez nyit csak utat minden pályán és dicsőségünkre mondhatjuk, hogy a jogtudományokban annyira felülmúltuk az összes nemzeteket, amennyire azok minden más szempontból fölnék kerekedtek. A politika szintén nélkülözhetetlen a mai világban, amikor legtöbben ismerik *Platon*

¹ Közli *Hórányi*: 10 I. 1.

mellett *Bodinus*, *Richelieu*, *Mazarin*, *Fleury* műveit.² Azt szeretném, ha mindenki jobban ismerné városa és tartománya történetét, mint minden másét — mondja *Fleury*³ *Bajtay* ezt úgy köti az ifjú mágnás lelkére, hogy nem ismerhetjük meg igazában az idegen világot sem, mielőtt a hazait meg nem értettük. A Ratio Educationis előtt *Bajtay* tantervében indul ki elsőnek a történet tanítás a hazai múlt ismeretéből. *Andrássy Bajtay* írásából egy csomó könyvcímet olvashatott ki. Bölcs mérséklettel, de újszerű szempontok szerint válogatta ezeket meg ajánljuk. A világtörténetbe már nem a Quattuor Monarchiák ósdi kompendiumai vezetnek be, hanem *Lenglet du Fresnoy*, *Rollin* és *Bossuet* munkái. Olvassa el *Andrássy János* az öreg *Brietust* és *Tursellint* is, de a tanulás vezérfonalául *Godeau*,⁴ *Tillemont*,⁵ *Fleury*,⁶ *Chevigni*, *Imhof*,⁷ *Vallemont*⁸ művei közül válasszon. Nem igen ajánlhatta még kath. szerzetes-pap *Pufendorf* könyvét kath. ifjúnak a jogi tudományokba való bevezetésre, mint ezt e levélben *Bajtay* tette, mert a pápistaság elkeseredett ellensége szólt e munka lapjairól.⁹ Igaz, hogy a pápákra szórt rágalmak miatt az egyháztörténet igazságait de *Burly Vilmos*,¹⁰ *Bernini Domokos*¹¹ és *Blanchius* könyveiből kell majd az ifjú grófnak helyesbíteni. Tudását végül üdvösen egészítheti ki *Montesquieu*, *Fénelon* és *Voltaire* írásaiból.

Hol marad ez a pár könyv a hagyományos, oldalakat betöltő forrásmunkák jegyzékétől? Mind csupa francia, meg olasz könyv, melyek egészen új szellemet lehelnek és a törté-

² *Scherer*: 108—9.; 466—7. 11.

³ *Compayré*: I. kt. 382. 1.; v. ö. *Fináczy*: M. T. 206—7. 11.; Újkori nev. 62. 1.

⁴ *Hurter*: IV. k t. 177—8. 11.

⁵ *Feuter*: 314. 1.

⁶ *Feuter*: 315. 1.

⁷ *Scherer*: 186—7.; 492. 11.

⁸ *Hurter*: IV. kt. 1320—21. 11.

⁹ *Fináczy*: M. T. II. kt. 17. I.

¹⁰ *Hurter*: IV. kt. 518. 1. Romanorum Pontificum brevis notitia. Mechliniae, 1675; Petaviae, 1716, 1747.

¹¹ *Hurter*: IV. kt. 922. I. Istorìa di tutte l'Herèsie. Romae. 1705—17.

netet, politikát és jogot gyökeresen más elgondolásban mutatják be, mint a hazai iskolák hagyományos felfogása.

Bossuet azt tanította, hogy a történet a legbölcsebb tanácsadó, az emberi élet és politika úrnője.¹² *Fleury*, kinek a történeti kritikában a XVII. század folyamán nincs párja, kiemelte, hogy a legendáktól és meseszerű elemektől meg kell tisztítani a múlt eseményeit.¹³ Mindketten hangsúlyozottan mutattak rá arra, hogy a hazai történet ismerete a legfontosabb, amelynek tárgyalása az intézmények és eszmék fejlődését értesse meg a tanulókkal. *Bossuet* a történet ítélőszékéről kemény kritikát mond királyok és miniszterek rossz kormányzásáról és azt hangoztatja, hogy a hagyományos tisztelet rontotta meg a történeti felfogást és a történettantást is. Ezen a példán buzdulhatott *Bajtay*, mert ő sem hallgatott el így-két kritikai megjegyzést // *József* előtt elődjei politikájáról. Az iskolás történettanítás legjobb pedagógus mesterei lebegtek *Bajtay* szeme előtt, amikor *Bossuetre* és *Rollinre* hivatkozott. A Port-Royal és Oratoire iskoláinak kezdeményezése után ezek gyökereztették meg a francia iskolákban a történet tekintélyét. Ami a német iskolák tankönyvíróinak egy századon át nem sikerült, azt e két francia író tolla valószínűsítette meg: a pedagógiai szempontból megszerkesztett történeti tankönyvet. *Protestánsok* is meghajoltak előttük és elismeréssel adóztak főleg *Bossuet* munkájának.¹⁴ *Rollin* kortársai egekig magasztalták. Ókori története a történeti kritika szempontjából nem érdemelte meg ezt a dicséretet, mert hiszékeny naivitásán a német prot. iskolák tankönyveinek kritikus józansága messze túl volt. Egyet azonban elismerésre méltó módon oldott meg: a gyermeki lélek hangján szólaltatta meg a multat és a gyermek sajátos értelmi, érzelmi világa sok erkölcsi jóval és széppel gazdagodhatott e nagy művészettel megírt könyvből.¹⁵ *Rollin* tantervében nem jut hely a hazai történet tanításának: ezt a nagy fogyatékoságot maga a szerző is elismeri, mert — úgymond — idegen módjára lakik saját hazájában az, aki annak múltját nem ismeri.

¹² *Compayré*: I. kt. 509. 1.

¹³ *Compayré*: i. kt. 582. I.

¹⁴ *Büdinger*: 128. 1.; *Freyer*: Nähere Kinleit. 5. 1.

¹⁵ *Compayré*: I. kt. 447—8. 11.; *Fináczy*: Újkori nev. 73. 1.

Mintha csak ezt a gondolatot szőnék tovább a Ratio Educationis szerzői, mikor e hasonlat kapcsán rámutatnak a hazai történetnek a tantervben való nagy érvényesülésére.

Λ franciák pedagógiai elvei szólalnak meg *Bajtayban*, amikor a történettanítás módjáról értekeznek 1750-ben egy kis francia nyelvű munkájában.¹⁶ A történet feladata az, hogy megtanítsa és elvezessen az erkölcsös életre, de ezt csak úgy érheti el, ha nem áll meg a történeti tények pusztá ismeretének kezdő fokán, hanem egybeveti a multat a társadalom és az élet követelményeivel és így győz meg arról, hogy mi a helyes, mi a rossz. A történet anyagát kell először megismertetnünk, azután nyissuk meg a tudás forrásait: a tudományosságot, politikát, erkölcsöt és vallást. Ezek ismeretével gazdagítsa a történettanítás. Λ politika tanítsa meg a polgári erényre, főleg a hazaszeretetre, mert nem lehet jó ember az, aki nem jó polgár. Λ vallás óvjon meg a hitetlenségtől.

A történet egész anyagát a kritika rostájára kell előbb vetni. Így aztán *Herodotusból* és *Pliniusból* alig marad pár lapra való. De mire való is volt a sok mese *Sennacherib* hadseregéről, *Moeris* taváról, *Smerdis* füleiről, jóslatokról és csodákról? Ezek csak megrontották a józan ítélőképességet. Ne terheljük agyon a tanulókat a sok fölösleges évszámmal és »eseménnyel. A korok elhatárolására azért van szükség, mert különben távol álló események folyhatnának egybe. A történet főbb szakaszait a tanulók szeme előtt álló táblázatok tegyék szüntelen szemléletessé.

Az egyetemes történet a Szentírásból induljon ki, mert ez egyszerűségével és mélységével megragadja a gyermeki lelket. Mutasson rá a történetelőadás az egyiptomiak kultúrájára, művészetére, szokásaira és vallásukra. Perzsia történetéből csak a görög nép múltjával kapcsolatos események a fontosak, ebből viszont csak a főhatalom és Nagy Sándor kora. A rómaiak története jelenítse meg e nép hatalmának, erejének növekedését és terjeszkedését, de szolgáljon okulással is polgárháborúival, hogy az ifjú ezek láttán „jó, hazáját szerető polgár legyen.” A történet további sorát a XV. Száza-

¹⁰ *Miskolczy*: Bajtay, 119—21. II. „...ce petit discours sur la méthode”.

dig csak nagyon röviden kell tárgyalni, innen kezdve is a legnagyobb figyelemre a könyvnyomtatást, az új világrészek fölfödését, a török eseményeket, a renaissancet, a reformációt és az új hadi tudományt méltassa a tanítás. *Bajtay* tehát főleg a művelődés szempontjait kívánta kiemelni a történet-tanításban.

A XVIII. század közepe után a francia gondolkodók és német történettanárok egyaránt kiveszik részüket a történet-tanítás alakításában. A tudományos részletkutatás eleinte újabb veszedelemmel fenyegeti a tanítást, mert a hagyományos anyagot az ázsiai népek és Egyiptom történetével bővíti, mivel ide vezettek az emberi kultúra végső száalai. A történet anyagának megválogatása, elrendezése, az események összefüggéseinek megalkotása körül végzett nemcsak tudományos, de pedagógiai értékű újítások *Gatterer*,¹⁷ *Schlözer*¹⁸ és *Schröckh* jelentős érdemei.¹⁹ Valamennyien *Voltaire* történeti iskolájába tartoznak, mely az anyagi jólétet, rendet és közbiztonságot értékeli legtöbbször és ennek biztosítékát az abszolút államhatalomban látja. A hitetlen *Voltaire*, mint történetíró és politikus a vallási türelem mellett tör pácát, mert a tömeg vallás nélkül nem kormányozható. Az államhatalom éberén örködjék tehát, hogy a vallási fanatizmus szította viszályok a békés anyagi és szellemi fejlődés útjait ne vághasák el. *Voltaire* német utánzóiból hiányzott a mester éles történeti kritikája, a kultúra szellemi kincseit pártoló és sürgető törekvése, de a történeti anyagnak iskolás elrendezése körül mégis jelentős az érdemük. *Gatterer* rövid áttekintést kíván adni az egész egyetemes történetről. A történet folyamát jellemző és elhatároló korszakokon belül külön fejezetekben tárgyalja a történeti forrásokat, az események színhelyét (történeti földrajz), a politikai és művelődés történetét. Az időrend alapján népek szerint foglalja össze a múlt eseményeit és e módszernek ő a megalapítója (ethnograph.-chronolog.).²⁰ *Schlözer* a történet eseményeinek arányait tisztázza,

¹⁷ V. ö. *Fueter*: 374. G. 1759-től a göttingeni egyet. tanára.

¹⁸ V. ö. *Fueter*: 372. 1. 1769-től göttingeni egyet. tanár.

¹⁹ *Scherer*: 409. 1. wittenbergi tanár.

²⁰ *Gatterer* tankönyvei: *Handbuch der Universalhistorie*. Göttingv 1764.; *Synopsis historiae univ. Götting.* 1769.; *Abriss der Univ. hist.*

A régi iskolás tanítás egyik főhibája abban volt, hogy az előadott adathalmazból nem tűnt ki az egyes népek és események fontossága. A történet egyes szakaszaiban egy-két népnek jut csak vezető szerep (hauptvölker). mások csak mellékes és jelentéktlenebb szerephez jutottak a kor irányításában (Nebenvölker). Ezt kell kiéreztetnie a történet előadásának is, ezeken kívül legfeljebb még azokról a népekről emlékezhetik meg a történettanítás, melyek majd a következő korszakok folyamán játszanak vezető szerepet (Werdende Völker). A történet tanárának feladata abban álljon, hogy minden egyes korszakon belül kisebb, összefüggő szakaszokat emeljen ki. fejtse ki ezekben a politikai történetet, ismertesse a forrásokat, a földrajzot, a feltalálásokat (művészet, vallás, tudomány), mesterségeket (ipar, kereskedelem, művelődés) és mindezek alapján rajzolja meg az egyetemes történet képét. Az egyetemes történetnek minden nép minden jelentős eseményét egybe kell foglalnia. Mily jelentős pl. a higany föltalálása vagy a patika története.²¹ Az eseményeket a tárgyi és időrendi (synchronisi.-ethnograph.) kapcsolatok fűzzék össze és a tárgyi kapcsolatokat semmiképen nem szabad az előadásnak szétszaggatnia.” Az iskolás tanítás keresztje az évszámok emlékezetbe vésése volt. *Schlözer* az első, aki az iskolában a Kr. e. és Kr. u. való számítás módját alkalmazza és könyvei révén meg is honosítja. *K* nagy könnyítés jelentőségét csak a régi tankönyvek chaotikus időrendjei világítják meg, ahol a világ teremtésétől, a vízőöntől, az olympiai játékoktól vagy Róma alapításától számították az eseményeket, gyakorta mindezen kiinduló pontoktól vett évszámot odaiktatták a jelentős történeti esemény mellé. *Schlözer* megelégszik azzal, ha a tanuló a tör-

Götting, 1765. Emiéit, in die synchronist. Univ. hist. Götting, 1771.: Abriss der Chronologie. Götting, 1777.: Versuch einer alig. Weltgesch. Götting, 1792.. Weltgesch. Götting, 1785—7.

²¹ *Herder* élesen elítéli ezt az aprólékosságba vesző „univerzalitást”. Frankfurter Gelehr. Anzeig., 1772. 473—78. 11. *Schlözer*, Vorstellung der Univ. historic. Gritting, 1775. c. munkájához csatolt kis vitairatában válaszol erre. 508—400. 11.

²² *Ideal der Weltgesch. c. értekezése a Vorstellung-... c. tankönyvében* 217—506. II.: v. ö. *Wesendock*: 54. I. és köv.

tenet sorának azt a kisebb szakaszát meg tudja jelölni, melybe a kérdéses történeti esemény esik. A nagyon fontos évszámok legtöbbször le is kerekíti, hogy az emlékezet munkáját megkönnyítse.

Schröckh és *Schlözer* együttes érdeme ezen felül, hogy a hagyományos, pragmatikus, neveket, adatokat és forrásokat halmozó történetelőadást a leíró hanggal váltják föl, a történeti események egyszerű bemutatására törekszenek és a művelődés kérdéseire vetnek különös gondot. 1780 után megjelent tankönyveik éreztetik *Condillac* hatását is. A művelődéstörténeti szempont az anyag kiválasztásában még nyomósabban érvényesül és a történeti könyv szerkesztése arra irányul, hogy a tanuló lelkébe visszatükrözze az emberiség 3 nagy fejlődési korszakát, melyekben az ember — így gondolta *Condillac* — az élet szükségletei által kikényszerített mesterségek, majd a szépművészetek kettős állomásán keresztül a XV 111. században eljutott a racionalista tudomány és bölcsélet legvégső és legemelkedettebb szakaszába.²³

A racionalizmus fölfogása tehát kiváló szerepet szánt a történet tanításának. A fejlődés nagy szakaszait kellett bemutatnia az ifjúságnak, hogy azután így elvezesse a fölvilágosodáshoz. *Rousseau* Emilje sem árthatott már a történet pedagógiai megbecsülésének. Emilnek, a naturalizmus végletekbe vitt rendszerében nevelődött ifjúnak nem kellett rendszeresen történetet tanulnia. Valami feladatot mégis szánt *Rousseau* a történetnek: tompítsa le és enyhítse azokat a ríktó és bántó színeket, melyekkel az élet nyomorúságot, nélkülözést, véres küzdelmeket rajzol az ifjú lélek elé. A történet azonban nem lehet a gyermek rendszeres tanulmányának tárgya, mert hiszen az ifjú értelem a történeti események kellő megítélésére még nem izmosodott meg. Mindent a maga szűk tapasztalati körének és alacsonyabb értelmi szintjének hiányos és naiv szemszögéből ítél meg a fejletlen ifjú.²⁴ Megrontja a gyermeki lélek zavartalan és érintetlen fejlődését a történettanítás szokásos módja is. A kész, gyakorta téves Ítéletek egész sorával tömik meg az ifjú elmét. Meddő és a gyermeknek teljesen

²³ *Compyré*: TI. kt. 156. L.: v. ö. *Günther*: 277—8. 11.

²⁴ *Compyré*: 11. kt. 55—6. 11.; v. ö. *Fináczy*: Újkori nevelés. 128—9. 11.

idegenszerű okoskodásra kényszerítik és a helyett, hogy a szépre és a jóra adna indítást a történet ismerete, az egész történet nem egyéb, mit emberi bűnök, gonosztettek, cselszövések és véres csaták halmaza. Ha van a történetnek nevelő értéke, az csak abban lehet, hogy tárgyilagos álláspontról igazságosan rajzolja meg a mult képét, mely azután teljes közvetlenséggel hasson a gyermeki lélekre.²⁵ Ezzel a felfogással alig akadhatott történeti könyv, mely *Rousseau* bírálatát kiállította volna. A közép- és újkor története szerinte a pártos vélemények pergő tüzeiben áll. Az ókori történetírók közül *Tacitus* öreg embereknek való. *Thukydides* és *Xenophon* tele van háborúval. *Herodotos* túlságosan naiv; *Livius* kérkedő szónok és politikus. Az egyetlen *Plutarchos* párhuzamos életrajzait találja nevelő értékűnek *Rousseau*, mert szerzőjük nem társadalmakat, hanem egyéneket rajzol, apró és hű vonásokkal, amelyeket a gyermeki elme könnyen megért és helyesen ítél meg. Ezt a történeti művet kell csak Emilnek olvasnia.

Rousseau ferde okoskodása mögé rejti elvi nehézségeit, amelyek miatt a történettanítás nem nyerhetett helyet nevelői rendszerében. Ha Emilnek a társas közösségtől elszakítva kellett felnőnie, ha *Rousseau* árvává tette, hogy kifejlődésére még a természettől adott legközvetlenebb tényező, a család se hathasson, csak következetesen járt el akkor, amikor a történettanítás kizárásával megfosztotta tanítványát a közösséghez fűző utolsó kapocstól is: a közös mult tudatától.

E szigorú és egyoldalú kritikát nem tette magáévá a kor egyetlen iskolája sem. A *Rousseautól* magasztalt történeti életrajzok sem elégíthették ki a rendszeres tanítást és racionális összefüggéseket kívánó történet szemléletet. Ha egyáltalában volt az Emilnek hatása a történet tanítására, az *Rousseau*nak a földrajzhoz fűzött gondolataiból fakadhatott és megerősítette azt a felfogást, hogy a történettanításnak is első sorban a közeleső, tehát hazai intézmények és állapotok megértéséhez kell elvezetnie.

Az iskolás történettanításnak ez a képe állott a XVIII. század második felében az oktatásügyi reformok megvalósí-

²⁵ *Compayré*: II. kt. 65. 1.

tására kiküldött állami bizottságok előtt. Bécsben, akárcsak Berlinben azonos kifogásokat emeltek a kor történet tanításával szemben. „A történet tanárai folyton chronologiai apróságokkal és genealógiával bíbelődnek, holott főfeladatuk az volna, hogy az eseményeket világosan adják elő, az okokat érthetően fejtsék ki s a roppant anyagból csak a lényegest, jellegzetest emeljék ki. A tárgyalás középpontjába Németországot kell helyezni s az idő legnagyobb részét az újkor történetének szentelni.”²⁶ A sűrűn egymást követő tantervi változások során a történettanítás terjedelmét és szerepét a változtatók felfogáson kívül az döntötte el, hogy a tanterv a reális művelődési anyagnak és ezzel együtt a történetnek szánt-e jelentősebb és nagyobb érvényesülést vagy pedig a súlyt továbbra is a humanisztikus képzésnek biztosította. E kettős felfogás különböző mértékét olvashatták ki a Ratio Educationis szerkesztői azokból a tervezetekből, melyek az örökös tartományok iskoláinak tanulmányait szándékozták korszerűen megjavítani. *Hess Ignác*, a bécsi egyetem történettanára, a tanulmányi anyag középpontjába helyezi a történetet. E tárgyat a földrajzzal és a történeti segédtudományokkal kapcsolatban minden egyes osztályban naponként kívánja taníttatni.^{26a} *Hess* elgondolásában a középfokú oktatás történettanítása rendszeres előkészítés az egyetem ezirányú tanulmányaira, sőt a tudományosság teljes fölkelésével kidolgozott történeti anyag a középiskola kereteibe szorítva. E tanterv más szempontból is a felvilágosodás mohó lelkesedésével halmozta föl a rengeteg tanulmányi anyagot, melynek közlésére az iskola még a kor vérmes reményeket tápláló tervezői szerint sem lett volna képes. *Kollár Ádám* tervezete már jobban számol az iskolák hagyományos kereteivel és teherbírásával. A nevelő oktatás főcélját a humanisztikus ismeretanyag közlésével akarta megvalósítani, a történeti tanulmányoknak csak másodrangú szerep jutott.²⁷ Végül is *Marx Gratian*, piarista igazgató tanterve mellett foglalnak állást, mert ennek középúton járó elgondolásában látták az iskolák munkájának legtöbb eredménnyel kecsegtető újjászervezését

²⁶ Nagy Frigyes felfogása. Lásd *Fináczy*: M. T. II. kt. 24. L

^{26a} *Fináczy*: M. T. Í. kt. 62. 1.

²⁷ *Fináczy*: M. T. TI. kt. 62. 1.

Mindhárom szerzőnek a történet tanítására vonatkozó felfogása ismeretes volt a Ratio szerzői előtt is. *Ürményi* maga is tagja az egyik bizottságnak, mely a tanterveket felülvizsgálta.²⁸ Hogy mennyire felszívódtak a kort mozgató új gondolatok e tantervkészítőkben, mutatja *Hess* példája, aki *Locke-t*, *La Chalotais-t*, *Condillac-ot* nevezi barátainak, vezetőinek pedig *Gatterert*, *Schlözert* és *Montesquieu-i*.²⁹

A történet iskolás feladatát *Hess* és *Kollár* a felvilágosodás szellemében, azonos módon határozzák meg. A történet legyen a tapasztalat iskolája és adja meg a szükséges segéd-tudományokkal együtt az élet ügyes-bajos dolgai végzésére szükséges bölcsességet. Múlhatatlanul nagy jelentősége van tehát a történet tanításának az állami szolgálatra előkészülő ifjúság tanulmányai során.³⁰ Mindhárom tanterv megegyezik abban is, hogy a történet tanítását a földrajzénak kell megelőznie és az iskolázás egész folyamán e két tárgyat sokszoros, közös szál fűzi össze.³¹ *Hess* és *Kollár* terveiben a középfokú oktatás történettanításával az egyetem tudományos és forrás-szerű tanulmányozására készít elő. *Marx Gratian*, mint gyakorlati tanárember pedig inkább pedagógiai szempontokat hangsúlyoz. Amazoknál a történet a gyakorlati életbölcsesség forrása, amelyből az okoskodó értelem gazdagodik, *Marx* szemszögéből a történetnek az ifjú szívet kell alakítania és hozzásegítenie az erkölsi és polgári erények elsajátításához. Épen azért nem lehet pusztán az emlékezet anyaga, hanem ügyesen közbeszótt megjegyzései és buzdításai által el kell vezetnie a tisztes és dicséretre méltó tettek nagyrabecsüléséhez és követéséhez. Így lesz a történet az élet mestere.

Közös elvek vezetik a tantervkészítőket a történet anyagának az iskola egyes tagozataiban való elosztásában. A középfokú oktatás három grammatikai és a humanitás két osztályában az egyetemes történet áttekintése a főcél. Az első esztendő földrajztanítása után négy esztendő marad ennek

²⁸ *Wolke*: Mon. Germ. Paed. XXX. 89. 1.

²⁸ *Hess*: Kleinere Schriften, 13. 1.

³⁰ *Wolke*: Mon. Germ. Paed. XXX. kt. 99. 1.

³¹ *Wolke*: Mon. Germ. Paed. XXX. kt. 103. 1. 14. §.; *Marx Gr.* a humanitás fókán is szőrít helyet a földrajztanításnak. Lásd 179—80. II.

elsajátítására. Így tehát a grammatikai osztályokban az ókori történet szerepel *Augustusig*, a humanitás első évében a császárak története II. József-ig, tehát az egész közép- és újkor; az utolsó esztendő első felében hazai történet címén annak az örökös tartománynak a múltja, melyben az iskola van, a második felében a többi örökös tartomány részleges története és statisztikája a tanítás anyaga.²⁹ A görög és római mythologia, régiségtan, történeti földrajz és a segédtudományok elemei szélesítik ki a tulajdonképeni történeti anyagot. *Hess* és *Kollár* tantervei egyidőre legalább *Würz* tankönyve szerint gondolták tanítani mindezt, abból a könyvből, mely folyamatos német előadásával és korszerűbb elosztásával kiszorította a jezsuita *Wagner* régebbi iskolás munkáját.¹³ A tanítás új szempontjait ez a könyv azonban semmiképen sem elégíthette ki; *Marx* a sikeres oktatás megvalósítására maga áll neki, hogy a protestáns *Schröckh* könyvét megtisztogassa, mert kath. szerző tolla alól hiába vártak az iskola céljainak megfelelő tankönyvet. Sok gáncs és keserű kritika jutott ezért ki *Marxnak* e vakmerő lépéséért.³⁴ A tanítás módjára nézve azt találják a legcélszerűbbnek, hogy a tankönyv egy-egy részletét olvassa föl a tanár, fejtse ki bővebben, világítsa meg alaposabban és amennyiben jónak látja, egészítse ki. Különös gonddal mutassák be az ifjúságnak a történet nagy alakjait, mert így az iskola mintegy az életbe vezeti át a tanulókat (életrajzi előadásmód). Ha a hősök, a bölcsek, a törvényhozók és a nemzetek nagy fiai, de egyben a gonosztevők, forradalmat szítók és cselszövők kellő megvilágításban kerülnek az ifjúság szeméi elé, az emberi természet igazi értékeivel együtt mintegy arany tükörben szemlélheti az erkölcsöt, a tudásra szomjúhozó ifjú lélek.³³ Az erkölcsi és jogi alapokon álló nagy államok intézményeinek és berendezkedésének szemlélete megtermi majd azon belátást, melyre a felvilágosodás iskolája törekedett, hogy minden nemzet jóléte a mér-

²⁹ *Hess*: Kleinere Schrift. Entwurf; *Woike*: Mon. Genn. Paed. XXX. kl 339. 104, 106, 109, 112, 113, 117. 11.

³⁰ *Würz*: Einleitung in die Universalgeschichte. . Wien. 1764. v. ö. Mon Genn. Paed XXX. kt. 120. 1.: XXX. kt. 105. 1.

³² *Uotke*: Mon. Germ. Paed. XXX. kt. 208—214. II.; 476—82. 11.

³³ *Uotke*: Mon. Genn. Paed. XXX. kt. 105. I,

tékletességtől és szorgos munkától függ, bukása az elpuhultság és telhetetlen kapzsiság eredménye. A történettanítás eme módjától reméli lelkesen *Kollár*, hogy a múlt ismerete az emberiséget mozgató erők és ezek hatásainak bölcselete lesz.^{8G}

A magyar Ratio is okul azokon az alapos és szakszerű vitákon, melyeket a bizottság tagjai a tárgyalások során a történeti eseményeket feltüntető táblázatok értékére vonatkozólag folytattak. *Kollár* azt akarta, hogy ezeket maguk a tanulók készítsék el.³⁷ *Marx* pedig azt hangsúlyozta, hogy e táblázatok bemutatására csakis akkor kerülhet a sor, ha a tanítás a kérdéses történeti anyagot már feldolgozta.³⁸ A nemzeti múlt tanítása valamennyi tervezetben egy félesztendőre korlátozódik, valójában azonban ideszámítható a humanitás egész történeti anyaga: a német-római császárság története a Habsburgház örökös tartományainak történetével együtt. *Marx* úgy tünteti föl a nemzeti történetet, hogy az a királyné kifejezett parancsára nyert a tantervben különálló helyet.¹¹¹

E sok buzgósággal, nem csekély szakszerű fölkészültséggel és elvi magaslatocon mozgó tervezgetés még sem vezetett el a kívánt és remélt eredményhez, mert jó ideig nem sikerült oly történeti tankönyvvel ellátni az iskolát, mely e szempontoknak csak megközelítőleg is megfelelhett volna. Élénk irodalmi viták középpontjába kerül a történettanítás, főleg a tört. tankönyvek ügye. A napvilágra hozott felfogások tarka képe bizonyítja, hogy mily nehezen érvényesülhettek a pedagógiai szempontok a hagyományos és tudományos követelményekkel szemben. Sok védelmezőre talál újra az a nézet, hogy a források ismertetéséből és a részletekből kell kiindulnia a történet tanításának, az egyet, történet pedig végezve a részek adataiból szerkeszthető össze. Mások viszont az egyet, történet általános, elvont vázát akarták fokról-fokra kibővíteni.⁴⁰ Sem a tudomány módszere, sem a hagyományos deduktív eljárás nem felelhett meg az ifjúság

³⁸ *Wotke*: Mon. Genn. Paed. XXX. kt. 109. 1. 13. §.

³⁷ *Wotke*: Mon. Genn. Paed. XXX. kt. 104. 1.

³⁸ *Wotke*: Mon. Germ. Paed. XXX. kt. 168. 1.

³⁹ *Wotke*: Mon. Genn. Paed. XXX. kt. 185. 1.

⁴⁰ *Wotke*: Mon. Germ. Paed. XXX. kt. 603—6. kt. 11. Realzeitung 1776—79. évfolyamaiból közöl részleteket.

érdeklődésének. A Ratio Educationis szerzői szinte intuitív módon és szerencsés kézzel vágták át a racionalista okoskodással bonyolulttá szőtt vita mindent megbénító szálait.

2. A Ratio Educationis történettanítása.

A történeti tanulmányoknak a R. E. rendjében kiszabott helye és mértéke a maga egész mivoltában elevenen tükrözi szerzőinek újszerű felfogását. Mindaz, amit az új tanulmányi kódex a tört. tanításról elmond, meggyőz bennünket arról, hogy írója alapos jártassággal és hozzáértéssel tekintette át az összes problémákat, melyeket kora a tört. tanítás vitatott kérdésével kapcsolatban fölvetett. Az iskolás művelődés anyagának ezen egyetlen pontján kereszteződnek a felvilágosodásnak francia és német földről összefutó szálai és oda-hatnak, hogy a történettanítás olyannyira sajátosan új és nagyméretű szerephez jut, aminő mindenkorra páratlan a hazai és külföldi tantervekben. A R. E. szerzőinek szemei előtt merőben új embereszmény, „a gyakorlati, józan, az életben helyesen tájékozódni tudó polgár”* képe lebeg,⁴¹ akinek képzését megváltozott módon gondolják el, úgy hogy minden aggodalom nélkül szakítanak a hagyományos iskola múltjával, céljával és eszközeivel. Túlságos magabizás volt szükséges ennyire gyökeres iskolai reformhoz, aminő csak a felvilágosodás fanatikus híveinek lehetett sajátja. *Fleury* elmélete szükséges és hasznos tárgyakra bontotta föl a művelődés anyagát; a R. E. szerzői a francia gondolkodó elveit szívós következetességgel tették meg a gyakorlati iskolai programm eszközevé. Francia földön nyomatékosan mutatnak rá a hazai történet elsőrangú fontosságára; a R. E. alkotói a tört. tanítás középpontjába ezt állítják bele. A XVTIT. sz. iskolás tört. szemlélete gyakorlati szemszögből tekint a múltba és valójában csak az ó- és újkori történetet értékeli, a Ratióban a középkori történetnek alig jut említésre méltó szerep. A művelődési anyag összezsúfolt tarka tömegében talán az egyetlen történet az, mely külső indításra ugyan, de mégis inkább intuitív módon megszabott formájában a legjelentősebb és legértékesebb újítása lett az új tanulmányi rend-

⁴¹ *Komis*: A in. műv. I. kt. 16. 1.

nek. Nem a nevelő oktatás belső elvei, hanem a hasznossági elv hatására kerül a hazai történet az che, mégis a nemzeti művelődés szemszögéből ez lett a megváltozott iskolás tanulmányi rend fénypontja.⁴²

A felvilágosodás kevés önzetlen történeti érdeklődéssel ruházta fel az iskolák újítóit. A történeti érzéknek különben azt a nem-jelentős mértékét sem vallhatták magukénak a Ratio szerkesztői, mely a siker érdekében számot vet az iskola meglévő, történetileg kialakult kereteivel és a múlthoz köti hozzá a jelen újításait, hogy a régi gyökerek éltető ereje készítse az újat virágzásra. A magyar iskola a XVIII. sz. folyamán nyitott kaput a történetnek és a külföldi mintára az egyetemes tört. tanítása vonult be az iskolák falai közé. A hazai történet tanítása itt-ott található, satnya virág volt a Ratio idejéig. Az újítás ezt akarta mindenüvé elplántálni, nagygyá, izmossá nevelni, Az aufklärizmusnak a tényleges állapotokkal nem sokat számító merész újító lendülete kellett ahhoz a kísérlethez, mely a magyar történetet akarta az iskolás tört. tanulmányok előterébe állítani. Nem a nemzeti gondolat ereje nyilvánul meg e vállalkozásban, hanem itt is az a hasznossági szempont, mely végigvonul az egész szabálykönyvön. A Ratio alapján álló iskola „derék polgárokat és hű alattvalókat” akar képezni, „akiknek az erény és a haza szívéükön fekszik. Mi hasznát venné annak az az ifjú, akiből az iskolából való kilépése után állami pénztárnok vagy egy magánvagyon gondnoka, tanácsnok, gazda, iparos mesterember stb. lesz (és itt főleg ilyen társadalmi osztályú emberek nevelkednek); mondjuk, mi hasznát veszi annak, lia a kínaiak vagy az egyiptomiak. Nagy Sándor vagy bármely más európai nép történetében kiváló jártasságot szerez és mi kárát fogja vallani, ha nem ismeri őket? Ellenben a hazai történelem ismerete sokszor nagy hasznára, ennek hiánya pedig ártalmára lehet.”⁴³ A R. a tört. tanítás sajátos

⁴² *Komis*: A in. műv. 13—14. 11. γ. ö. *Wotke*: Mon. Germ. Paed. XXX. ki. 99. 1. *Kollár* tervezetében „Diesen ausgewählten Jünglingen werden nun die auf künftige Staatsdienste sieh beziehende theils wesentliche theils instrumental oder Hülfskennntnisse,... vorgetragen ...”

⁴³ Ratio Educationis. *Friml Aladár* fordításában. Az 1777-iki Ratio Educationis, 1913. 125. 1. A fordítást mindig e kiadás után idézem.

célját abban látja, hogy az „szeretetet olt a király, családja és a haza iránt, a kötelességteljesítéshez nélkülözhetetlen hűségre, a közérdek ápolására serkent s szilárd alapot vet az összes polgári erények számára”.⁴⁴ Ezt pedig mind megtalálták a Ratio szerzői a hazai múltban is. „Oly szegény-e a hazai történet, hogy híjával volna az olyan példáknek, melyek az ifjúságot a fejedelem iránti hűségre, hazaszeretetre s a jó polgárhoz és alattvalóhoz méltó más erényekre buzdítsa. Vajha híjával volna oly tényeknek is, melyeknek szörnyű emléke borzalmat s a bűn iránt utálatot ébreszt.”⁴⁵ A történet tanulmányozása „a közérdek szempontjából rendkívül hasznos. Minthogy itt az ifjúságnak a leghasznosabb tárgyakban való kiművelése a cél, ez a kiváló segédeszköz semmiesetre sem nélkülözhető”.⁴⁶ Mindazt az okulást, melyet a történet a felvilágosodás állampolgárának megadhat, közli a hazai történet, ezért a tanítás fősúlyának erre kell esnie. A régi tört. tankönyvek íróinak közmondásszerű szavaival mutat rá erre a Ratio: „Mások ügyeivel foglalkozni s a magáét elhanyagolni a magánéletben is nem egykönnyen megbocsátható hiba: kötelességét cserbenhagyni s a neki szentelt időt más, bár dicséretre méltó dolgokkal tölteni, rút s nem ritkán büntetésre méltó cselekedet. Mi ok van tehát arra, hogy a magyar serdülő ifjúságot ebbe a hibába keressük, hogy fejedelme, hazája és önmaga iránt tartozó kötelességét cserbenhagyni kénytelen legyen. Miért ne neveljük inkább úgy, hogy megtanulja a hazai történetet, ismerje királyainak tetteit, akiknek engedelmeskedik, nemzetének évkönyveit, amelyből származik, a korona viszontagságait, melynek alattvalója, az ország Viszonyait, melynek valamikor polgára lesz”⁴⁷ A középfokú oktatásnak különösképen azt a célt kell szolgálnia, hogy „azok, akik anyagi eszközök hiányában, avagy más felmerülő okból a tanulást abba-hagyni kénytelenek — s azok lesznek mindig a legnagyobb számmal — mindazon dolgokat megtanulják, melyeknek ismerete nélkül, tekintve jövőendő életviszonyaikat, el nem

⁴⁴ Ratio. Friml. 125. 1.

⁴⁵ Ratio. Friml. 124—5. 11.

⁴⁶ Ratio. Friml. 122. 1.

⁴⁷ Ratio. Friml. 124. 1.

lehetnek. Ha ezenkívül még valamit tanulniok kell, az legyen olyan, hogy kedvüket leljék benne s majdan bőséges hasznót igérjen nekik”.⁴⁸ A Ratio tehát a hasznossági elv miatt a hazai történet mellett foglal állást és ezért ennek tanítására veti a főgondot. Az oktatás bármelyik szakaszával zárja is a tanuló iskolázását (grammatika, humanitás, bölcsélet), fontos, hogy a magyar történetnek korához és értelmi fejlettségéhez mért ismeretével távozhassek.

A magyar történetet írja elő a Ratio az utolsó két grammatikai osztály számára: kibővítve ezt tanítják a humanitás kezdetén egy féléven át: harmadszor a kir. akadémiák bölcséleti tagozatán szerepel oknyomozó hazai történet formájában két félévében. A hon ismertetésére törekvő hasznossági szempont és a kor tantervi vitáinak hatása alatt helyes pedagógiai érzékkel arról is történik gondoskodás, hogy a hazai földrajz tanítása megelőzze a történetét és bemutassa a tört. események színhelyeit rávilágítva a jelesebb történeti vonatkozásokra.⁴⁹ A tanterv során háromszor szereplő magyar történet előadásától elvárja a Ratio, hogy az elbeszélő és bemutató fokból kiindulva az akadémiákon a pragmatikus, oknyomozó módszer fokára emelkedjék. A tört. tanítás fokozatos bővítésével a Ratio szerzői sikeresen oldották meg a koncentráció kérdését, sőt az a mélyebb belátás sem hiányzik a Ratio előírásából, hogy a hazai történet e háromszoros tárgyalása nemcsak a történeti anyag kibővítését célozza, hanem a tárgyalásnak a gyermeki, ifjúi elméhez mért fokozatosan elmélyülő előadását is lehetővé tegye. Legfeljebb a humanitásban és az akadémián kiszabott félév, illetve egy esztendő bizonyulhatott rövidnek a történet anyagának kibővítésére és tört. segédtudományok kapcsán tervezett alaposabb tárgyalására. Kezdetből fenyegetett a veszély, hogy itt a tanítás unalmas és száraz ismétléssé süllyed.

A hazai történetet sokoldalú vonatkozásban kívánta a Ratio taníttatni. Ügy rendelkezik, hogy a tört. tanítás legyen „tekintettel a vallásra, alkotmányra, az ország belső anyagi erőire, a szomszéd népekre, a nemzeti jellemre, tudományra

⁴⁸ Ratio. Friml. 124. 1.

⁴⁹ Ratio. Friml. 129. 1.

és művészetre”.⁵⁰ Az egyházi és politikai történet mellett tehát a kor elgondolásában értelmezett művelődés és tudományosság történetének is érvényt szerez az új rend. A magyar történet áll a Ratio rendszerében a tört. tanulmányok középpontjában és ezért könnyen ébresztgethette és ápolhatta a nemzeti érzést, bár nem ez a cél juttatta a Ratioban megjelölt szerephez. A nemzeti érzés, mely nemsokára oly erővel robban ki a magyar lelkekből, a Ratio idején merőben más: a hazai állapotokat, múltat megismerni vágyó felvilágosodott lélek érdeklődési irányát jelenti. A hon ismeretét célzó utilizmus az egyetlen alapja annak a felfogásnak, melyet a Ratio a hazai földrajz és történet tanításáról vall. A felvilágosodás ez értékes hajtása végső gyökereiben *Ürményi* és *Terstyánszky* lelkéből fakad, kik maguk is nagy érdeklődéssel voltak minden iránt, ami a honismeret körébe vágott.

Dacára ennek, az erősen kiemelkedő hasznossági szempontnak, a Ratio egész tanulmányi rendszere, főleg a hazai történet erős és szokatlan hangsúlyozása miatt, mégis több nemzeti szint hordott magán, mint amennyit bécsi bírálói szó nélkül hagyhattak volna. Erős kifogásaikat csak a magyar kancellár válaszából sejthetjük meg. aki védekezésül a nemzet hagyományos királyhűségére hivatkozik, jeléül annak, hogy a vád leginkább a magyar történet tanítását érthette.⁵¹

⁵⁰ Ratio. Friml. 126. 1

⁵¹ *Fináczy*: M. T. TT. kt. 200. 1.: az eredeti szöveget 465—6. 11. közli: „Azok a bizonyítékok — úgymond a kancellár, — melyeket a nemzeti Felsőged iránt való hűségéről és szeretetéről több alkalommal adott, oly szembetűnőck, hogy azt a sok bizalmatlanságot, mely régi időben annyi bajnak igazi forrása volt, méltán el lehetne ejteni. Mentől jobban ismerkedik meg az ifjúság Magyarország történetével, anniyval inkább fog boldogulni arra, hogy az előbbi gondolkozástól annyira elütő, szelid és boldogító mostani kormányt magasztalja, s Felsőgedet, az ország gyengéd anyját, aki szelid uralmával, a hosszú béke áldásaival, a nemzet felvilágosításával, annyi hasznos intézménnyel, kegyes alapítványokkal és naponta tapasztalható jótéteményeivel a királyság boldogságának jövendő alapját vetette meg, legbensőbb meggyőződésből és hálából szeresse és becsülje. A hazája alkotmányában járatos, igazi magyar örökös alattvalót nagyobb keserűség nem érheti, mintha bizalmatlanságot mutatnak fejedelmével és az egész állammal szemben érzett hűséges gon-

A tanítás a továbbiakban az egyet, történet azon fejezeteivel bővül, melyek elsősorban egészíthették ki hasznos módon a magyar történetet. A humanitás fokán a már másodszor is tárgyalt hazai múlt a császári tartományok, majd az I. Rudolftól tárgyalt császárok történetével bővül, végül az utolsó félesztendőben az egyház, főleg a magyar egyház és tudományosság múltjának ismertetésével zárul. A királyi akadémiák kétéves bölcsészeti tanfolyama a humanításban három ágra szakadt történetet (hazai, császárok, egyház t.) mélyíti ki és folytatja tovább. A császárok történetét meszszebről (II. Henrik) kezdik, de erre is, meg az egyház-történetre is ismét egy félévet szán a tanterv, mert az első esztendőt a magyar történetnek szenteli.

A grammatika második osztályától a bölcséletig bezárólag heti 16 órát jelöl ki a Ratio órarendje a történet tanítására, valamivel kevesebbet, mint *Hess* és *Kollár* tervezetei.⁵² Annak az időnek, melyet az iskola a tört. tanításra fordíthatott, legnagyobb részét, a 16-ból 10 órát, a magyar történetre foglalta le. A grammatikában és humanításban heti két. az akadémián négy órát szenteltek a történet tanításának.

Egyetemes történettel csak a kir. akadémiák bölcséletén találkozunk, de itt is csak rendkívüli tárgyként. A jogakadémiák második esztendejének ellenében rendes tárgya, és pedig egy esztendő alatt kellett összefoglalnia az ó-, közép- és újkor történetét.

Ha páratlanul állónak kell tekintenünk a hazai történetnek a Ratióban kiszabott szerepét, hasonlóképen kivételes az a felfogás is, mely az egyet, történetet mellőzte. A műve» lődés felvilágosodott utilizmusa adja magyarázatát e sajátos jelenségnek. Ha méltán érhetette a vád az aufklárizmus iskola-újítóit, hogy szertelenül halmozták a tanulmányi anyagot,

dolkodása iránt: mert vajjon kinek van több oka országa fejedelmei szeretni és tisztelni, mint a magyar embernek, ki az országos rendszer és alkotmány értelmében királya legszentebb személyében látja az egész politikai testnek a fejét, benne tiszteli a törvények oltalmazóját s a belső béke és boldogság ősi kútforrását: aki tehát az alkotmány szelleméből kifolyólag köteles a király és a korona iránt való hűséget minden felmerülő esetben élete és vagyona feláldozásával bizonyítani.”

⁵² V. ö. *Peinlich*: 18. I.

a tört. tanítás során elkerülték ezt a Ratio szerzői: „Hogy a történelem tanulásától”, mondják, „alapos hasznot és igaz okulást várhassunk, célszerűbb csak egyetlen nemzetnek történetét behatóan, de sok kitérés nélkül tárgyalni és átvenni”⁵³ De ez magában még nem magyarázza meg azt a mostoha elbánást, melyben a Ratio az egyet. tört. tanítását részesítette. A másik okot azokban a sikertelenségekben kell keresnünk, melyek az iskolás tört. tanítást a XVIII. sz. folyamán általában jellemezték. Élénken ecsetelik a Ratio alkotói azokat a nehézségeket, melyekből a történettanításra szórt minden panasz fakadt és minden balsiker következett. A történettanítás régi elmélkedőinek hagyományos hasonlatával igyekszik bizonyítani a Ratio, hogy az egyet. tört. tanításától a szokásos módon eredmény nem remélhető . . . „A történelmet a maga egész terjedelmében bevezetni az iskolába annyit jelentene, mintha az ifjút egy nagy kiterjedésű, a természet és művészet alkotásairól híres külföldi országba utazni küldenők, hogy onnan hozzon magával a jövő számára hasznos tanulságokat és ugyanakkor oly szűkre szabnók utazásának idejét, hogy az útvonalak megfigyelésére is alig volna elegendő, s végül még sürgetnők. hogy mentől előbb hazatérjen. Az egyetemes történelem több évezredet magába foglaló rengeteg terület . . . nem is szorítható össze annyira a sokféle tények és események ezen tömege, hogy a tanár és tanítvány munkája egyaránt kárba ne vesszen . . . a rengeteg és sokféle anyagnak azonban csak kétévi időt lehetne szánni. Ha ezt a nagy és változatos anyagra elosztjuk, kétségtelenül alig marad valami idő a hazai történelem számára, pedig ez szükségképen s mindenesetre sokkal jobban érdekel bennünket, mint idegen nemzeteknek emlékeztetes tettei . . .”⁵⁴ A Ratio szerzői szemében a jelzett nehézségek oly nagyra nőttek, a hasznosság elvével olyannyira ellentétben állottak a sikertelennek látszó további kísérletezések, hogy elvileg letettek az egyet. tört. tanításról és egész tanítási rendszerüket az analitikus elv uralomra juttatásával szerkesztették meg. Ezt a felfogásukat nem annyira a Ratio,

⁵³ Ratio. Friml. 124. 1.

⁵⁴ Ratio. Friml. 122—3, II.

mint inkább a Ratio utasítása szerint szabott történeti tankönyvek ismertetése során az egykorú bírálók állapították meg. A kor szemszögéből a tanításnak e részlet-történetből kiinduló módja csak az egyik fajta felfogásnak volt hittvallása.⁵⁵ A másik nézetnek, mely az egyetemesből és az általánosból indult a részletek felé és amelynek elgondolásában a hazai történet az iskolás történeti tanulmányok záróköve, legfeljebb annyiban enged teret a Ratio, hogy „előre magyarazzuk a történelem általános fogalmát, melyben kifejtjük a történelem lényegét, segédtudományait és tárgyát, tanulságait, de túlságos terjengősség nélkül”.⁵⁶

A tanítás második tagozatán, a humanitásban kezdődik meg a hazai történet anyagának kibővítése. „Nagyobb könyvnyelvség okáéit tehát a Magyarország történetéhez való bevezetésében röviden kiemeljük az egyetemes történelemből azokat a részeket, melyek reá vonatkoznak.”⁵⁷ Ezért tér rá a tanítás az örökös tartományok és a császárok történetére, mert ez vethetett fényt a magyar múlt eseményeire. Az akadémiákon az európai államok újkori történetévé szélesedik a tanítás, és csak a legvégén került a sor az ó- és középkor történetére is, melynek nem sok jelentőséget tulajdonítottak a felvilágosodás hívei.

Amit a Ratio a magyar történeten kívül tanított, az csaknem teljes kizárólagossággal az újkor területére esik. Legfeljebb a caesarologia szála fut IT. Henrikig vissza, mert ennek nővére volt szt. István felesége s így ez a legmesszebb visszanyúló részlet is a magyar történet megvilágítását szolgálja. A bölcséleti tanfolyam nem lehetett el a bölcsélet története nélkül. Erre is egy fél esztendő szán a Ratio. Külön kiemeli, hogy rövidre fogják, bár a kor felfogása és a Ratio szerzőinek elgondolása temérdek ismeretanyagot szeretett volna e szűk keretek közé szorítani. Legyen meg benne „az emberi gondolkodás története, a művészetek keletkezése és a tudományok fejlődése s kölcsönös befolyásuk a különböző népekre; azon kiváló férfiak emléke, akik az emberi nem számára oly hasznos dolgokat teremtettek, vagy azoké, akik

⁵⁵ *Wotke*: Mon. Germ. Paed. XXX. kt. 601—6. 11. Realzeitung.

⁵⁶ Ratio. Friml. 124. 1.

⁵⁷ Ratio. Friml. 124. I.

tévedéseikkel maguknak és másoknak a legtöbbet ártottak”.⁵⁸ A bölcselet története ily módon rendkívül hasznosnak tűnt fel a tantervkészítők szemében, mert ebből megismerhette az ifjúság a bölcselők tételeit, életük történetét és életmódjukat, kézzel foghatólag beláthatták a különbséget a jó és rossz, az igaz és hamis között.

A történetnek tudományos és forrásszerű ismertetése elől sem zárkózik el a különben gyakorlati célokért lelkesedő Ratio. A bölcséleti tanfolyam során jut el ide a tanítás. Itt „az elbeszélte eseményeket mérlegelni, a forrásokat, amelyekből a történeti hagyományok merítettek, nemcsak felsorolni, hanem feldolgozni és vizsgálni is kell, miközben a dolgokat pontos magyarázatokkal világítjuk meg, melyeket a magyar oklevéltanból, családfákból, címertanból, éremtanból, pecsét-tanból stb. veszünk. Érett ítélet és megfelelő fejtegetés nélkül semmit sem szabad előadni”.⁵⁹ A pragmatikus tárgyalás támogatására az akadémiák rendkívüli tárgyai között a címertan és a lovagrendek története szerepel. Mindkettő kedvelt tanulmánya volt a divatos lovag-akadémiáknak, ahol ezekkel kapcsolatosan a neves családokat, különösen genealógiájukat ismerte meg az előkelőbb társadalmi osztályokhoz tartozó érettebb ifjúság. Az akadémiák jogi tanfolyamain rendkívüli tárgyként oklevél és éremtant is tanítottak. A kir. egyetem pedig igazán bőségesen gondoskodott a tört. segédtudományok ápolásáról, mert kebelében az oklevél és címertanon kívül a pecsét- és éremtant is előadták. Még a történettudós munkásságától, is gyakorlati hasznot vár a Ratio, mert „mekkora haszonnal gyarapodik — úgymond — az állam is. ha a hazai történelem tudós kutatói igen sok, eddig még homályba burkolt részleteket nyilvánosságra hoznak és új bizonyítékok kinyomozása által még most is sok tekintetben fogyatékos hazai történelmünkre világosságot derítenek”.⁶⁰

Bírálat alá veszi a Ratio a tört. tanítás szokásos módját is. Szertelenségnek tartja, hogy a történet kezdeteit oly messzeségbe tolják ki. anyagát oly nagyra növelik, hogy a hasznos és lényeges tanulmányokra, főleg a hazai történetre

⁵⁸ Ratio. Friml. 175. 1.

⁵⁹ Ratio. Friml. 173. 1.

⁶⁰ Ratio. Friml. 125. 1.

nem marad idő. Régebben a zsidóság történetével kezdték, újabban a kínaiak vagy az egyiptomiak múltjával szokás az egyet. tört. előadásában megindulni. Nemcsak jelentős népek, császárok emlékét idézi föl a szokásos tört. tanítás, hanem a birodalmak, kormányformák, a vallások és erkölcsök változatait, a tudományok keletkezését és fejlődését és a mesterségek találmányait is. „Ennek a tudománynak megrajzolt képét, az egésznek és részeinek összefüggését emlékezetben tartani és másokkal közölni oly feladat, melyet még tudományosan képzett embertől is csak akkor kívánhatunk, ha egész életét ennek gyakorlatában töltötte.”⁶¹ Ezen a hibán a hazai történet tanításával segített a Ratio. A magyarság eredetének és a honfoglalás vitás kérdéseinek litvesztőiben megfeneklett régi tanításnak azzal vetett véget, hogy szt. Istvánnal kezdte a magyar történetet, mert ő rakta le az állami és egyházi élet jogi alapjait. Az egyetemes történetből pedig csak a hazai történettel kapcsolatos vagy legalább is újkori fejezeteket vette föl a tanítás anyagába. Az előadás módjára a Ratio az életrajzi formát találja a legmegfelelőbbnek. Ez talán az egyetlen pont, melyben a szerzők nem a kor legfrissebb újítása mellett foglaltak állást. A XVIII. sz. elejétől kezd megváltozni a tört. szemlélet: addig az uralkodók alakja köré csoportosították a tört. eseményeit, a világ folyását az uralkodók intézték, most a vezető szerep és ezzel együtt a figyelem is a népek jut, ennek fejlődését akarja nyomon követni a tört. írás és tanítás, így kerülnek a művelődés kérdései az élre és ezeket a Ratio is gyakorta hangoztatja és megkívánja. A történeti előadás középpontjába azonban mégis az uralkodók alakját helyezi és ezért elvárja, hogy a tanítás mutassa be a fejedelem egész élettörténetét, családját és családfáját. Jellemezze mint családfőt és — a felvilágosodott abszolutizmus tipikus kívánsága ez és talán ezért tartották meg a Ratio szerzői is az életrajzi formát — tüntesse fel úgy, mint a népek kegyes atyját. Sorolják föl az uralkodása alatt hozott törvényeket, az uralkodása idejére eső követségeket, szerződéseket, országgyűléseket, háborúkat és ezek következményeit, végül rajzolják meg minden egyes király hű jellem-

⁶¹ Ratio. Friml. 123. 1.

képet. Emlékezzék meg a tört. tanítás „azou kiváló férfiakról, kik bármely király uralkodása alatt kitűntek a király, a vallás és a haza iránt tanúsított hűségben vagy akik bölcs belátásukkal, tudományosságukkal, a közgazdaság” előmozdításával vagy más egyébbel a többiek közül kiemelkedtek akár bennszülöttek, akár idegenek voltak”.⁶² Mindenegyben király uralkodása végén összefoglaló képben kell a tanulók szemei elé állítani az ország állapotát és ebben a rajzban legyen benne az egyházi, politikai és művelődés történet minden megváltozott vonása, ez egyben átmenetül is szolgál utódjának uralkodásához. Az előadás mutasson rá a más népekkel való jelentős kapcsolatokra is, „hogyan ily módon az ifjak figyelmét azokra a dolgokra, melyeket nemsokára hallani fog. felhívjuk és mintegy előkészítsük”.⁶³

A rendszeres ismétléseknek még semmi nyomuk a Ratio tört. tanításában. A tanárnak tette feladatává, hogy előadás közben többször idézze a tanulók emlékezetébe a már ismert és hallott tört. eseményeket. „A mohó érdeklődéssel magába szítt és megtartott események ugyanis elpusztíthatatlan gyökereket hajtanak a lélekben, ha elbeszélés közben többször megemlékezünk róluk.”⁶⁴

A felvilágosodás laikus szelleme ütközik ki abból a hallgatásból, mely a Ratióban a történet vallás-erkölcsi vonatkozásainak jut. Nem beszél a Ratio arról, hogy mennyi erkölcsi okulást, buzdítást szerezhet a tört. tanulásából az ifjúság, nem hivatkozik arra, hogy ezáltal alapozhatjuk meg a Gondviselésbe vetett hitet, a vallás igazságaiban való meggyőződést, amint mindezeket a XVIII. sz. első felében a tört. tankönyvek még kiemelik. Legfeljebb az élet mesterét, az erényeknek, főleg a polgári erényeknek legszebb példaképeit látja csak a történetben. A kath. és prot. iskoláknak szánt közös utasításnak számolnia kellett a felekezeti érzékenységgel, de ez egyben takarónak is kínálkozott, mely mögött könnyen megbújhatott az aufklárizmus racionalista vallásos felfogása és eltörölhette a pozitív hitvallás minden régi nyomát.

⁶² Ratio. Krimi. 126. 1.

⁶³ Ratio. Friml. 124. 1.

⁶⁴ Ratio. Friml. 125. 1.

5. A történettanítás a *Ratio Educationis* s alapján

A Ratio intézkedéseinek megvalósítása nagy nehézségekbe ütközött. Az iskolás művelődés területén az egységesítés ezen legelső kísérletével nyilvánvalóan kitűnt a magyar közfelfogás és kultúra megosztottsága, mely ezután is még közel egy századon át érezte hatását. A Ratio első sorban a művelődés egységeié törekedett, de eszköze lehetett volna az egységes történeti közfelfogás kialakulásának is. A valóság azonban igazolta; hogy a két évszázad óta kettéhasadt kultúra ágait a felvilágosodás szelleme sem képes egybeforrasztani. A protestánsoknak iskoláik szabadságáért vívott küzdelmükben a tört. tanítás állandó érv a mellett, hogy az egységesítés jogtalan és meg nem oldható próbálkozás, mert hiszen merőben más tört. szemlélet és tört. értékelés hatja át világnézeti és theologiai felfogásukat.⁶⁵ A Ratio így tehát valójában a kath. iskolák tanulmányi rendszere maradt csak, mert a lutheránus iskolák csak külsőképen alkalmazkodtak az új rendhez, a reformátusok még így sem.⁶⁶ A tervezett egységesítés tehát nem hozta meg az iskolás művelődés egységét, annál kevésbé lehetett forrása a tört. felfogás egységének.

A tört. tanítás nézőpontjából is beigazolódnak, hogy mennyire nem volt képes megvalósítani a kevésbé rendezett magyar iskolázás a Ratio magasra tűzött és újszerű célját. Tétova és erőtlen botorkálás volt az a negyedszázados gyakorlat, melynek során a tanítás meg akarta valósítani a Rationak a történetre vonatkozó előírásait. A tanulmányi újítások sikere jórésben az iskolák tanárain és a rendelkezésükre bocsájtott tankönyveken dőlt el. E két tényezők szenvedett hajtörést a XVIII és XIX. sz. legtöbb reformja. A Ratio idején a tanári testületek sorában nagy számmal voltak a felozlatott Jézus Társaság tagjai, kiknek tört. felfogása távol állott a Ratio felvilágosodott tört. szemléletétől és szinte érintetlenül őrizte meg a múlt értéklésének hagyományos erkölcsi és theologiai szempontjait. Tanítói és nevelői

⁶⁵. A prot. 1777. és 1780. évi előterjesztése a R. E. ellenében. *Fináczy*: M. T. II. kt. 395. és 399. 11.

⁶⁶ *Fináczy*; M. T. II. kt. 393. 1.

munkásságuk ereje azonban tetemesen megcsappant, mihelyt a rendi keretek által biztosított támogatást és zavartalan foglalkozást nem élvezték, sőt a legtöbbjükre a megélhetés gondjai is nehezedtek. Különben is újszerű volt valamennyi tört. tanár számára a Rudimenták és a Quattuor Monarchiák tanítása után a magyar történet részletes előadása, melynek anyaga jóidégig egy-két kérdés mögött húzódott meg a régi tanítási rendszer során vagy pedig a bevezetés kérdéseivel való pepecselésben merült ki. A nehézségeken részben segíthettek volna az iskolák tört. tankönyvei. A Ratio Educationist azonban úgy léptették életbe, hogy a tankönyvekről csak utólagosan gondoskodnak majd. A tört. tanítás eredménytelenségének az lett már most a főforrása, hogy a megfelelő tankönyvek híjjával volt állandóan az iskola. Érthető ez az egyet, történet esetében, melynek hazai kutatója nem igen akadhatott a nyugati kultúrközösségtől annyira távoleső magyar földön, de feltűnő, hogy a magyar történet tanítására sem akadt egy jó évtizeden keresztül megfelelő kézikönyv.

A tört. tanítás eredményes voltát a tanár és tankönyv szempontjából még kedvezőtlenebbül érintette a II. József uralkodása idején elmérgesedett hangulat. Alig volt uralkodó, akinek nevelésében a tört. tanításnak oly jelentős szerepet szántak volna, mint éppen II. Józsefében⁶⁷ de mégis kevés fejedelmet ismer a történet, aki oly kevésbe vette volna a hagyományos történeti múltat, mint éppen ő. A történetileg kialakított világregend ellen indított küzdelme ezért hiúsította meg minden kezdeményezését. József még jobban kiélezte a történet hasznosságát, mint a Ratio és tanításába még többet akart a felvilágosodás racionalismusából juttatni. A történet ily elgondolásban a tapasztalás forrása, az erkölcsök tüköré, a polgári élet mestere (*vitae civilis magistra*) lett, melynek az a hivatása, hogy mindenben az okság fölismerésére tanítsa az ifjúságot és előtte az emberiség igaz pszichológiáját tárja föl. Mivel pedig legtöbb haszna a hazai

⁶⁷ *Arneth*: 168., 171— 2., 521. 11. *Bartenstein*, II. József tört. tanára mások segítségével levéltári kutatások alapján hatalmas kézirati munkából tanította a fejedelmet. A 12. kt. pl. még csak III. Frigyes uralkodásánál tart.

történet ismeretének van, ez álljon a tanítás középpontjában.⁶⁸ Az iskola semmiféle önzetlenebb célt nem szolgált, főfeladatát állami hivatalnokok termelésében és a közjó előmozdítására fölkészült polgárok kiképzésében látta. E szemzőből a történet tanításának az ítélőképesség racionalista fejlesztését szánták.⁶⁹ Az államfő korlátlan hatalmának elve leghevesebb ellenállásra magyar földön talált. II. József minden nehézséget meg akart törni: megbénítja a történet tudós kutatóinak munkáját, elnémítja a történet magas tanszékein a hagyományos fölfogás szavát, szűkebb keretek közé szorítja a magyar történet előadását.

A felvilágosodás jozefinista szelleme a kath. tanárokat tartotta vissza attól, hogy a történetet ebben a szellemenben tanítsák, az uralkodó alkotmányellenes magatartása pedig nem tette kívánatossá, hogy ilyen szellemű tört. tankönyvek kerüljenek akár a katolikus, akár a protestáns ifjúság kezére.

A Ratio után a tört. tanítás álláspontjáról tekintve a legjelentősebb a kir. egyetem élete. Itt tömörülnek a történet tudós kutatói, kiknek irodalmi munkássága hatással van az iskolai tanításra, mert a legtöbbjük megpróbálkozik tankönyvírással is; az egyetemmel kapcsolatban nevelődik az új tanári nemzedék, melynek képzésére a kormányhatóság és egyetem egyaránt nagy gondot fordított. A humanitás repetensei — ez volt a tanárjelöltek neve — két tanár vezetése alatt ismételték a gymnasium tanulmányi anyagát és ennek során a történetet is úgy, ahogy azt a Ratio előírta.⁷⁰ A bölcséleti kar repetenseit a kir. akadémiák és egyéb főiskolák tanszékei várták. Egyben töltekeztek azzal a történeti szellemmel, mely az egyetem tört. tanárait áthatotta. Az egyetem tört. tanári tisztét tizennégy esztendőn keresztül, 1784-ig, *Katona István* látta el. kinek nagy érdemei és mély tudománya elől az uralkodó sem térhetett ki, jöllehet a felvilágosodás szelleme úgy diktálta, — *Mária Terézia* kifejezett rendelkezése is így szólt — hogy az ilyen világnézeti tan-

⁶⁸ *Wolf*: 45. 1. *Sonnenfels* felfogása.

⁶⁹ *Wolf*: 48. 1. A Hofkanzlei felfogása, v. ö. *Mitrofanoo*: 808. 1. Allerhöchste Resolution v. 1782.; *Komis*: I. kt. 53. 1.

⁷⁰ *Fináczy*: M. T. IL kt. 369. 1.

székeket ne töltsék be volt jezsuitákkal.⁷¹ *Katona* saját jegyzetei alapján tartja előadásait és hetenkint délután három órában adta elő a világi történetet. Ugyancsak ő vállalkozott az iskolák számára szükséges magyar tört. tankönyv megírására is. A *Historica Critica* 42 kötetének tudós szerzőjét azonban tudományosabb célok hevitették, mint az iskolai tankönyv szerkesztése, vagy lehet, hogy a magyar történet egész anyagának megkezdett közlése után óhajtotta azt rövid, iskolának szánt keretbe önteni úgy, hogy 1780-ban még nincs tört. tankönyv, sőt ennek megírása újabb halasztást szenvedett, mert *Katonát* 1784-ben nyugdíjazták.⁷² A felvilágosodott, absolutisztikus államhatalom a maga céljainak szolgálatába óhajtotta vonni a történetírást is (*Kollár, Benczúr*), az állami mindenhatóság gondolatának szerette volna e révén megnyerni a közvéleményt. Az encyklopedisták és *Voltaire* szellemében folytatott tört. írói és tört. tanítói munkásság alakíthatta volna a közfelfogást a jozefinizmus eszményei szerint, terjeszthette volna az állam és egyház viszonyára azt a felfogást, melyet *Bossuet* és a janzenisták vallottak. A magyar múlt sérelmeinek, a magyarság alkotmányos jogainak föl kutatása szálla volt az udvar szemében, mely a történetnek, mint a felvilágosodás jelentős fórumának tanszékét különben sem bírta szívesen volt jezsuitákra. *Katona* ezenfelül kegyvesztett ember is egyházas felfogásával, mert megtámadta a II. József szemében kedves janzenisták egyik hívét, *Opsträt-et*, kit az uralkodó kedves híve, a szintén janzenista *Wittola* vett *Katonával* szemben védelmébe.⁷³ Az udvar céljainak tehát az felelt meg, hogy politikai szempontból megbízható, tudományos munkásság tekintetében jelentéktelen utódok foglalják el a volt jezsuita örökét. Ezért esett a választás *Koppi Karoly* piaristára (1784—95), majd *Trenka Mihályra* (1796—1809). Ugyanaz az ok, mely eltávolította *Katonát*, vezetett arra, hogy mellőzzék a magyar tört. kutatás legjelesebbjeit, az egyaránt gyanús jezsuita és protestáns tudósokat. *Pray, Wagner, Schönwisner, Cornicles, Schwartner* csak a tört. segédtudományoknak szabályoktól

⁷¹ *Fináczy*: M. T. II. kt. 124. I.

⁷² *Fináczy*: M. T. II. kt. 353. l.-. *Komis*: I. kt. 54. I.

⁷³ *Eckhardt*: 164.]; *Merkur*: 1786.

jól elbástyázott tanszékeire juthattak, hogy így a hatalom útját vághassa a veszedelmesnek tartott tört. kutatás fejlődésének.⁷¹

A magyar történet szava is elnémult az egyetem tanzékén *Katona* távozásának esztendejében. 1784-ben az egyetem bölcsészeti kara 3 évre bővült és az abszolutizmustól veszélyesnek tartott hazai történet előadását a szellemi élet mozgalmas középpontjából a kevésbé veszélyes és nyomatottabb színvonalra vidéki akadémiákra szorították. A bölcsészeiön csak az egyet, történet és a tört. segédtudományok maradtak. Az első és második év folyamán heti 2 órában adták elő az egyet, történetet, egyben a segédtudományok egyes ágait, a harmadik esztendőben az ó-, közép- és újkor áttekintésével heti 4 órában fejezték be a hallgatók a tört. tanulmányokat.⁷⁵ A tört. tanárának pedig azt az utasítást adták, hogy a jelenkor alapos ismertetésével és a történet hasznának kifejtésével zárja előadásait.⁷⁶ Az így kibővült bölcsélet elvégzése kötelező volt mindazokra, akik idővel a hittudományi, jogi vagy orvosi karra akarták magukat fölvetetni. Ezzel egyben annak a szüksége is megszűnt, hogy a jogi karon külön is adjanak elő egyetemestörténetet.

Mód osult az 1784. évi rendelkezéssel az akadémiák tört. tanítása is. Ezekben a Ratio az egyet, történet újkori, a magyar történettel kapcsolatos részeinek tárgyalását rendelte el az első év számára, a másodikban pedig az egyet, történet vázlatos összefoglalását írta elő. *Achenwallnak* a német főiskolákban használatos könyve lebegett a Ratio Educationis szerzői előtt a tananyag megállapításánál. Szerelt eszerint az akadémiákon: „1. A római pápák története kezdettől fogva. 2. Franciaország története legfeljebb VI. Fülöp korától, aki az első volt a *Valois*-házból. azaz az 1328-ik évtől. 3. Spanyolország története katolikus Ferdinándtól azaz az 1474-ik évtől. 4. Anglia története VIT. Henrikől, azaz az 1486-ik évtől. 5. Dánia története I. Keresztélytől. azaz az 1457-ik évtől. 6. Svédország története Gusztávtól,

⁷⁴ *Hóman*: Forráskutatás. 29. 1.

⁷⁵ Helyt. Tan. 14127. sz. 1784.; v. ö. *Panier*: 231. 1.; Merkur, 178b. évf. 272. 1.

⁷⁶ *Pauler*: 233. 1.

vagyis az 1521-ik évtől. 7. Nápoly története Anjou Károlytól, vagyis az 1265-ik évtől. 8. Oroszország története I. Pétertől és még néhány más országnak története. A tanítás célját a Ratio újra csak abban látja, hogy az akadémikusok „tökéletesebb ismeretet szerezzenek a hazai viszonyokról, ezen tanulmányi szervezetnek mindazonáltal nem az a célja, hogy a történelem tanítása ugyanabban az állapotban maradjon a jövőben is”.⁷⁷ A tört. tanulmányok befejezéseképpen szereplő összefoglalás gerince szintén a magyar történet legyen. „Ezen tanulmányok befejezéséül a tanár egy időrendi (synchronistikus) táblázatot fog készíteni, melynek alapja a hazai történelem lesz és amely ezenfelül az örökös tartományokban és a bölceleti tanfolyamban már tárgyalt szomszédos országoknak történetét fogja magában foglalni. Ezen táblázat segítségével rövid ismétlést kell tartani s újból át kell venni azokat az eseményeket, melyek Magyarországra és az uralkodó császári királyi házra vonatkoznak s amelyekből a külföldi országoknak is rész jutott. . .”⁷⁸ Ezt a föl-készültséget tartotta az új tanulmányi rend szükségesnek, hogy az akadémikusok az utolsó évben az egyetemes történet tanulásához foghassanak. Ismét csak a synchronistikus táblázatok segítségével kell egy év alatt az egészet megismerniök, még pedig úgy, hogy „mindenütt fölhasználják az ó-kori, középkori és újabbkori földrajzot, amennyire lehetséges. De említést kell tenni mindenütt a vallás-, az írók- és az irodalom-, a művészeti és kereskedelmi viszonyok történetéről, olyanformán, hogy az első félévi időköz az ó- és középkori, a második félév az újabbkori történelemnek jusson”.⁷⁹ 1784 után az akadémiák csak magyar történetet tanítottak, ezért, ha az akadémiák hallgatói az egyetemen vizsgáztak, csak a magyar történetből, az egyetem hallgatói pedig csak az egyetemes történetből tartoztak a kijelölt bizottság előtt számot adni készültségükről.⁸⁰ A kegyesrendi *Koppi Károly*, *Katona István* utóda már az egyetemes történetet adta elő. A század végéig az egyet.

⁷⁷ Ratio. Friml. 187. 1.

⁷⁸ Ratio. Friml. 187. 1.

⁷⁹ Ratio. Friml. 188. 1.

⁸⁰ *Pauler*: 369. 1.

történet tanítására sem találtak megfelelő tankönyvet. *Koppi* belefogott ugyan ennek megírásába, de csak egy kötetet adhatott ki, mert 1795-ben a *Martinovich-féle* összeesküvésben való részvétel gyanúja miatt nyugdíjazták.⁸¹ *Trenka Mihályt* bízták meg ezután, hogy *Schröckh* munkáját dolgozza át a gallikanizmus szellemében. Ez azonban kitért a fogas megbízatás elől, mely külföldön sem járt kellő sikerrel és a főpapság heves tiltakozását hívta ki.⁸² Inkább *Bolla Márton* piarista munkáját ajánlotta bevezetésre.⁸³ Felsőbb helyen mégis vagy az átdolgozást vagy eredeti tankönyv szerkesztését kívánták továbbra is Trenkától. (1804—6.)

A tanítás módszerére *Koppi* működése idején az világít rá, hogy synchronistikus táblázatok segítségével közölte hallgatóságával az egyet. tört. anyagát. A feldolgozás módja és szempontjai azonosak a századvegi külföldi német tankönyvekével. A közép- és újkor történetének előadásáról részben a jogi kar is gondoskodott, mert a magyar történet «gyes fejezeteit a hazai jog tanára, az európai államok legújabb történetét és jelen berendezkedését a statisztikus tanár ismertette.⁸⁵

Koppi Károllyal a felvilágosodás szelleme vonult a tört. tanszékre. Sőt annak a radikális, forradalmi mozgalomnak hullámai is elértek az egyetem tanáraihoz, melynek élén *Martinovich* apát állott. Nem annyira a nyilvános tanítás ^olt az eszköze az új gondolatok terjesztésének, mint inkább az az olvasó kabinet, melyben az egyetem hallgatói kézbe kapták a legfrissebb röpiratokat és tanáraiktól megfelelő oktatásban is részesülhettek.⁸⁶ Különbén a Ratiótól megkívánt újságolvasás is alkalmat szolgáltatott arra, hogy az ifjúság nemcsak a felvilágosodás, de a forradalom eszméivel

⁸¹ Praelectiones historiae univ. 1793. v. ö. *Horányi*: 241.; *Pauler*.270. 1.

⁸² *Scherer*: 409. 1.

⁸³ *Lineae historiae universalis...* I. kt. 1798. II. és III. kt. 1799. *Bolla* 1784-től *Koppi* utóda a kolozsvári akadémián.

⁸⁴ *Pauler*: 347. 1.

⁸⁵ *Merkur*: 1787. évf. 748—49. 11.

⁸⁶ *Eckhardt*: 156. 1.

is megismerkedhessek. „Az újságok a hatóság és királyi engedéllyel állandóan tárgyalták a forradalmat és ellene vagy egyáltalán nem, vagy csak igen gyenge érveket hoztak fel.”⁸⁷ Az olvasó kabinet az egyetem ifjúságának szolgáltatott alkalmat, hogy az új eszmékkel töltekezhessek, az újságok és röpiratok azonban a vidéki iskolák ifjúságát is lázba hozták. Mohó lelkesedéssel forgatják a latin és németnyelvű napilapokat, a pataki diákok „fordítják a francia lapok közleményeit, újongnak a köztársasági gondolatért, patriótának és republikánus atyafinak szólítják egymást.”⁸⁸ Ezt az ifjúságot képviseli az összeesküvésben két jurátus; *Hirgeist Ferenc* és *Erdélyi László*. A történetórák hivatalos tanításának nem volt része a forradalmi eszmék terjesztésében, inkább az iskolai élet közössége bizonyult alkalmas talajnak, melyben a radikális gondolatok gyökeret verhettek.

A jezsuita rend eltörlése után teljesen szabad kezét nyert az államhatalom a teológiai tanulmányok rendezésében is. A szellem, mely az újításokat áthatotta, e téren is a felvilágosodás gondolat-köréből táplálkozott és lényegesen másként ítélte meg a hagyományos teológiai képzés egyes tudományágait, mint ahogyan a régi felfogás azoknak a múlt tanulmányi rendjében helyet biztosított. A dogmatika, a theologia polemica el kellett, hogy vesszítsek kizárólagos, vezető szerepüket, így került a régi jezsuita scholasztieizmus helyébe a szent írás-tudomány és a széles alapokra tervezett egyháztörténet. 1770-ben a teológiai kar hallgatói heti 3 órában *Pohl* könyve alapján tanulják az egyháztörténetet, mint ez az egyetemi tanácsnak a Helytartó Tanácshoz küldött felterjesztéséből kiviláglik.⁸⁹ A bécsi egyetem tanárának jelzett tankönyve szolgálhatta az egy házias történet felfogás ápolását, mert hisz volt jezsuita tollából került ki, de kezdetleges történeti módszere és kritikája, aránytalan feldolgozása, befejezetlensége és terjedelme meggyőztek a kath. tankönyv-írás kezdetlegességéről. Állandóan az volt a törekvés, hogy a

⁸⁷ *Eckhardt*: 100. 1.

⁸⁸ *Eckhardt*: 56—7. II.

⁸⁹ *Mercur.- 1787. évi.* 96—100.: *Scherer*: 352. 1. *Mainductio ad historiam ecclesiasticain* . . . Wien, 1755—59.

kir. egyetem kövesse a bécsi tanulmányi rendet, ezért került *Pohl* könyve is a magyar theologusok kezébe.”⁹⁰ A bécsi theológiai kar további reformjánál a gallikanista *Rautenstrauch* apátnak jut a vezető szerep és ez újjászervezés mintájára akarják a magyar egyetem theol. tanulmányait is elrendezni. 1775-ben szószerint egyező utasítást kap a bécsi és budai theol. kar. történettanára. Ez utasítás 12 pontban fejti ki a felvilágosodás és gallikanizmus szellemében elgondolt történettanítás feladatait.

Elsősorban a chronologia és a történeti kritika alapelveivel kell megismerkedniök a hallgatónak, azután századok szerint haladva rajzolja meg a történettanár minden egyes század rövid, áttekintő képét és úgy térjen át a részletes tárgyalásra. Az előadás mindenütt oknyomozó legyen és mutasson rá a gyakorlati tanulságokra, melyek a hallgatóság számára hasznosak lehetnek. Csak a jeles, kimagasló eseményekre terjedhet az előadás, ilyeneknek pedig csak azok tekinthetők, amelyek egyben hasznosak is.⁹¹ Ebből adódik az a további követelmény, hogy azon részek tárgyalásánál időzzék tovább a tanítás, melyek gyakorlati haszonnal kecsegtetnek. Ásatag és értéktelen történeti jelenségeket teljesen mellőzni kell (pl. régi eretnokségeket), viszont behatóan kell foglalkozni az egyház és állam helyes viszonyával, hogy történeti alapon világosodjék meg a kettős hatalom jogszerű határa. Nyújtson alkalmat a tanítás a történet eseményei fölött való eszmélkedésre, hogy így a hallgatóság ítélőképességét fejlessze és a történeti anyag erkölcsi vonatkozásait az okosság törvényei szerint megítélhesse. Mindez csak a források beható ismerete alapján lehetséges és az időrendnek és egyidejű eseményeknek szorgos szemmeltartásával. Az utasítás tankönyvül *Berti* munkáját írja elő.⁹²

Ezen utasítás minden előnye és hibája a felvilágosodás talajából nőtt ki. Hangsúlyozta, hogy a tört. tanítás a történet

⁹⁰ *Scherer*: 559. 1.

⁹¹ „Merkwürdig aber im wahren Verstande sind, nur jene, die brauchbar sind...” *Scherer*: 400—5. II.

⁹² *Breviarium historiae ecclesiasticae*. Pisa. 1760. Wien. 1774.; v. ö. *Mercur*: 1786. cvf. 87. 1.; 1787. évf. 1012—17. 11. és *Scherer*: 398—403. 11

szemszögéből vessen új fényt a theol. tudományok egyes ágaira: dogmatikára, erkölcsstanra, egyház jogra. A történettanítás korszerű módszerének csaknem minden vonása föllelhető soraiban úgyannyira, hogy a világi történet tanítását is így képzeltek a felvilágosodás tanügyi szervezői. Nincs azonban semmi érzéke az önzetlen tudományosság iránt, mindenben csak hasznot és gyakorlati szempontokat keres. Megköti ezenfelül a tanár kezét és saját, önös céljait szolgálja azzal, hogy egyház és állam kölcsönös viszonyát korszakról-korszakra végigvizsgálva az állami mindenhatóságba vetett meggyőződést alapozza meg és ezáltal engedelmes alattvalók nevelésének legyen eszköze.

A magyar theol. kar és főpapság a bécsitől eltérő tanulmányi rendet követel a magyar egyetem számára. *Szabó Andrásnak*, a hittudományi kar igazgatójának tervezete a Planum Budense, azonban a történettanítás szempontjából egy úton jár a bécsi renddel: az első évben egyháztörténetet, a másodikban egyházi irodalomtörténetet tanítat s csak a patrisztikát veti el, mint felesleges, külön tárgyat.⁹³

Berti könyve épen úgy nem felelt meg a felsőbb helyen nyilvánított kívánalmaknak, mint annak előtte *Pohl-é*. Ez is a hagyományos szellemben készült, pedagógiai és módszeres fogvatkozásai pedig oly szembetűnőek voltak, hogy az utasítás is csak arra az időre szánta, amíg jobbat nem ajánlhat.⁹⁴ Végre is, eredménytelen várakozás után *II. József* a protestáns *Schröckh* egyháztört. tankönyvének használatát rendeli el a kath. iskoláknak azzal a meghagyással, hogy a szerző egyházellenes állításait a történet tanárai eredményesen cáfolják meg előadásközben. Már 1786 októberében, három hónappal az uralkodó ezen rendelkezése után fölemeli tiltakozó szavát a bécsi érsek és rámutat arra, hogy a hitigazságok és az egyház története a legszorosabb kapcsolatban vannak, amiért is az ellentétes vallási felfogású tankönyv nagy rombolást visz végbe az ifjúság körében.⁹⁵ Az uralkodó

⁹⁰ *Fináczy*: M. T. II. kt. 365—6. II.

⁹¹ *Scherer*: 408. 1.

⁹² *Scherer*: 409—10. 11. Hasonló a hazai protestánsok érvelése a kath. tört. könyvek ellen.

arra hivatkozik, hogy katolikus szerzők nem tudtak eddig elfogadható tankönyvet szerkeszteni és, hogy tiszta szándékát igazolja, újra pályázatot hirdet egyháztörténeti tankönyv írására. 1788-ban négy munka fekszik a bíráló bizottság előtt, egyik a pesti egyháztörténet tanárának, *Szvorényi Mihálynak* tollából. A jozefinista és racionalista *Dannenmayr Mátyásnak*, a bécsi theol. kar egyháztörténeti tanárának munkáját találják a legjobbnak, bár *Szvorényi* is engedélyt kap könyve kinyomatására. A hivatalos tankönyv *Dannenmayr* munkája lett, mely abban a tekintetben haladást jelentett, hogy szerzője a prot. könyvek módszeres és kritikai eljárásán okult, s mert a történet anyagát belső, tárgyi szempontok szerint osztja föl, s áttekinthető és világos előadásban mutatja be az egyház egész történetét mindazon szempontok szerint, melyeket kora felfogása megkívánt. Másrészt azonban a vallásos érzés, de főleg a kath. világnézet teljes híjjával van megírva a könyv, egyedül az állami abszolutizmus érdekeit szolgálja és sok helyütt szembehelyezkedik az egyház hagyományos tanításával (pl. csak két szentséget fogad el), amiért is a hivatalos egyházi körök épen úgy megmozgattak minden követ, hogy elérjék visszavonását, mint annak idején *Schröckh* könyvével szemben.⁹⁶

Tényleg 1791—1806-ig a pesti theol. karon az egyháztörténetből *Szterényi*, a kortanból *Frank György*⁹⁷ a Szent-
i öld földrajzából *Berti* tankönyvét használták.⁹⁸

Szterényi munkája is mutatja, hogy a történet tanáraitól nem hiányzott a dicséretre méltó buzgalom, és megpróbáltak tollat fogni az iskola számára. Könyve⁹⁹ négy nagy korszakra, ezeken belül pedig kisebb szakaszokra osztja az egyháztörténet anyagát és az így elhatárolt kisebb részeket a külső és belső történet szempontjai szerint világítja meg. Különösen gazdag'helyenkint e mű az egyház intézményeinek és műve-

⁹⁵ *Scherer*: 411—2. 11.

⁹⁶ *Introductio in historiam ecclesiasticam cum chronologia*. Budae, 1783. Kéziratban maradt fenn *Synopsis historiae eccl. c. műve*. Lásd: *Fejér*: 113. 1.

⁹⁸ *Fauler*: 341. 1.

⁹⁹ *História religionis et Ecclesiae christianae scholis accomodata*, Posenii. 1789. v. ö. *Scherer*: 412. 1.; *Pauler*: 331. 1.; *Hurter*: 735. 1.

iődési szerepének rajzában.¹⁰⁰ *Szvorónyi* előtt *Koppi Károly* kísérelte meg az egyház történetének megírását.¹⁰¹

Csak az első négy század történetét dolgozta föl *Platíhy Mátyás*,¹⁰² *Molnár János* pedig egyháztörténetének második felét jelenteti meg a század végén.¹⁰³ Ezzel csaknem egyidejűleg jelenik meg a piarista *Alber János* egyháztörténete,¹⁰⁴ melynek anyaga jelzi, hogy mit tanultak a Ratio után e szintén használatos tankönyvből a magyar theologusok. Tárgyalja a könyv az egyház szervezetét, kormányzatát, terjedését, küzdelmeit, a hitvitákat, zsinatokat, az egyházi tanítás fejlődését, az egyház támadóit, védelmezőit, jelesebb íróit stb. Bár különösebb meggyőző melegség nem igen sugárzik a könyvből, tanítása megegyezik a hagyományos egyházi felfogással. Egyébként oknyomozó előadásra törekszik és dicséretére válik, hogy legfőbb igyekezete a történeti tények pontos megáll a pítására irányul.¹⁰⁵

Hasonló kísérletek történtek a magyar história tankönyvének megírására is. *Koppi Károly* még a Ratio Educationis kibocsátásának esztendejében ad ki magyar történetet.¹⁰⁶ A szegedi akadémia piarista tanára *Hegyi József* Gebhardt Lajos munkája nyomán szerkeszt tankönyvet, melyet később megjavítva és kibővítve *Kultsár István* adott ki.¹⁰⁷ *Horváth Mihály* 1770-ben ír bevezetést a magyar történetbe, pesti tanár korában pedig oknyomozó politikai történeti jelentet meg.¹⁰⁸ // *József* uralkodása idején írja *Katona István* 2 kötetes magyar történetét, mely szintén szerepel hazai iskoláink történettanításával kapcsolatban.¹⁰⁸ *Pray György* könyvét a

¹⁰⁰ Az egyes fejezetek pl.: Status externus. Status eruditionis. Externa ivligionis . . . fata Doctnna. Ooetioies. h-tatus gubemationis sacrae. Disciplina. Ritus. Mores et vita.

¹⁰¹ Prolegomena historiae ecclesiae. 1786.; v. ö. *Hórányi*: 241.. 1.

¹⁰² *Fejér*: 85. I. Bmlae. 179().

¹⁰³ I—II. kt. Tyrnaviae. 769-71.. III—IV. kt. Posonii, 1794.

¹⁰⁴ Institutiones Ecclesiae. Kalocsa. 1793. 2. kt.

¹⁰⁵ *Horányi*: I kt. 17. I.

¹⁰⁶ Elistorica tentamina de Ilegibus Hungariae. Cassov, 1777.

¹⁰⁷ *Hórányi*: 108. I.

¹⁰⁸ História Ungariae Politica. Vindobonae. I. kt. 1786.; . kt. 1792. v. ö. *Fejér*: 114. I.

¹⁰⁹ História Pragmatica Hungariae. 2. kt. Budae, 1782—4

század fordulón iskolai tankönyvnek írja elő az uralkodó.¹¹⁰ Ezekon kívül *Keresztúri József* a váradi akadémia tanára írt még magyar történeti tankönyvet, mely iskolás célokat szolgált.¹¹¹

E munkák jórésze, mint a megjelenésük évszáma mutatja, már // *József* uralkodása után a század végén jelent meg, ezen felül igazi és elterjedt tankönyvekké sem váltak, de bizonyágai a történet tanáraiban lakozó buzgalomnak és nem. közönséges képzettségnek. A feldolgozás és felfogás módja azonban szemlátomást eltér a Ratio utasításaitól. A könyvek terjedelme nagy. aprólékosságra hajló előadás-módjuk pedig az emlékezetet terhelte meg túlságosan. A magyar történetírás még jórészben az adatgyűjtő és kritikai kezdeményezés korszakát élte és nem volt képes azoknak a pedagógiai elveknek és magasabb történeti követelményeknek megfelelni, melyeket a Ratio elvárt.

Az egyetemes történet tankönyvének megírására kaptak legkevesebben kedvet. V történetírás ezen területén tűnt ki legjobban a kath. írók felkészültségének hiánya, a történet-kutatás módszerében és kritikájában való járatlansága. Az a mozgalmas és jóidég eredménytelen küzdelem, melyet a Bécsből irányított és szervezett kath. fő- és középiskolák a kor felfogásában értelmezett jó tankönyvekért folytattak, igazolja ezen állítást. A Ratio Edncationis két történettankönyvet ajánlt: *Aehentvalltól* az európai államok történetét és *Gatierer* tollából az egyetemes történetet. Mindkettő protestáns szerző, jeléül, hogy a német iskolás világ kath. tudósai sem tudtak megfelelő tankönyvet írni. *Katona Istóánnah* a római császárok története c. munkáján kívül¹¹² *Bolla Márton* könyve az egyetlen jelentős vállalkozás. Az uralkodó aranyéremmel tüntette ki *Bollát* ezen irodalmi munkásságáért, mely először próbálkozott meg hazai földön a göttingeni módszer

¹¹⁰ *História Hungariae stirpis Austriaeae*. Budae. 1799. *História Reguin Hungariae*. 3 részben. Budae. 1801. kéziratban: *Conspectus stautieae Regni Hungariae* és az egyet, hallgatói szánára egy diplomatika.: V. ö. *Fejér*: 182. 1.: *Panier*: 547. 1. és jegyz.

¹¹¹ *Lineamenta historiae pragmuticae Regni Hungariae*. Pest, 1797.

¹¹² *Synopsis historiae Romanoruni Imperatorum* Budae, 1782.; v. ö. *Pauler*: 99. L; *Csősz*: 412. 1.

alkalmazásával. Remert német tankönyve nyomán dolgozott, sokszor annak munkáját írja át szabadon. A tárgyalás módjával a synchronistikus-ethnografikus eljárást választotta és az ó-, közép- és újkorra osztott történet mindegyik szakaszában (7—7) először az egyes népek művelődésének képét rajzolja meg, majd történetét mondja el. A tárgyalás szempontjai felölelik a vallási és politikai történet mellett a tudományok, ipar, kereskedelem, államforma, törvényhozás, hatóságok jelen állapotát is. Az egyháztörténet eseményeivel kapcsolatban pedig bőséges anyagot szolgáltat az erkölcsi okulásra.¹¹³ A kritika természetesen nem hagyta érintetlenül; felrötták, hogy számos hiba csúszott adatai közé és felette rövid a könyv. A felvilágosodás szemszögéből a maradiság vádjával illeték, kath. részről pedig azt kifogásolták, hogy az egvház-történet egyik-másik részletét bántóan rövidre fogta.¹¹⁴

A tankönyvírást tagadhatatlanul megnehezítette, hogy az iskolák számára csak a kir. egyetem nyomdája adhatott ki könyveket. De ez a körülmény még nem magyarázhat meg mindent. A protestánsokat nem kötötte ez a monopólium, mégis a század végéig *Severini* és *Losontzi István* könyvein kívül nem találtunk mást iskoláinkban.¹¹⁵ *Budai Ézsaiás* magyar története már a XIX. századra esik. *Sinay Miklós* nagyértékű történeti hagyatékából nőtt ki — úgy sejtik — *Buday* könyve, melyből több évtized prot. magyar ifjúsága ismerte meg a magyar multat.¹¹⁶ Különös szerep jutott *Losontzi* Hármas Kis Tükörének. Ez a valójában a kisebb iskolák ifjúságának írott magyarnyelvű történet megtalálta az utat számos oly intézetbe is, ahol eleddig magyar történet tanításával — talán épen a megfelelő tankönyv hiányában — nem bajlódtak. A kassai tankerületben pl. az 1776—7. évben Sárospatakon és Miskolcon kívül a magyar történetet jórészen a Kis Tükörből tanították.¹¹⁷ Alkalmassá tette e könyvet az iskolák szá-

¹¹³ *Horányi*: 268—75. 11.

¹¹⁴ Pl. a jezsuiták szerepét és feloszlását. A közhangulat hatása alatt tért ki *Bolla* e kényes tárgy elől. *Horányi* dicséri is érte.

¹¹⁵ *Losontzi* I.: A Szent Histórianak Summája... Magyarország kis. Tükörével... Pozsony. Landerer. 1771.

¹¹⁶ *Révész*: 308. 1.

¹¹⁷ *Fináczy*: M. T. II. kt. 392. 1. jegyz.

mára rövidege és verses formája, az egyik az emlékezetbevézés könnyűséget, a másik a tananyag bevezését biztosította. Magyar nyelve megindítója lett a hazai nyelvű történettánnításnak. Másrészt azonban az egykorú történettánnítás, még inkább a Ratio szemszögéből, a külföldről nem is szólva, nagy zuhanást jelentett a Kis Tükör meghonosítása oly intézetekben, ahol a történettánnításra tisztesebb és jelentősebb szerep várt, mint aminőre e kis iskoláknak szánt könyvecske módot nyújtott. Az iskolás művelődés mostoha viszonyai során pedig hosszú évekre megakasztotta a tanítást méltóbb fejlődésében. A katekizmus formájú és verses történetkönyvek ideje régen lejárt már, a korfelfogás összefüggő, folyamatos és elbeszélő alakot kívánt. A Kis Tükör történetanyaga pedig” mindenestre soványabb és szárazabb volt, mint akármelyik iskola tanításában. Számos intézetet tanárainak kiválósága,, fejlett tanulmányi rendje korszerűbb tanításra érdemesített volna.

A politikai és egyházpolitikai viszonyok kívánatossá teheték, hogy ellenőrizhető tankönyv ne kösse az iskola tanítóinak kezét. A tankönyvmonopólium elgáncsolhatott sok kezdeményezést, a tanuló sereg szegénysége és a tanulás megszokott módja nem biztosította a tankönyv kelendőségét, a cenzúra elkedvetleníthette a történet hívatott íróit. De hogy az igazi jó történettankönyv nem tudott napvilágot látni, sem nálunk,, sem külföldön, az e forrongó kor megváltozott történet szemléletének is az eredménye, mely a régi történetkutatás eredményei alapján nem tudta megszerkeszteni a maga számára azt, aminek képe lelke mélyén élt.

Még a cenzúra szerepét kell tisztáznunk, hogy rávilágíthassunk az összes nehézségekre, melyek a történetírói munkásságot és ennek kapcsán a történeti kézikönyvek megjelenését megnehezítették. A magyar hatóságok kezéből a bécsi-ekébe jutottak a könyvek, ahol alaposan és aprólékosan áttanulmányozták annak minden sorát és csak akkor láthatott napvilágot, ha a fölvilágosodott absolutizmus szempontjából a bécsi könyvbírálok legalaposabb bírálatát is kiállotta. *Horváth Mihály* magyar történetét, mihelyt Bécsbe ért, a hivatalos bírálatra bocsájtás előtt *Izdenczy* tanulmányozza át, azután a tanulmányi bizottság feje. Majd kiadják a bécsi

egyetem történetnárának szakszerű kritikára és csak mindezek után járja végig a könyv a tanácsosokat, hogy azok is véleményt mondjanak róla. A bírálat külön hangsúlyozza, hogy a magyar viszonyok és az alkotmány rajzolásában nincs semmi túlzás; s ha a hibásnak jelzett állításokat kijavítja a szerző, a könyv sajtó alá kerülhet.¹¹⁸ Jellemzőek a kifogásolt részletek: Nem igaz, hogy a cigányok nomád módra, félmeztelenül kóborolnak, mert letelepítésükre már történt kormány intézkedés; nem lehet az országban baptista sem, mert ezeket már kiutasították; a leánynevelésre nem említi a szerző a Notre Dame apácákat. A siker legcsekélyebb reményével sem kecsegtethette magát az az író, aki a magyar alkotmányos jogok vagy az egyháztörténet kényes kérdéseiben nem a cenzúra éheit vallotta. Főleg a magyar jog történetére vonatkozó munkák bírálatai jellemzik és igazolják ezt legjobban. *Peichel József* alkotmány-történetében,¹¹⁹ azt állítja, hogy hazánk *jure belli* jutott a *Habsburg* uralkodók kezére, amiért is a magyar jogok végső forrása az uralkodók akarata. Hűbéri függő viszonyban állott nemzetünk a középkor folyamán a császársággal és pápasággal; bizonyos engedelmességgel tartoznak valláskülönbség nélkül az összes alattvalók a püspököknek; szerzetes rendek a kincstár javára föloszlathatók stb. Bár a jezsuiták feloszlását emlegetve tiltakozik a bírálat az utóbbi kitétel ellen, a többire nézve kijelenti, hogy a felségjogok mély tisztelete sugalmazta.¹²⁰ Egy szavazat ellenében *Martini* véleménye alapján mindnyájan azt javasolják, hogy mint egyéni nézetek foglalata, a könyv kiadható.¹²¹ *Grossit! ger Rudolf*, *Jus publicum c.* munkájára elmondja a bírálók egyike, hogy ez tulajdonképen *Benczúr* tollából való, melyet *Grossinger* ellopott és saját neve alatt adott ki. *Benczúr* munkáját pedig nem ajánlja közismert hízelkedő hangja és felfogása, mellyel többet árt, mint használ, mert *Demokritos* szerint míg ezek a hízelgő csahos ebek őrzik a királyi palotát, a

¹¹⁸ Staatsarchiv. Wien. 1784. No. 4022. sz.; 1785. No. 592. sz.

¹¹⁹ Das Königreich Ungarn mit seinen Landständen nach Inhalt der Landesgesetze.

¹²⁰ Innen érthető az érzékenység (magyaroké)! „Ilic illae lacrimae!” — mondja az egyik bíráló.

¹²¹ Wiener Staatsrate 1782. No. 2903. sz.

kútban kell keresni az igazságot.¹²² *Izdeczy* ki akarja adatni a könyvet, de úgy, hogy a cenzúra minden szerepét eltitkolja (idegen megjelenési hely stb.).

A magyar történetírók jól érzik munkásságuknak a cenzúrában rejlő akadályát. Hízkelkedni és alkalmazkodni nem tudnak és ezért a mohácsi vészhez érkező elakad tollú. *Pray* hiába biztatják barátai, hogy írja meg a magyar történetet / *Ferdinándtól*. *Pray* csak annyit felel, hogy jobban esik hallgatnia, mint megkötötten felfogása ellenére írnia.¹²³

A történettankönyvek hiányában nem érhetette el a középfokú oktatás sem a Ratio-tól megkívánt eredményeket. *Ürme nyi 1778-ban* számos iskolát vizsgált meg és tapasztalatai alapján jelenti, hogy a szükséges tankönyvek hiánya nagy akadálya az új tanulmányi rend meggyökerezésének; a tanulók még azokat a tankönyveket sem szerzik be, melyeket megkaphatnának.¹²⁴ A következő esztendőben újra erre az eredményre jut *Ürme nyi* iskolalátogatásai közben. Az igazgatók most azzal mentegőznek, hogy nincsenek könyvkereskedések, melyekből a tankönyvek beszerezhetők lennének, ezenfelül a tanulók szegénysége miatt nem is telik könyvekre.¹²⁵ A Helytartó Tanács még az esztendő folyamán köriratot intéz az iskolákhoz, melyben maga is elismeri, hogy hiányzik a magyar történet, az ausztriai örökös tartományok történetének, az irodalom, vallás és bölcsélet történetének tankönyve. Nincsenek térképek és egyéb szemléltető eszközök sem, pedig ezekre már utalványoztak ki pénzt.¹²⁶ Sőt az a kevés sem állott már rendelkezésre, ami azelőtt megvolt. A komáromi iskola könyvtárában a jezsuita rend föloszlatásakor 300 darab történeti könyv volt. Hét év múlva 2 darab *Tursellinus* és még öt más munka képviseli a történetet.¹²⁷ A szükséges tanköny-

¹²² Wiener Staatsrate 1786. No. 2957. sz.

¹²³ *Leskó József*: Szaicz Leó. Bpest. 1898. 14. 1. „Frustra autem et cum me ad contiuiiuidos Annales cohortaris. Malo tacere, quam non consentaneo animo et libertate scribere.” „Ita ipsémet I. Pray in litteris a. 1774. ad me datis.”

¹²⁴ *Fináczy*: M. T. TI. kt. 354. 1.; *Kornis*: I. kt. 54. 1.

¹²⁵ *Kornis*: I. kt. 559. 1.

¹²⁶ *Kornis*: I. kt. 54. 1.

¹²⁷ *Németh Vilmos*: 86., 93—4. 11.

vek híján a tanítás teljesen a régi mederben folyt. A tanárok a történetet tollba mondták és szórói-szóra kérték számon.¹²⁸ 1786-ban még mindig nincs magyar történeti tankönyv, de hiányzanak mindazok a történeti könyvek, melyeket a Helytartó Tanács 1779-ben nem talált még az iskolákban.¹²⁹ 1785-ben újra pályázatot hirdetnek magyar történeti tankönyv írására, hogy átadhassák az iskolának azt a könyvet, melynek anyagát a Ratio háromszor is óhajtotta taníttatni az iskolázás folyamán. Késmárkon még 1820 táján is diktálás után tanulták német nyelven a világtörténetet. Besztercebányán maga a főigazgató ajánlja, hogy a történelmet a tanárok saját jól szerkesztett jegyzeteik alapján tanítsák.¹³⁰ Ez az eljárás a tanítás nagy fogyatkozásaihoz vezetett. A soproni gimnáziumban „az egyháztörténetből alig valamit végeztek, a magyar egyház történetét meg sem említik, a magyar történetből az első félévben *Imre* királyig haladtak, a másodikban pedig *Albertig!*” Nagykanizsán a humanitás osztályában az egyháztörténelemmel nagyon hiányosan foglalkoztak.¹³¹ Aradon a császárok történetéből elhagyják a legnevezetesebb eseményeket, az örökös tartományok múltját egyáltalán nem is tanították, majd pedig amennyiben később ezt is előadták, csak nagyon hiányosan tették.¹³² Általános a panasz, hogy a tanítás nem elég szemléletes, nem használják fel a történeti térképeket, nem kapcsolják a hazai eseményeket a külföldiekhez, a tanárok nem járnak el kellő történeti kritikával, sok csodás és selejtes történeti adatot hordanak össze, s főleg, hogy felekezeti türelmetlenséggel tárgyalják a történetet.¹³³ Ilyen volt az állapot a Ratio Educationis tizedik évében a hivatalos ítélet alapján.

1786-ban *II. József* elrendelte, hogy az iskolai tanítás a német nyelvre térjen át. A magyar nyelvű tanulóktól látogatott intézetek történettanítása, amennyiben ténylegesen megvalósították ezt a rendeletet, semmi eredménnyel sem járha-

¹²⁸ *Komis*: I. kt. 565. 1.

¹²⁹ *Merkur*; 1786. évf. 679. 1. Helytt. 14127. sz.

¹³⁰ *JurkoDich*: 115. 1.; főigazgatói rendelet. 1788. ápr. 30.

¹³¹ *Komis*: I. kt. 55. 1. Vizsgálati jelentés.

¹³² *Himpfner*: 20. 1.

¹³³ *Werner*: 31. 1. Sz.-Fehérvár; *Himpfner*: 20. 1. Arad.

lott. 1788-tól a Helytartó Tanács a középiskolákba fokozatosan az egyetemes történetet vezetteti be, az egyetemi nyomda pedig a tanítás részére tankönyvet bocsájt ki.¹³⁴ A Haupt- és Nebenvölkersystem alapján írott könyv korszakonként foglalja össze az eseményeket és minden egyes nép politikai és vallási történetén kívül megrajzolja irodalmának, bölcselétének, iparának, kereskedelmének állapotát. A korszakok végén Vermischte Nachrichten címmel racionalista szellemű tanulságokat közöl. Se hazánkban, se Bécsben nem voltak megelégedve a történet tankönyvével. Látják, hogy minden tanulmányi újítás haszontalan, ha a kitűzött célnak megfelelő tankönyvvel nem tudják ellátni az iskolát, de kénytelenek megvallani azt is, hogy a kézenforgó tankönyvek alig érdemlik meg a történeti tankönyv nevét.¹³⁵ *Benyák Bernát* székesfehérvári igazgató szintén megbélyegzi a tankönyvet, „amelyből megtanulhatja ugyan a diák a jó és rossz fejedelmek életrajzát, véres harcok lefolyását s hasonlókat, azonban egy szót sem hall a nemzetek műveltségének, tudományának és művészetének fejlődéséről, s az események okozati összefüggéséről. Pedig a történet ne a fejedelmek, de a népek története legyen. A tanár azonban nem vállalkozhatik jószántából a tankönyv irányú kiegészítésére, mert ezt tiltja a tanügyi szabályzat.”¹³⁶

A hazai protestánsok iskolái közül a nagy evangélikus intézetek tanulmányi rendje több rokonvonást mutatott a Ratioval. Közös német minták hatottak mindkettőre, sőt a pozsonyi iskola rendje *Tersztyánszky Dániel* révén közvetlenül is példát adott a Ratio szerzőinek.¹³⁷ Mégis jóidőig tartott, mire a pozsonyi iskola végleg az új rendhez simul. 1786-ban az iskola öt éves theológiai és retorikai tanfolyamán (főiskolai

¹³⁴ *Werner*: 69—74, 86. 11. A székesfehérvári iskola rendjében szemlélteti ezt a változást. 1787-ben még magyar történetet tanítanak, 1788-tól fokozatosan lép helyébe az egyet, történet. A tankönyv: *Lehrbuch der alig. Weltgeschichte*. Ofen, Tynau. 1787. A történet anyagát 306 kis •oktáv oldalon mutatja be és ehhez járulnak még a synchronistikus táblák.

¹³⁵ *Egger* tanácsos véleménye. *Wotke*: Stud. Hofkommission. 1797. 85.1.

¹³⁶ *Közli Komis*: I. kt. 210. 1.

¹³⁷ *Fináczy*: M. T. II. kt. 259—60. 11.

tagozat) egy félév jut a magyar történetnek, egy az európai államok történetének, kettő-kettő az egyetemes és egyháztörténet tanításának és egy teljes esztendő az ismétlésnek, melynek során főleg a magyar vonatkozású eseményeket frissítik föl. Az egyetemes történetet heti 5 órában *Schröckh*, az egyháztörténetet heti 4 órában *Miller Péter*¹³⁸ könyve alapján tanították. A filozófián a magyar és az európai államok újabb történetét adták elő, ez utóbbit *Achenwall* nyomán. A középiskola utolsó két évében a syntaxisták egyetemes történetet tanultak, mintegy bevezetésképpen.¹³⁹ Hasonló kereteket szánt a történetnek a soproniak 1785. évi tanügyi tervezete is. Az ötesztendős theologiai-jogi tagozatban az egyik tanár a jog- és történet tanítását látta volna el, a latin iskola legfelső fokán pedig egyetemes történettel készültek volna föl ennek tanulására az ifjak. A történettanítás kiválóságát 1786-tól egyideig a rektorul meghívott *Schwartner Márton* igazolja, kit két évre rá a pesti egyetemre hívnak meg a történeti segédtudományok tanárának. Az iskolás művelődés emelkedettségét az evangélikusok körében újra igazolja az is, hogy a XIX. század historizmusának hangja először náluk csillan meg *Genersich* azon kívánságában, hogy a reális tárgyakhoz történeti megjegyzéseket kell szőni.¹⁴⁰

A debreceni kollégium az 1791. évi Methodus alapján heti 9 órában tanítat történetet. A grammatisták és syntaxisták magyar történetet és egyháztörténetet tanultak.¹⁴¹ A főiskolán egyetemes történet és egyháztörténet tanításáról történik gondoskodás, de a tanárok megkötve nem lévén, esztendőkön át nem végzik be az anyagot. Hátráltatja az előadást, hogy nincsenek tankönyvek.¹⁴² A debreceni methodust követő hódmezővásárhelyi iskolában a grammatisták és syntaxisták együtt tanulták a magyar történetet és egy esztendő alatt a mohácsi vészig végezték.¹⁴³

¹³⁸ *Institutiones historiae ecclesiasticae antiquae et recentioris libri quattuor.* Lipsiae. 1783.

¹³⁹ *Markusovszky*: 306—7. 11.; 374., 377. 11.

¹⁴⁰ *Komis*: I. kt. 344—5. 11.

¹⁴¹ *Kornis*: I. kt. 319. 1.

¹⁴² 1787-ből *Szombathy*: 162. 1.

¹⁴³ *Futó*: 55. 1.

Sárospatakon a hatosztályos latin iskola tanulói Magyarország Kis Tüköré-t tanulják és ezenfelül az európai államok történetét. A logikában nincs történet, legfeljebb a latin nyelv gyakorlására a Kis Tükör-ből fordítanak. A főiskolán naponként egy órában tanítottak egyetemes és egyháztörténetet.¹⁴⁴

A protestáns iskolák közül több a Ratio által életbeléptetett tanulmányi változást arra használta föl, hogy kibővítse tanulmányi rendjét és így túllépték azokat a kereteket, melyeket az artikuláris törvények nekik megengedtek. Nem a Ratiohoz alkalmazkodtak ezek az intézetek, hanem a prot. iskolák hagyományos rendje alapján bővítették tanulmányaikat, így került több kisebb iskola rendjébe a magyar és egyetemes történet. A sajó-gömöri iskolában az újkori egyetemes történet szerepel pl. a részletes magyar történet mellett.¹⁴⁵

Az erdélyi iskolák történettanítása a Ratio előtt az 1762. évi hivatalos jelentés alapján rajzolható meg: a kath. iskolák részben (6) a jezsuiták kezén vannak, részben a piaristákén (2). Amazok a Rudimenta szerint tanítanak, emezek az egyetemes történet vázlatán kívül az egész magyar történetet is előadják. A minoriták intézeteiben nincs történettanítás, valószínűleg a franciskánusokéiban is hiányzott.¹⁴⁶ A protestánsok intézetei közül a luteránusok és reformátusok iskoláiban tanítanak egyetemes és magyar (erdélyi) történetet is. Az unitáriusoknál azonban mindez hiányzik.¹⁴⁷ Az 1762. évi investigatio készíti a protestánsokat iskoláik tanulmányi rendjének megjobbítására. A marosvásárhelyi iskolában a Litteraria Commissio 1766. évi újítása után 1795-ben a felsőbb tagozat elsejében magyar, a másodikban egyetemes, a harmadikban egyháztörténetet adtak elő. Az iskola 1801. évi újjászervezése a latin iskola harmadik osztályával kezdeti párhuzamosan az egyetemes és magyar történetet. Amazt *Schröckh*, ezt pedig a Kis Tükör szerint magyar nyelven. A magyar történetet a VI. osztályban fejezik be, az egyetemeset egy évvel tovább tanítják, de csak Tutherig jut el a középiskola és így az újkori

¹⁴⁴ *Merkur*: 1786. évf. 913. L.; *Komis*: I. kt. 326—28. 11.

¹⁴⁵ *Fináczy*: M. T. II. 393. 1.

¹⁴⁶ *Miskolczi*: Bajtay, 94—8. II.; *Fináczy*: Újkor, 356. 1.

¹⁴⁷ *Miskolczi*: Bajtay, 99—100. II.

kori történet az egyház történetével a felsőbb tagozat tanulmánya marad.¹⁴⁸

A százok iskoláiban a XVIII. század közepétől meg volt az iskolás történet minden ága, az egyetemes történetre ezekben is *Schrögkh* könyvét használták.¹⁴⁹

Az erdélyi iskolák tanulmányi rendjének hosszasan hányt-vetett újítása a Norma-hoz vezetett.¹⁵⁰ Ez alaposan rosta alá vetette a Ratio tarka és sokrétű tananyagát bizonynyal már a tapasztaltak alapján. A történet a rendes és szükséges tárgyak sorában foglal helyet és a Ratio mintájára a második osztálytól kezdve valamennyiben szerepel. A tananyag kiszemelésében a Norma is a hasznosság szempontját érvényesíti: a magyar történeten kívül a Habsburgok örökös tartományainak és a császárságoknak történetét és Erdély történetét is latinul taníttatja, az utolsó félévben a magyar egyház történetével zárul a tanítás. Csak a kath. iskolák indulnak el fennakadás nélkül a Norma előírásain, mert ez a rendelkezés ugyanazt a bomlást és ellenkezést váltotta ki, mint annak idején a Ratio Educationis. A protestánsok sérelmesnek találták az iskolai ügyeikbe való beavatkozást és a történettel kapcsolatban hivatkoztak arra is, hogy e tárgy világnézeti jelentőségénél fogva más értékelést kíván náluk, mint a katolikusoknál. Kikezdik a történeti tankönyv csodás és kritikátlan adatait és rámutatnak rájuk nézve sérelmes felfogására.

A protestánsok nagyműveltségű és felvilágosodott elméi épen úgy nem voltak megelégedve iskoláik történettánításával sem a Ratio előtt, sem utána, mint az állami tanulmányi rend alapján álló iskolákéval a hivatalos bírálatok. *Bessenyei György* a század közepének állapotát ítéli el a sárospataki kollégiumban, *Kazinczy Ferenc* pedig a hetvenes évek viszonyait rózza meg. Amaz a maradi módszert, elavult ismeretanyagot és értelmetlen emléztetést bélyegzi meg, *Kazinczy* viszont azt kifogásolja, hogy nem tanítottak önállóan magyar történetet.¹⁵¹

¹⁴⁸ *Koncz*: 577—80. 11.

¹⁴⁹ *Düek*: 101. 1.

¹⁵⁰ Norma Regia pro sciolis Magni Principatus Transilvanie Josephi II. ... jussu edita. 1781.

¹⁵¹ *Holmi*. Bécs. 1779. 103—5. 11. „Szüntelen a classicus auctorokat kell mondani, a többi világról szó sincsen. Ha elmondottuk, mint a száj-

A Ratio a népiskoláknak részletes tantervet nem adott. Ezt pótolja a Projectum Budense, mely a nemzeti főiskolák I.V. osztályában rendkívüli tárgyként hazai történetet is adat elő. Ennek keretében e munkálat nem annyira a politikai és vallási élet jeles eseményeit akarja közölni, hanem inkább a hazai mesterségek és művészetek fejlődésének rajzát kívánná elsajátíttatni. Így fordul a figyelem *Schlözer* egy munkája felé, melyet kb. 10 éves gyermekek számára írt. *Németh László* fordítja magyarra 1795-ben.¹⁵² A könyv politikai felfogását élesen elítéli a bécsi tanügyi férfiak, racionalizmusa meglepően igazolja a felvilágosodás naivságát.¹⁵³

kók, a mit reánk vetettek, megdicsértettünk. Csak recitáltam, hogy Xerxest majdnem egymillióin fegyveres néppel megverték a Görögök, kik alig voltak hozzá képest egy néhányan, de soha nem hallhattam e csudának okát Tanítóimtól. Csak tanultam a Szent Históriaban, hogy első, második Nabugodonozor. Cirus. Sándor, a Rómaiak pusztították a Sidókat, kik minden fejedelem ellen örökké pártot ütöttek. Hallottam ellenben, hogy Senakerib seregét, az öldöklő Angyal Jérusalem elől elverte, Nabugodonozorét pedig bé eresztette; de a Sidóknak Természetekbe nem fedeztetett fel illy közönséges szomorúságoknak oka. Miltiadesről, Themistoklesről repetíciókat tanultam, de Kodrusról, Amfictionről, Cecropsról, Lieurgusról semmit sem tudtunk. Cicerót csak hirdették de Trajánusról Horatius Coclesről, Numa Pompiliusról sat. szót sem hallottunk, a nagy Kátét csak recitáltuk, de sem a Lateránumi, sem a Honi, sem a nicei, sem a Baseli Consiliumról nem tudtunk, egész Classisostól is eszmélkedni. Rákócziról hallottunk beszédből, de sem a Nagy Lajosról, sem Hunyadi Jánosról, Mátyásról nem tudtunk. Bruntzfi, Vrgirus történetét megtanultuk mesébe, de az Ottó császárokat nem hallottuk; ... Már e részbe lehetne új tanítás módját felállítani, mert nem lenne ok, a Baseli Conciliumtól úgy félni, mint vastag nyakravalótul és magas üstöktől.” *Kazinczy: Pályám emlékezete.* Váczy kiad. Bpest. 1900. 44. 1. „Hogy a magyarnak illő volna nemzete történeteit ismerni, és hogy e széles kiterjedésű stúdiumhoz korán kell látnunk, az *Török István*nak s más valakinek Patakon a legszükségesebb és legfelsőbb tudományhaszontalan örök tanulása mellett eszébe nem tudta jutni... Az én koromban Patakon és Debrecenben nem tanítanak hazai törvényt, nem még magyar történeteket, külön fogva a világ történeteitől.”

¹⁵² Weltgeschichte für Kinder., a magyarban: A világ történeteinek tudományára való előkészület. Sopron. 1795.

¹⁵³ Szándékosan hagy e könyv sok pontban kétségben, mert „A homályosság, melyet édes vélekedése szerint (a gyermek) maga derített fel, vagy azon maga érzése, hogy azt magyarázhatja, természet szerint kívánatosabbá teszi a tárgyat előtte.” „idétlen predikáció”-tól óvta ma-

Tizenöt éves gyakorlat alapján kitűnt a Ratio rendjén lévő iskolázás minden fogyatékosága. A történettanítás szemzőgéből a főnehézség nem a tanulmányi rendben rejtett, hanem a magyar iskolák uralkodó viszonyaiban. A meglelek) tanárság és a tankönyvek hiánya, majd a német nyelvű oktatás voltak a sajátos külső akadályok azokon felül, melyek a tárgy természetében rejtettek és pl. az osztrák iskolák tanítását hasonlóképen befolyásolták.¹⁵⁴

//. József uralkodása után az iskolák újjászervezésének munkáját egy új erő, a felébredt nemzeti érzés is kezdte mozgatni. A történettanítás e tervezetésektől nem várhatott lényeges módosítást. Megbecsülését és tantervi szerepét biztosította a felvilágosodás, az újabb fordulás humanisztikus iránya csak korlátozását jelenthette. 1790-ben az udvari konferencia előtt fekszik egy tervezet, melynek megvitatását megakasztja egyidőre a *Martinovich* -féle mozgalom és csak 1795 után foglalkoztatja újra behatóbban a hatóságokat.¹⁵⁵ A magyar bizottság na k a történetre vonatkozó tárgyalásai (egyetemes történet jogi vagy bölcséleti karra kerüljön-e, jó tankönyv, memo rizálás) alatta maradnak azon módszertani eszmélkedéseknek, melyeket csaknem egyidejűleg Bécsben folytat a S Studienhof-kommission.¹⁵⁶

A XIX. század első esztendeiben három jelentős tanterv lát napvilágot: a kath. Ratio, a református álmosdi Ratio és az evangélikus *Schedius-féle* Systema. Mindegyik a humanisztikus művelődési ideál felé fordul újra és változásaik itt-ott csak csorbát ejtettek a történettanításnak az iskolában máiszerezett jogain.

Lendületében megtörtén érkezett el a magyar történet kutatás és tanítás a XIX. század küszöbére. Úgyszólván egy század alatt hódította meg az iskolát, lombosította ki ágait, a

gát és csak ilyes erkölcsi igazságokat hoz föl a gyermekeknek: „az embereknek természeti egyforma voltokról, a Polgári Társaságok boldogságiról, a nevelés betsiről”. A bevezetésből.

¹⁵⁴ *Wolke*: Inspektionsbericlit, I. és 4. 11. A brünni iskola történettanítása 1786-ban ugyanazokat a hibákat tünteti fel, melyeket a magyar főigazgatói jelentések.

¹⁵⁵ *Májusz*: Sándor Lipót, 485. I. *Komis*: I. kt. 243., 254. I. és köv.

¹⁵⁶ *Wolke*: Stud. Hof. Kommission. 1~)7—o.

hazai, egyetemes és egyháztörténetet; mutatta meg különböző szempontjait: a politikai, vallási és művelődési irányokat. Izmosodása a fellendült történetírással kapcsolatos, mely a XVIII. század végéig a magyar múlt föl kutatásának első, jelentős szakasza.

Mikor az államhatalom pártfogása az új tanulmányi rendben oly előkelő, de egyoldalú, utilista szerepet juttatott számára, nyílt leplezetlenséggel tárja föl a történeti felfogás százados megosztottságát és a magyar kultúra kettősségét. A felvilágosodás lelkesültsége közelebb hozza a történet kutatóit, de nem az iskolákat és nem ér el semmi eredményt a *történeti* közfelfogás egységesítésében. Pedig ezt a feladatot is szánták neki. Mikor ennek meghiúsultára tekint a kor elmélkedő je, fájdalmasan sóhajt föl: „Jaj annak az országnak, melyben a . . . históriát és törvényt ellenkező princípiumokból tanítják és a tanulók szívébe oltják... ezen különböző princípiumok miatt megrendülnek a haza oszlopai, s talán rakásra is dülnek.”¹⁵⁷

¹⁵⁷ Gr. Széchenyi Ferenc 1791. évi tanügyi tervezete. Szabó László: A Gr. Széchenyi család tört. II. kt. 584. L, idézi Komis: I. kt. 209. 1

IRODALOM.

- Ádám—Jóó:* A nagykőrösi ev. ref. főgymnázium története. Értesítő. 1896.
- Alszeghy Zsolt:* Magyartárgyú latin jezsuita drámák, Budapest. 1911.
- Illei János. Nagyszombat. 1908.
- Arneth Alfonz:* Geschichte Maria Theresias. IV. kt. Wien, 1863—79.
- Bakes y Gergely:* A szatmárnémeti ev. ref. főgymnázium története. Szatmár. 1896.
- Bakonyóári lldefonz:* A pápai kath. gymnázium története a pálosok idejében. Pápa. 1896.
- Békefi Rémig:* A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.
- Bibliothek der katholischen Pädagogik, kiadja *Franz Xav. Kunz.* Freiburg i. Br. Villi., IX., X., XI. kt.
- Breznyik János:* A selmeczbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. 2 kt. Selmeczbánya, 1889.
- Büdinger Max:* Über Darstellungen der allg. Geschichte, insbesondere des Mittelalters. Historische Zeitschrift VII. kt. (1862); 108—32. 11.
- Compayré Gabriel:* Histoire critique des Doctrines de L'Éducation eD France depuis le seizième siècle. 2 kt. Paris, Hachette. 1883.
- Corpus Reformátorain, Philippi Melanchthonis opera, kiad. Bretschneider. Halle, 1834. és köv. III., VII., IX. kt.
- Csaplár Benedek:* Révai Miklós élete. 4 kt. Budapest, 1881.
- Cséplő Péter:* A nagyváradai rom. kath. főgymnázium története. Nagyvárad, 1896.
- Cserhalmy József:* A kegyestanítórendiek debreceni társháza és gymnáziumának története 1719—1896. Debrecen, 1896.
- Csösz Imre:* A kegyestanítórendek Nyitrán. Nyitra, 1879.
- Duhr Bernhardt S. J.:* Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. 3 kt. Freiburg i. Br. 1907—21.
- Duck Johann:* Kritische Bemerkungen über die Geschichte des Kronstädter Gymn. Kronstadt, 1854.
- Ebner R.:* Beleuchtung der Schrift des Herrn dr. Johann Kelle: „Die Jesuitengymnasien in Österreich“. Linz, 1874—5.
- Eckhardt Sándor:* A francia forradalom eszméi Magyarországon. Franklin, 1924.
- Farkas Róbert:* A kassai kath. főgymnázium története. I.—II. Kassa, 1894—6.

- Fejér György*: *História Academiae Scintiarum Pazmanianae*, Budáé, 1835.
- Fináczy Ernő*: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. 2 kt. M. T. A. 1899., 1902.
- *Az ókori nevelés története*. 2. kiad. Budapest, 1922.
- *A középkori nevelés története*. 2. kiad. Budapest, 1926.
- *A renaissancekori nevelés története*. Budapest, 1919.
- *Az i'jkkori nevelés története*. Budapest, 1927.
- Fraknoi (Frankl) Vilmos*: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest, 1873.
- Friml Aladár*: *Az 1777-iki Ratio Educationis. Paed. Könyvtár. L. 1913.*
- Feuter Eduard*: *Geschichte der neueren Historiographie*. 2. kiad. München u. Berlin, 1925.
- Futó Mihály*: *A hódmezővásárhelyi ev. réf. főgymnázium története*. Hódmezővásárhely, 1897.
- Genersich János*: *Ueber die jetzige Verfassung der prot. Schulen in Ungarn, nebst einigen Vorschlägen zu ihrer grösseren Vervollkommnung*. Wien, 1803.
- Gere Ferenc és Katona Mihály*: *A nagyszalontai gymnázium története 200 éves múltjáról*. Nagyszalonta, 1896.
- Gräser Andreas*: *Geschichtliche Nachrichten über das Mediascher Gymnasium*. Hermannstadt, 1852.
- Günther Felix*: *Das Lehrbuch der Universalgeschichte im XVII. Jhd. Deutsche Geschichtsblätter. VIII. kt. (1907) 263—78. 1.*
- Halmi László*: *A váci kegyestanitőrendi kath. főgimnázium vázlatos története*. Vác, 1896.
- Hartfelder K.*: *Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae. Monumenta Germaniae Paedagogica. VII. kt. Berlin, 1889.*
- Himpfner Béla*: *Az aradi királyi főgymnázium története*. Arad, 1896.
- Hóman Bálint*: *A forráskutatás és forráskritika története*. Budapest, M. Tört. Társulat. 1925.
- *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században*. Budapest, Szt. István Akad. székfoglaló. 1920.
- Horányi Elek*: *Scriptores Scholarum Piarum. Budae, 1808.*
- Hurter H. S. I.*: *Nomenclator Literarius Theologiae Catholicae. 5. kt. Oeniponte, 1903—13.*
- Jurkovich Emil*: *A beszercebényai kir. kath. főgymnázium története*. Beszercebénya, 1895.
- Kazy Franciscus*: *História Universitatis Tynnaviensis. Tynnaviae, 1738.*
- Kink R.*: *Geschichte der kaiserlichen Universität in Wien. 2 kt. Wien, 1854.*
- Kis Ernő*: *A Dunántúli ev. réf. Egyházkerület pápai főiskolájának története*. Pápa, 1896.
- Kis Ferenc*: *A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium történelme*. Székelyudvarhely, 1873.
- Koncz József*: *A marosvásárhelyi evang. reform, kollégium története*. Marosvásárhely, 1889.

- Komis Gyula*: A magyar művelődés eszményei. 1777—1848. Budapest, Egyet. Nyomda. 1927.
— Történetfilozófia. M. Tört. Társulat.
- Krones o. Franz*: Geschichte der Karl—Francens Universität zu Graz—Graz, 1886.
- Leskó József*: Szaicz Leó. Budapest, 1898. A Szt. Istv. Társ. Tud. és irod. Oszt. felolvasó üléseiből. 30. sz.
- Mályusz Elemér*: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926.
- Marczali Henrik*: Magyarország története TT. József korában. Budapest, 1881—8.
- Markusovszky Sámuel*: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története. Pozsony, 1896.
- Mercur von Ungarn. 1786., 1787. évfolyam.
- Mertz Georg*: Das Schulwesen der deutschen Reformation in 16.-ten Jhd. LTeidelberg, 1902.
- Mészáros Ferenc*: A magyarországi kath. gymnáziumok története. Budán, 1865.
- Miskolczi htoán*: A kegyes-tanítórendiek privigyei kollégiumának története, Vác, 1907.
- Miskolczy István*: Bajtay J. Antal. Budapest, 1914. Élet.
- Mitrofanov Paul*: Joseph II. seine politische und kulturelle Tätigkeit. 1910.
- Molnár Aladár*: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. kt. M. T. A. 1881.
- Müllner Mátyás*: A soproni ev. főtanoda története a soproni ev. gyülekezet nevezetesebb eseményeivel együtt. Sopron, 1857.
- Németh Vilmos*: A komáromi kath. gymnázium története. 1776—1812. Értesítő. 1894—5.
- Pachtler G. M. S. J.*: Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae S. J. per Germaniam olim vigentes ... Monumenta Gennaniae Pedagogica. II, V., IX., XVI. kt.
- Palcsó István*: A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története. Késmárk, 1895.
- Pauler Tivadar*: A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története. Budapest, 1880.
- Paulsen Friedrich*: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. 3. kiad. R. Lehmann. 2 kt. Leipzig, 1919—1921.
- Peinlich Richard*: Geschichte des Gymnasiums zu Graz. Programm. 1864., 1871—2., 1874.
- Possevino Antonio S. /.*: Transilvania. Fontes rerum Transilv. Tom. III. ed. And. Veress. Budapest, 1913.
— Bibliotheca Selecta, qua agitur de ratione studiorum. Romae, 1593.
- Révész Imre*: Sinay Miklós magyar történetbúvár emlékezete. Századok, 1868. 217. 1.

- Ribini Joannes*: Memorabilia Aug. Confessionis in Regno Hungariae. 3. kt. Posonii, 1787.
- Richter Albert*: Geschichtsunterricht im 17-ten Jhd. Paed. Magazin. Heft. 35. Langensalza, 1893.
- Sárospataki Füzetek. I., IV., VII., VIII. kt.
- Scherer E. Clemens*: Geschichte und Kirchengeschichte an den deutschen Universitäten. Herder, 1927.
- Schrauf Karl*: Zur Geschichte der Studienhäuser an der Wiener Universität. Wien, 1895.
- Schuller Gustav*: Geschichte des evang. Gymnasiums in Mediasch. 1896.
- Schuller Richard*: Geschichte des Schässburger Gymnasiums. Schässburg, 1896.
- Schönwitzky Bertalan*: A pozsonyi kir. kath. főgymnázium története. Pozsony, 1896.
- Sinka Sándor*: a debreceni kollég. éretesítőjében. 1894—5.
- Stoeger S. J.*: Scriptorum Provinciae Austriacae Soc. Jesu. Viennae, 1856.
- Strakosch—Grassmann G.*: Geschichte des oest. Unterrichtswesens. Wien, 1905.
- P. Szathmáry Károly*: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen fötanoda története. Nagyenyed, 1868.
- Szombathi János*: História Scholae seu Collegii ref. Sárospatakiensis. 1868. évi kiad. Monum. Protestantium Hungariae Ecclesiastica. I.
— A' Sáros-Pataki Ref. Kollégiumnak rövid Históriaja.. Sárospatak, Nádaskay. 1827.
- Takáts Sándor*: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Budapest, 1891.
— Pállya István élete. Budapest, 1894.
— A főváros alapította budapesti piarista kollégium története. Budapest, 1895.
- Teutsch Friedrich*: Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen. Mon. Germ. Paed. VI. kt. Berlin, 1888.
— Geschichte des ev. Gymnasiums in Hermannstadt. Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde. Neue Folge. XVII. 1883.
- Tóth Ferenc*: A magyar és erdély országi Protestáns ekklesiák históriája. Komárom, 1808.
- Tóth Lőrinc*: A rozsnyói kath. főgymnázium története. Rozsnyó, 1895.
- Vormbaum Reinhard*: Evangelische Schulordnungen. 3 kt. Gütersloh, 1860.
- Wagner Franz*: Instructio privata sive typus cursus annui pro sex humanioribus classibus. Tynaviae, 1735.
- Wattenbach W.*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des 13. Jhdts. II kt. Berlin, 1904.
- Weber Hermann*: Das evang. Gymnasium zu Késmárk in seiner geschichtl. Entwicklung. Programm. 1854.
- Werner Adolf*: A székesfehérvári főgymnázium története. Értesítő, 1894—5.
- Wolf Gerson*: Unterrichtswesen in Oesterreich unter Joseph II Wien, Holder, 1880.

Wotke Carl: Das oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias. Berlin, 1905. Mon. Genn. Paed. XXX. kt.

—Gymn.-lehrplan der Wiener Gymn.-lehrerversammlung vom Jahre 1792.

—Inspektionsbericht über das Brünner Gymn. vom Jahre 1786.

—Die von der Studienhofkommission (1797—99) vorgeschlag. Reform des oesterreich. Gymnasiums. Wien, 1915.

Ez utóbbi három értekezés a Beiträge zur Oest. Erziehung und Schulgeschichte VIII., XV., XVII. füzete.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés.....	3
I. A történettanítás fejlődésének általános vázlata.....	5
II. A történettanítás hazai iskoláinkban a Ratio Educationis előtt.	
1. A hazai protestáns iskolák történettanítása.....	53
a) A történettanítás az ágostai evangélikusok iskoláiban.....	5b
b) A történettanítás a sárospataki kollégiumban és partikuláiban.....	49
c) A történet tanítása a debreceni kollégiumban és partikuláiban.....	52
2. A történettanítás belső képe a hazai protestáns iskolákban.....	5b
5. A történet a jezsuiták iskoláiban.....	69
4. A történettanítás a kegyesrendiek iskoláiban.....	97
5. A történet tanítása egyéb katolikus iskolákban.....	105
II. A történettanítás és a Ratio Educationis.....	108
1. A történettanításról való felfogás a Ratio idején.....	108
2. A Ratio Educationis történettanítása.....	120
5. A történettanítás a Ratio Educationis alapján.....	151
Irodalom.....	156